

THEMIS

***Az ELTE Állam- és
Jogtudományi Kar
doktori iskoláinak
elektronikus folyóirata***

2022. december

Kiadó: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Kiadó székhelye: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.;
www.ajk.elte.hu

Felelős kiadó: prof. dr. Sonnevend Pál, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánja

Szerkesztőbizottság: Prof. dr. Nagy Marianna, prof. dr. Szabó Máté, dr. habil. Fazekas Marianna,– ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Szerkesztők: dr. habil. Fazekas Marianna és dr. Antal Attila (PhD)
Technikai szerkesztők: Bencze Andrea és Sturm Henrietta
Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.

Megjelenik minden évben kétszer.

HU ISSN 2064 0900

DOI 10.55052

Tartalom

I. RÉSZ: JOGI TANULMÁNYOK

Dr. BOROS Anita: Az adatvédelmi tisztviselő mint az elszámoltathatóság sarokköve	6
Dr. STEIXNER Zsófia: A vagyonkezelés „belső” korlátai érvényesülésének kérdéséről a „külső” jogviszonyokban	33
Dr. SZÁK Donatella: Törekvés a büntetőeljárások gyorsítására: Az egyezség múltja és jelene	44
Dr. SZENTES Ágota: Profán tudomány, szent politika	72
Dr. TAKÁCS Izolda: A 21. századi kollektív biztonság új elképzeléseinek elvi kérdései és kihívásai	111

Contents

I PART: LEGAL STUDIES	5
DR. BOROS, Anita: Data protection officer as the cornerstone of accountability	6
Dr. STEIXNER, Zsófia: The legal effects of the internal limitations of asset management vis-à-vis third parties	33
Dr. SZÁK, Donatella: Effort to speed up criminal proceeding: The history and the future of the Hungarian plea bargaining	44
Dr. SZENTES Ágota: Profane Science, Sacred Politics	72
Dr. TAKÁCS Izolda: The new concept of collective security in the 21st century	111

I. RÉSZ
JOGI TANULMÁNYOK

Dr. Boros Anita

ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Balogh Zsolt György egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar, Infokommunikációs Tanszék

DOI: 10.55052/themis.2022.2.6.32

Az adatvédelmi tisztviselő mint az elszámoltathatóság sarokköve

I. Bevezetés

A 2018. május 25-én hatályba lépett európai uniós általános adatvédelmi rendelet (a továbbiakban: GDPR) biztosítja az európai adatvédelem modernizált, elszámoltathatóságon alapuló megfelelőségi keretét.

Az adatvédelmi tisztviselők sok szervezetben ezen új jogi keret középpontjában állnak, és megkönnyítik a GDPR rendelkezéseinek való megfelelést. Így az elszámoltathatóság eszközeinek (például az adatvédelmi hatásvizsgálatok megkönnyítése, auditok végzése vagy elősegítése) végrehajtása mellett az adatvédelmi tisztviselők közvetítő szerepet töltenek be az érdekelt felek (például a felügyeleti hatóságok, az érintettek és a szervezeten belüli részlegek) között.

A GDPR elfogadását megelőzően az adatvédelmi munkacsoport arra hivatkozott, hogy az adatvédelmi tisztviselő az elszámoltathatóság sarokköve, és az adatvédelmi tisztviselő kijelölése elősegítheti a jogszabályoknak való megfelelést, továbbá versenyelőnyt jelenthet a vállalkozások számára.¹

E kijelentésből kiindulva, az alábbi tanulmányban vizsgálni fogjuk az adatvédelmi tisztviselő kinevezése (GDPR 37. cikk) és az elszámoltathatóság elvének való megfelelés (GDPR 5. cikk (2) bekezdés) közötti kapcsolatot és

¹ A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport iránymutatása az adatvédelmi tisztviselőkkel kapcsolatban, 5.

kölcsönhatást, amelynek tisztázása kiemelkedő fontossággal bír az adatvédelmi vállalati megfelelés során.

Elemzésünk első felében meghatározzuk az elszámoltathatóság fogalmát, eszközeit és betartásának előnyeit, majd körbejárjuk az adatvédelmi tisztviselő szerepét a vállalati megfelelésben, arra keresve a választ, hogy az adatvédelmi tisztviselő jelenléte a vállalati struktúrában hogyan segíti elő az elszámoltathatóság követelményeinek való megfelelést. Elemzésünk során alapvetően a GDPR normaszövegére, a vonatkozó preambulumbekendésekre, mint értelmező rendelkezésekre támaszkodunk, majd az egyes értelmezési kérdésekben hivatkozni fogunk a 29. cikk szerint működő adatvédelmi munkacsoport iránymutatásaira is. Továbbá, megemlítünk néhány olyan adatvédelmi hatóság által kiszabott bírságot, amelyek relevánsak e témában.

II. Az elszámoltathatóság fogalma

Míg az etika és a kormányzás terén az elszámoltathatóság fogalma a felelősségvállalási és a számadási kötelezettségben merül ki, a szervezeti vezetői szerepekben az elszámoltathatóság az intézkedések, a döntések és a politikák iránti felelősség vállalása.² Az adatvédelem világán kívül is létezik néhány példa az elszámoltathatóság elvére. Ezek olyan megfelelési rendszerek, amelyek konkrétan meghatározzák az adatkezelőnek a jogszabályi előírásoknak történő megfelelést szolgáló politikáit és eljárásait. Ilyenek például a pénzügyi szolgáltatásokról szóló jogszabályok. Más esetekben csak ajánlott, de nem kötelező rendelkezni megfelelési programmal, mint például a versenyjog terén.³

Az adatvédelmi megfelelés területén az „elszámoltathatóság” (accountability) mint fogalom, mely az angolszász világból származik, magába foglalja egyrészt, hogy az adatkezeléssel kapcsolatban hogyan érvényesül az adatkezelő felelőssége, másrészt pedig, hogy ez hogyan bizonyítható. A felelősség és az elszámoltathatóság egyazon érme két oldala. Ez nem jelent mást, minthogy az adatkezelőnek az adatkezelés megtervezésétől, az adatkezelés megvalósításán keresztül egészen az adatok törléséig vagy az adatkezelés megszűnéséig, figyelnie kell, hogy bármikor

² Christopher 2006, 5.

³ A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport 3/2010 véleménye az elszámoltathatóság elvéről, 7.

bizonyítani tudja, hogy a hatályos rendelkezéseknek eleget tesz. Az elszámoltathatósági elv célja, hogy megerősítse és növelje az adatkezelők felelősségét a személyes adatok kezelése során. Ennek alapján, valamennyi a rendeletben megfogalmazott kötelezettség teljesítését, az elszámoltathatóság szemszögéből kell megközelíteni.⁴

Az elv bevezetését az európai adatvédelmi szabályozásba a 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport is szorgalmazta. A 3/2010 számú véleménye alapján *„az általános adatvédelmi elveket konkrét, az adatkezelő szintjén meghatározott politikákra és eljárásokra fordítaná le.”* Ezáltal az adatvédelem sokkal gyakorlatiasabban és hatékonyabban tud működni. Ugyancsak e vélemény hangsúlyozza azt is, hogy az elszámoltathatóságra vonatkozó új rendelkezés *„nem irányul arra, hogy az adatkezelőket újabb elveknek vesse alá, hanem a már létezőknek történő valós, hatékony megfelelést biztosítja.”*

III. Az elszámoltathatóság elemei

Az elszámoltathatóság elvének való megfelelés átfogó megközelítést igényel, amely egy sor kulcsfontosságú elemet magában foglal.

A megfelelés részeként az adatkezelőnek szükséges folyamatosan figyelemmel kísérni a vállalati tevékenységeket, hogy azok érintenek-e személyes adatokat. Ha igen, akkor megfelelő intézkedéseket kell arra rendszeresítenie, hogy az adatvédelmi megfelelést ellenőrizze és naprakészen tartsa, és nem utolsó sorban mindezeket dokumentálnia szükséges.

A GDPR 5. cikk (2) bekezdése értelmében tehát az elszámoltathatóság legfontosabb eleme, hogy az adatkezelő és az adatfeldolgozó felelősséget vállaljon az általa végzett adatkezelésért. A rendelet 24. cikke tovább részletezi az elszámoltathatóság kötelezettségét az adatkezelő feladatainál. Ennek megfelelően az adatkezelő az adatkezelés jellege, hatóköre, körülményei és céljai, valamint a természetes személyek jogaira és szabadságaira jelentő, változó valószínűségű és súlyosságú kockázat figyelembevételével megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket hajt végre annak biztosítása és bizonyítása céljából, hogy a személyes adatok

⁴ Árvai 2018, 5-7.

kezelése e rendelettel összhangban történik. Ezeket az intézkedéseket az adatkezelő felülvizsgálja és szükség esetén naprakésszé teszi. Ha az adatkezelési tevékenységet tekintve arányos, ennek részeként az adatkezelő megfelelő belső adatvédelmi szabályokat is alkalmaz.⁵

Ez nem jelent mást, mint hogy az adatkezelőnk az intézkedéseit a szervezetük konkrét sajátosságaihoz és a kérdéses adatkezelési műveletekhez kell igazítani. Az elszámoltathatóság elve alapján megkövetelt technikai és szervezeti intézkedéseknek a 24. cikkben meghatározott két tényezőre, nevezetesen az adatfeldolgozás jellegére, valamint a kockázat valószínűségére és súlyosságára tekintettel megfelelőnek kell lenniük.

A természetes személyek jogait és szabadságait veszélyeztető kockázatok a GDPR (75) preambulumbekzdése alapján a következőkből származhatnak:

- olyan személyes adatok kezeléséből, amelyek fizikai, vagyoni vagy nem vagyoni károkhoz vezethetnek, különösen, ha az adatkezelésből hátrányos megkülönböztetés, személyazonosság-lopás vagy személyazonossággal való visszaélés, pénzügyi veszteség, a jó hírnév sérelme, a szakmai titoktartási kötelezettség által védett személyes adatok bizalmas jellegének sérülése, az álnevesítés engedély nélkül történő feloldása, vagy bármilyen egyéb jelentős gazdasági vagy szociális hátrány fakadhat;
- az olyan adatkezelésekből, amelyek következtében az érintettek nem gyakorolhatják jogaikat és szabadságaikat, vagy nem rendelkezhetnek saját személyes adataik felett;
- olyan személyes adatok kezeléséből, amelyek faji vagy etnikai származásra, vagy politikai véleményre, vallási vagy világnézeti meggyőződésre vagy szakszervezeti tagságra utalnak, valamint ha a kezelt adatok genetikai adatok, egészségügyi adatok vagy a szexuális életre, büntetőjogi felelősség megállapítására, illetve bűncselekményekre, vagy ezekhez kapcsolódó biztonsági intézkedésekre vonatkoznak;
- az olyan adatkezelésekből, melyek esetén személyes jellemzők értékelésére, így különösen munkahelyi teljesítménnyel kapcsolatos jellemzők, gazdasági helyzet, egészségi állapot, személyes preferenciák vagy érdeklődési körök, megbízhatóság vagy viselkedés,

⁵ Ibidem

tartózkodási hely vagy mozgás elemzésére vagy előrejelzésére kerül sor személyes profil létrehozása vagy felhasználása céljából;

- ha kiszolgáltató személyek – különösen, ha gyermekek – személyes adatainak a kezelésére kerül sor;
- ha az adatkezelés nagy mennyiségű személyes adat alapján zajlik, és nagyszámú érintettre terjed ki.

A kockázat valószínűségét és súlyosságát minden esetben az adatkezelés jellegének, hatókörének, körülményeinek és céljainak függvényében kell meghatározni. A kockázatot felmérése mindig objektív értékelés alapján történik, amelynek során szükséges megállapítani, hogy az adatkezelési műveletek kockázattal, illetve nagy kockázattal járnak-e.⁶

Továbbá a „megfelelő” szó az elszámoltathatóság skálázhatóságára utal, ami lehetővé teszi az adatkezelő számára, hogy figyelembe véve többek között a szervezet típusát, legyen az nagy vagy kicsi, valamint a személyes adatok típusát, jellegét és összességét, ő maga döntse el, hogy éppen milyen intézkedések alkalmazása szükség.⁷

A szervezeti intézkedések közé tartozik egyrészt az adatvédelmi megfelelést igazoló dokumentáció fenntartása. A rendelet számos ilyen dokumentáció fenntartásáról tesz említést, mint például adatkezelési műveletek nyilvántartása, az adatvédelmi incidensek nyilvántartása vagy az adatvédelmi hatásvizsgálat dokumentálása. A dokumentáció szempontjából szintén fontos az adatkezelési tájékoztatók elkészítése, a belső adatkezelési szabályzatok, az adatfeldolgozói szerződésnek az adatvédelmi kitételei vagy mellékletei, mint ahogy az adattovábbításokkal kapcsolatos adatvédelmi garanciák, szerződéses kikötések beiktatása is. Ugyancsak a dokumentálási követelményekhez tartozik az érdekmérlegelési tesztek eredményeinek rögzítése, a megfelelő belső szabályzatok elkészítése, amelyek – a fent említetteken túl – szólhatnak a megőrzésről vagy az informatikai biztonságról. Ugyancsak dokumentálandó az érintetti megkeresések, az arra adott válaszok, a munkahelyi eszközök használata, a személyzet megfigyelésének szabályozása és az adatkezelő belső adatvédelmi tréningjei is.⁸

A fent említett dokumentáció elkészítése mellett szervezeti intézkedések végrehajtása is szükséges. Ilyen például: az adatvédelmi projekt vezetése és

⁶ GDPR (76) preambulumbekzdés

⁷ Kuner 2020, 562.

⁸ Ibidem 6.

felügyelete; az adatvédelmi tisztviselő kinevezése; a kockázatfelmérés (beleértve a hatásvizsgálatot); az adatfeldolgozók gondos kiválasztása; az átláthatóság biztosítása; a képzés és tudatosság növelése a szervezeten belül; az ellenőrzés; a válaszadás, a panaszkezelés és a végrehajtás. Ezek mind olyan intézkedések, amelyeket vagy a törvény, egy adott tanúsítvány vagy magatartási kódex szabályai írhatnak elő, vagy a szervezet hatékonyabb működése céljából szükségesek. De mindegyik esetben átfogó adatvédelmi vállalatirányítási rendszert képeznek, ami nemcsak a legalapvetőbb szinten biztosítja a vonatkozó szabályok betartását, de széles körű további előnyökkel is járhat a szervezet és más érdekelt felek számára is, különösen akkor, ha az elszámoltathatósági intézkedések túllépnek a törvényben előírt minimális kereteken.⁹

A megfelelő technikai intézkedések pontos tartalmának és eszközeinek meghatározása szintén az adatkezelő feladata. A rendeletben fellelhető néhány ilyen intézkedés mellett, gyakorlati szempontból az Európai Unió Hálózat- és Információbiztonsági Ügynöksége (ENISA) ajánlása is segítséget nyújthat, ami felsorol néhány adatvédelmi tervezési stratégiát.¹⁰ Az első négy stratégia magára az adatkezelésre, adattárolásra vonatkozik, majd a következő négy általános alapelvet fogalmazza meg. Ezek a következők:

1. Adatminimalizáció

Az adatminimalizáció szorosan összefügg az adattakarékosság elvével, mely szerint a kezelt adatok csak a célhoz szükséges megfelelő, releváns, korlátozott mértékben gyűjthetőek. Esetenként egyéni vizsgálatra van szükség, ami alapján megállapítható, mely adatok feltétlenül szükségesek a cél teljesítése érdekében.

2. Titkosítás

A titkosítás az egyik legmegbízhatóbb adatvédelmi módszer, különösen bizalmas vagy kényes adatok esetén, amit a GDPR 32. cikk (1) bekezdésének a) pontja is megemlíti. Ez a stratégia magába foglalja mind az információ átvitelekor történő titkosítási eljárásokat (kódolt üzenetek, titkos nyelvezet használata stb.), mind az anonimizálás és álnevesítés eszközeinek használatát. Fontos szempont és elvárás az anonimizációval során, hogy a

⁹ Markus Heyder, Sam Grogan, 'The role of DPAs in incentivizing accountability', www.iapp.org/news/a/the-role-of-dpas-in-incentivizing-accountability/?fbclid=IwAR1FrLNz7Rv9Te-MRFFXSZvy-vJf9hiE_vtxCSzLwcoXPAt554rslOr0evs (2022.05.23.)

¹⁰ European Union Agency for Network and Information Security (ENISA), 'Privacy and Data Protection by Design– from policy to engineering', 18-22. www.enisa.europa.eu/publications/privacy-and-data-protection-by-design/at_download/fullReport, (2022.05.23.)

kapcsolat ne legyen többé helyreállítható. Ez elsőre talán egyszerűnek tűnik, viszont a fejlődő technológiának köszönhetően nem egyszerű feladat az adat és a természetes személy közötti kapcsolat végérvényes megszüntetése.

3. Szétválasztás

A harmadik tervezési stratégia a szétválasztás, melynek lényege, hogy a gyűjtött személyes adatokat különálló részekre kell tagolni és ezeket, amikor csak lehetséges, külön adatbázisokban kell tárolni. Ezáltal kiküszöbölhető a profilalkotás lehetősége.¹¹

4. Összesített, aggregált adatok használata

Az aggregáció esetén, olyan egymástól különálló adatelemek vagy részek csoportosítása vagy összekapcsolása történik, amelyek önmagukban nem képesek az egyén azonosítására, viszont a kívánt cél eléréséhez (többnyire statisztikai elemzések végrehajtásához) elegendő információt nyújtanak. A rendelet szerint *"a statisztikai célú adatkezelés eredménye nem személyes adat, hanem összesített [aggregált] adat, ha ezt az eredményt vagy a személyes adatokat nem használják fel konkrét természetes személyekre vonatkozó intézkedések vagy döntések alátámasztására."*¹²

5. Tájékoztatás

Bármely adatkezelési művelet során fontos figyelembe venni a transzparencia elvét, és biztosítani az érintettek megfelelő tájékoztatását. 12. cikk szerinti tájékoztatás követelményei a következők: tömör, átlátható, érthető és könnyen hozzáférhető forma tiszteletben tartása. Figyelni kell, hogy a közölni kívánt információ eredményesen célba érjen. Éppen ezért a tájékoztatónak minden más általános szerződési feltételtől vagy bármilyen más információtól különállónak kell lennie.

6. Átláthatóság

Biztosítani kell továbbá, hogy az érintettek rendelkezhessenek az adataik felett. Ez a stratégia nagymértékben összefügg az átláthatóság elvével és a tájékoztatási kötelezettséggel. Az érintettek adatok feletti rendelkezésének biztosítása a rendeletben feltüntetett érintetti jogok tiszteletben tartásán is túlmutat, hiszen az azt is jelenti, hogy a felhasználók eldönthetik, hogy egy bizonyos rendszert használnak-e, ha igen a rájuk vonatkozó személyes adataikat hogyan gyűjtik, használják fel, azokba hogyan tekintenek bele

¹¹ Ibidem, 18-22.

¹² GDPR (162) preambulumbekkezdés

vagy milyen egyéb módon kezelik, abba milyen adatokat és milyen céllal gyűjtene.

7-8. Végrehajtás és elszámoltathatóság

Végezetül a 7. és 8. stratégia szorosan kapcsolódik egymáshoz, és a beépített adatvédelem alapját képezik. Ezek a végrehajtás és az elszámoltathatóság, melyek megkövetelik olyan technikai és szervezeti politikák implementálását, amelyek mind a rendelet alapelveit, mind az érintettek adatkezeléssel kapcsolatos jogait tiszteletben tartják.

Fontos kiemelni, hogy a rendelet nem határozza meg pontosan a bizonyítás eszközeit. Legtöbb esetben ennek kiválasztását az adatkezelőre bízta. Ugyanakkor mindegy ajánlasként a rendeletben több helyen is megjelenik a jóváhagyott magatartási kódexekhez vagy jóváhagyott tanúsítási mechanizmushoz való csatlakozás a bizonyítás eszközeként. Ilyen például a 24 cikk (3) bekezdése, mely szerint a 40. cikk szerinti jóváhagyott magatartási kódexekhez vagy a 42. cikk szerinti jóváhagyott tanúsítási mechanizmushoz való csatlakozás felhasználható annak bizonyítása részeként, hogy az adatkezelő teljesíti kötelezettségeit. A 32. cikk (3) bekezdése alapján ezen tanúsítási mechanizmusokhoz való csatlakozással az adatbiztonsági kötelezettségek betartását is bizonyítani lehet. A 25. cikk (3) bekezdése alapján a 42. cikk szerinti jóváhagyott tanúsítási mechanizmus felhasználható annak bizonyítása részeként, hogy az adatkezelő a beépített és alapértelmezett adatvédelem követelményeinek eleget tesz.

A (77) preambulumbekkezdés megemlíti ugyanakkor, hogy *„a megfelelő intézkedéseknek az adatkezelő vagy adatfeldolgozó általi végrehajtásához, valamint a megfelelés általuk való bizonyításához, továbbá a kockázat mérséklésével kapcsolatos bevált gyakorlatoknak az azonosításához útmutatással szolgálhatnak különösen a jóváhagyott magatartási kódexek, a jóváhagyott tanúsítási eljárások, a Testület iránymutatásai vagy az adatvédelmi tisztviselő által nyújtott iránymutatások.”*

A gyakorlatban a megfelelés bizonyítására szolgáló eszköz mindig az adatkezelés jellegétől fog függeni. Az ebből eredő, a megfelelés biztosítása érdekében hozott megfelelő intézkedések bizonyításának szükségessége nagyban megkönnyíti az alkalmazandó szabályok végrehajtását.

IV. Az elszámoltathatóság előnyei

Az első és legfontosabb előny az elszámoltathatóság elismerése az adatvédelmi bírságok kiszabása esetén. Alapvetően a rendelet nem tesz különbséget multinacionális vállalatok, KKV-k, intézmények vagy egyéb szervezetek, sőt magánszemélyek között, így az egyéni vállalkozókat is ugyanazok a kötelezettségek terhelik, mint a nagyobb adatkezelőket. Sőt mi több, a felügyeleti hatóságok különböző szankciókat alkalmazhatnak a jogszabály rendelkezéseinek nem felelő betartásával szemben és bírságot is kiszabhatnak rájuk, melynek mértéke szintén nem az adatkezelő vagy adatfeldolgozó méretétől vagy az adatkezelés mértékétől függ. A 29. cikk alapján létrehozott adatvédelmi munkacsoport 2017. október 3-án iránymutatást adott ki a bírság alkalmazásáról,¹³ ami a felügyeleti hatóságok számára ad iránymutatást a bírság kiszabásával kapcsolatban. Ez alapján a felügyeleti hatóságnak egyenként kell azonosítania és értékelnie a jogsértéseket és a leginkább megfelelő korrekciós intézkedést (szankciót) kell alkalmaznia, figyelembe véve, többek között az adatkezelő vagy az adatfeldolgozó felelősségének mértékét, tekintettel az általa foganatosított technikai és szervezési intézkedésekre.¹⁴ E véleményből kitűnik, hogy az elszámoltathatóság elvének való megfelelés enyhítő körülménynek tekinthető egy esetleges bírság kiszabása esetén.

További előnyt jelenthet multinacionális cégeknél az elszámoltathatóság magas szintjének biztosítása, ami lehetővé teszi továbbá a vállalaton belüli globális harmonizáció előmozdítását és az interoperabilitás és a globális adatáramlás megkönnyítését is.

Nem elhanyagolható következmény az sem, hogy egy megfelelő adatvédelmi vállalatirányítási rendszer kialakítása hasznos eszközként szolgál az adatvédelmi szempontból biztonságos adatfeldolgozók kiválasztásakor.

Nem utolsó sorban az elszámoltathatóság végrehajtása nemcsak a vállalatok, hanem az érintett magánszemélyek javát is szolgálja, hiszen biztonságossá és ellenőrizhetővé válik a személyes adataik kezelése, így az adatkezelők és adatfeldolgozók iránt megnő a vevői, fogyasztói bizalom.

¹³ A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport: Iránymutatás az automatizált döntéshozatallal és a profilalkotással kapcsolatban a 2016/679 rendelet alkalmazásához

¹⁴ Markus Heyder, *op.cit.*

Ugyanis ezen intézkedések betartása garantálja, hogy a vállalkozás nem él vissza a személyes adataikkal.¹⁵

Láthatjuk tehát, hogy az elszámoltathatóság elvének való magas szintű megfelelés számos előnnyel járhat bármely vállalkozás számára, de ennek költségei egyáltalán nem elhanyagolható mértékűek. Így nem meglepő, hogy a kis- és középvállalkozások többsége a törvényben meghatározott minimum követelményeknek igyekszik eleget tenni.

V. Az adatvédelmi tisztviselő fogalma. Jogfejlődés

Az adatvédelmi tisztviselő fogalma (angolul: *Data protection officer*) amerikai nagyvállalatoknál már nagyon régóta jelen van a vállalati kultúrában. A „*privacy officer*”, „*chief privacy officer*” egy adott szervezeten belül olyan munkatárs, akinek feladata az adatvédelmi szabályok ismerete és a belső folyamatok felügyeletét jelenti.¹⁶ Ugyanakkor az adatvédelmi tisztviselő intézménye Magyarországon sem minősül újdonságnak.¹⁷ Már az Infotörvény is tartalmazott iránymutatásokat azzal kapcsolatban, hogy ki lehet adatvédelmi felelős és annak milyen feladatokat kell ellátnia.¹⁸

A GDPR 37. cikkében fellelhető adatvédelmi tisztviselőre vonatkozó rendelkezéseket részben az adatvédelmi irányelv¹⁹ 18. cikkének (2) bekezdése inspirálta, amely szerint az adatvédelmi tisztviselő kijelölése nem volt kötelező, csupán feltétele volt annak, hogy az adatkezelő mentesüljön az adatkezelési tevékenységének a felügyelő hatóság felé történő értesítési kötelezettség alól vagy az értesítést egyszerűbb formában végezhesse.

¹⁵ Center for Information Policy Leadership, The Central Role of Organisational Accountability in Data Protection Discussion Paper 2 (of 2), Incentivising Accountability: How Data Protection Authorities and Law Makers Can Encourage Accountability, http://www.informationpolicycentre.com/uploads/5/7/1/0/57104281/cipl_accountability_paper_2_-_incentivising_accountability_-_how_data_protection_authorities_and_law_makers_can_encourage_accountability.pdf, (2022.05.23.)

¹⁶ Justine Brown, *Rise of the Chief Privacy Officer*, Government Technology, <https://www.govtech.com/data/rise-of-the-chief-privacy-officer.html>, (2022.05.23.)

¹⁷ Péterfálvi, Révész, Buzás 2018, 245.

¹⁸ Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (Infotv.) 2018. VII. 25. előtt hatályos 24. §-a

¹⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK irányelve a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, 18. cikk és (49) preambulumbekzdés

Ebben az esetben az adatvédelmi tisztviselő szerepét és feladatait az adatvédelmi irányelv 18. cikke határozta meg, amely szerint az adatvédelmi tisztviselő felelt az irányelv alapján elfogadott nemzeti rendelkezések belső alkalmazásának független biztosításáért, valamint az adatkezelő által végzett adatfeldolgozási műveletek nyilvántartásának vezetéséért is.

Az irányelv emellett megemlítette az adatvédelmi tisztviselők függetlenségének szükségességét, és a (49) preambulumbekzdése is kijelentette: *„az adatvédelmi tisztviselőt, függetlenül attól, hogy az adatkezelő alkalmazottja-e vagy sem, olyan hatáskörrel kell felruházni, hogy feladatát teljesen függetlenül gyakorolhassa.”*

Ezen túlmenően az adatvédelmi tisztviselőre vonatkozó rendelkezéseket alapvetően az Európai Parlament és a Tanács 2000. december 18-i 45/2001. EK rendelete ihlette, amely előírta az adatvédelmi tisztviselő kötelező kinevezését az EU minden közösségi intézménye és szerve számára.

A 45/2001. EK rendelet meghatározta továbbá az adatvédelmi tisztviselő feladatait is, amelyeket az adatvédelmi rendelet is átvett. Ilyen például: tájékoztatja az adatkezelőket és az adatok jogosultjait azok jogaikról és kötelezettségeikről; válaszol az európai adatvédelmi biztos megkereséseire, és együttműködik az európai adatvédelmi biztossal; független módon biztosítja a rendelet rendelkezéseinek belső alkalmazását; vezeti az adatkezelő által végzett adatfeldolgozási műveletek nyilvántartását.²⁰

VI. Kinevezési kötelezettség a GDPR szerint

Az adatvédelmi megfelelés során a szervezetek számára fontos kérdés annak meghatározása, hogy szükségük van-e adatvédelmi tisztviselőre. A GDPR értelmében bizonyos adatkezelők és adatfeldolgozók kötelesek adatvédelmi tisztviselőt kijelölni.

Ez a kötelezettség kiterjed minden közhatalmi szervre vagy egyéb, közfeladatot ellátó szervre (függetlenül attól, milyen adatokat dolgoz fel), valamint egyéb olyan szervezetekre, amelyek fő tevékenysége az egyének szisztematikus, nagymértékű megfigyelése, vagy amelyek a személyes adatok különleges kategóriáit nagy számban kezelik.

²⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 45/2001/EK rendelete a személyes adatok közösségi intézmények és szervek által történő feldolgozása tekintetében az egyének védelméről, valamint az ilyen adatok szabad áramlásáról, 24. cikk

Abban az esetben, ha a szervezet nem teljesíti a GDPR által meghatározott kritériumokat, bizonyos esetekben hasznosnak bizonyulhat, ha önkéntes alapon jelölnek ki adatvédelmi tisztviselőt. Mivel az adatkezelők számára sok esetben nem követhető, mily módon történik az egyének személyes adatainak kezelése, így fontos olyan független adatvédelmi tisztviselő jelenléte, aki kívülről szemlélve beelát az adatkezelési folyamatokba és szakértői szemmel képes irányítani az adatvédelmi megfelelést.

A GDPR értelmében az adatvédelmi tisztviselő (DPO) kinevezése tehát nem kötelező, kivéve, ha a meghatározott feltételek fennállnak, illetve ha a szervezet úgy dönt, hogy érdekében áll e pozíció betöltése. A GDPR nem ír elő határidőt a DPO kijelölésére, de a felügyeleti hatósághoz való bejelentés minden esetben szükséges.

A Rendelet 37. cikke alapján az adatkezelő és az adatfeldolgozó adatvédelmi tisztviselőt köteles kijelölni, amennyiben:

- a)** az adatkezelést közhatalmi szervek vagy egyéb, közfeladatot ellátó szervek végzik, kivéve az igazságszolgáltatási feladatkörükben eljáró bíróságokat;

A GDPR nem határozza meg a „közhatalmi szerv vagy egyéb, közfeladatot ellátó szerv” fogalmát. E fogalom meghatározásban a 29. cikke szerint létrehozott adatvédelmi munkacsoport az adatvédelmi tisztviselőkkel kapcsolatban kibocsátott 243. számú iránymutatása nyújt segítséget. A munkacsoport állásfoglalása alapján e fogalmat elsősorban a nemzeti jog hivatott meghatározni, továbbá kiemeli, hogy a közhatalmi szerv vagy egyéb, közfeladatot ellátó szerv fogalma magában foglalja az országos, regionális és helyi hatóságokat és a közjog hatálya alá tartozó más szerveket is. Ilyenek többek között a tömegközlekedés, a víz és energiaellátás, a közúti infrastruktúra, vagy a közszolgálati műsorszolgáltatás terén működő természetes vagy jogi személyek, amelynél az adatvédelmi tisztviselő kijelölése kötelező.²¹

Ami a nemzeti szabályozást illeti, az Infotv. a közfeladat ellátásának a funkcióját tekinti feltételnek az adatvédelmi tisztviselő kijelöléséhez. A 25/L.§ (1) bekezdés a) pontja kijelenti: *“Az adatkezelő és az adatfeldolgozó a személyes adatok kezelésére vonatkozó jogi előírások teljesítésének és az érintettek jogai érvényesülésének elősegítése érdekében adatvédelmi tisztviselőt alkalmaz, ha az adatkezelő, illetve az adatfeldolgozó állami*

²¹ A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport iránymutatása az adatvédelmi tisztviselőkkel kapcsolatban, 7.

feladatot vagy jogszabályban meghatározott egyéb közfeladatot lát el - kivéve a bíróságokat (...)”

A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság álláspontja szerint a magyar jogalkotó egyértelműen feladatközpontúan rendeli alkalmazni a közhatalom gyakorlását, nem pedig szervhez, személyhez rendelve, amely alapján az adatvédelmi tisztviselő kijelölésére vonatkozó kötelezettség a közhatalom gyakorlásának, mint feladatnak, hatáskörnek a címzettjét terheli.²²

Az igazságszolgáltatási feladatkörökben eljáró bíróságok az igazságszolgáltatás függetlenségének általános elve alapján mentesülnek az adatvédelmi tisztviselő kötelező kijelölése alól, amit a GDPR 55. cikk (3) bekezdése, valamint 20 preambulumbekkezdés fogalmaz meg.

Ez alapján továbbá „lehetővé kell tenni, hogy az ilyen adatkezelési műveletek felügyeletével a tagállamok igazságügyi rendszerén belül olyan szakosodott szerveket bízzanak meg, amelyek elsősorban biztosítják az e rendeletben foglalt szabályoknak való megfelelést, növelik a bírói kar tudatosságát az e rendelet szerinti kötelezettségeik tekintetében és kezelik az említett adatkezelési tevékenységgel kapcsolatos panaszokat.”

Így a fent említett szervek is önkéntesen bármikor kijelölhetnek adatvédelmi tisztviselőt.

Nem utolsó sorban a 37. cikk (4) bekezdésével összhangban az uniós vagy tagállami jog emellett olyan jogalkotási intézkedéseket fogadhat el azon helyzetek számának növelése érdekében, amelyekben az adatvédelmi tisztviselő kijelölése köz- vagy magánszervezetek által kötelező.

Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy az adatvédelmi munkacsoport ajánlása alapján adatvédelmi tisztviselőt – függetlenül attól, hogy a kijelölés kötelező vagy önkéntes – az adatkezelő vagy az adatfeldolgozó által végzett valamennyi adatkezelési művelet tekintetében kell kijelölni.²³ Így az adatvédelmi tisztviselő tevékenysége kiterjed az összes adatkezelési műveletre, beleértve azokat is, amelyek nem kapcsolódnak a közfeladat ellátásához vagy a hivatali feladatok gyakorlásához, mint például munkavállalói nyilvántartások kezelése.

Adatvédelmi tisztviselőt kell kijelölni továbbá, ha:

²² NAIH/2020/2870

²³ A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport iránymutatása az adatvédelmi tisztviselőkkel kapcsolatban, 7.

b) fő tevékenysége olyan adatkezelési műveleteket foglal magában, amelyhez az érintettek rendszeres és szisztematikus, nagymértékű megfigyelése szükséges;

A (97) preambulumbekzdés alapján az adatkezelő fő tevékenységei körébe *„az adatkezelők elsődleges tevékenységei tartoznak, a járulékos tevékenységként végzett személyes adatok kezelése nem”*.

A rendeletben fellelhető általános megfogalmazásnak köszönhetően a gyakorlatban nagyon sok értelmezési kérdés merül fel, így a vállalatok nem minden esetben tudják egyértelműen eldönteni, hogy adatvédelmi kötelezettségük-e a tisztviselő kijelölése.

A munkacsoport iránymutatásai alapján az adatkezelő vagy az adatfeldolgozó által végzett fő tevékenység megállapításához szükséges figyelembe venni az adatkezelések célját. Ennek megfelelően a fő tevékenységek az adatkezelő vagy az adatfeldolgozó céljainak eléréséhez szükséges legfontosabb műveleteket jelentik.²⁴ A „fő tevékenység” azonban nem értelmezhető úgy, hogy kizárják azokat a tevékenységeket, amelyek esetében az adatkezelés a szervezet tevékenységének elválaszthatatlan részét képezi. Ilyenek például nyilvános helyek felügyeletét ellátó biztonsági magánvállalatok, amelyeknek a fő tevékenysége a felügyelet, ami viszont elválaszthatatlanul összekapcsolódik a személyes adatok kezelésével.

Másrészt minden szervezet ellát bizonyos tevékenységeket, például fizeti az alkalmazottait, vagy standard informatikai tevékenységeket végez, amelyek a fő tevékenységet támogató funkciók. Ennek ellenére, még ha ezek a tevékenységek szükségesek vagy alapvető fontosságúak is, általában ezeket inkább kiegészítő funkcióknak, mint fő tevékenységnek kell tekinteni.

Előfordulhat továbbá, hogy egy kisvállalkozás mint adatkezelő különböző szolgáltatásai tekintetében nagy adatközpontokat üzemeltető vállalat szolgáltatásait veszi igényben (mint adatfeldolgozó). Ebben az esetben az adatfeldolgozó és nem az adatkezelő köteles adatvédelmi tisztviselőt kinevezni.²⁵

Jól látszik tehát, hogy a fő tevékenységet mint kritériumot mindig az adott kontextusban kell értelmezni, és azt esetről esetre, az adott szervezet elsődleges rendeltetése alapján kell helyesen megítélni, hiszen a mulasztás akár adatvédelmi bírságot is eredményezhet.

²⁴ A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport iránymutatása az adatvédelmi tisztviselőkkel kapcsolatban, 8.

²⁵ Kuner 2020, 693.

2020 júniusában például a Glovo App 25 000 eurós bírságot kapott a DPO kinevezésének elmulasztása miatt. Az említett, igény szerinti futárszolgálatok mentesülnek az adatvédelmi tisztviselő kijelölésének kötelezettsége alól, viszont a spanyol adatvédelmi hatóság másképp érvelt. Megállapították, hogy mivel a Glovo napi rendszerességgel több ezer ügyfél adatait dolgozza fel, a vállalat "fő tevékenységként" "nagyértékű" adatkezelést végez, és ezért nem mentesül a GDPR-ban 37. cikkében megfogalmazott követelmény alól.²⁶

Mivel a nagymértékű/nagy számban történő kifejezést nem határozza meg a Rendelet, szintén nagyon nehéz eldönteni, pontosan hol a határ, milyen számértékekhez viszonyítva szükséges meghatározni egy adatkezelő vállalatnak, hogy e kritériumot teljesíti köteles-e. A (97) preambulum bekezdés értelmében nagymértékű adatkezelési műveletnek számít amennyiben jelentős mennyiségű személyes adat regionális, nemzeti vagy szupranacionális szintű kezelését célozzák, vagy amelyek az érintettek jelentős számára hatással lehetnek.

Ezen a szintén általános megfogalmazáson túl az adatvédelmi munkacsoport is igyekezett némi támpontot nyújtani, és azt javasolja, hogy különösen a következő tényezőket érdemes figyelembe venni annak meghatározásakor, hogy az adatkezelés nagymértékű-e, vagy nagy számban történik-e:

- az érintettek száma, akár konkrét szám, akár az adott népesség arányában;
- az adatok mennyisége és/vagy a kezelésre kerülő különböző adatok köre;
- az adatkezelési tevékenység időtartama vagy állandósága;
- az adatkezelési tevékenység földrajzi kiterjedése.²⁷

Láthatjuk tehát, hogy itt is esetről esetre, a konkrét tevékenységet figyelembe véve szükséges mérlegelni, hogy az adatkezelő vagy adatfeldolgozó a fent említett kritériumnak eleget tesz.

A GDPR szerint annak meghatározása érdekében, hogy az adatkezelés az érintettek magatartása rendszeres és szisztematikus megfigyelésének minősül-e, meg kell vizsgálni, hogy a természetes személyeket nyomon

²⁶ Jane Murphy, *Spanish DPA imposes a 25.000 EUR fine for not appointing a DPO and not notifying the DPA on time*, <https://edpo.com/news/spanish-dpa-imposes-a-25-000-eur-fine-for-not-appointing-a-dpo-and-not-notifying-the-dpa-on-time/>, letöltve: 2022.05.12

²⁷ A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport iránymutatása az adatvédelmi tisztviselőkkel kapcsolatban, 9.

követik-e az interneten, illetve ezt követően a természetes személy profiljának megalkotását is magában foglaló adatkezelési technikákat alkalmaznak-e annak érdekében, hogy a természetes személyre vonatkozó döntéseket hozzanak, valamint, hogy elemezzék vagy előre jelezzék a természetes személy személyes preferenciáit, magatartását vagy beállítottságát.²⁸

Az érintettek "rendszeres és szisztematikus" nyomon követése magában foglalja tehát a nyomon követés és profilalkotás minden formáját, mind online, mind offline, mint például a viselkedésalapú reklámozást.

Az adatvédelmi munkacsoport ajánlása szerint „rendszeres” megfigyelésről beszélünk, ha az adatkezelés:

- folyamatosan vagy bizonyos időközönként történik egy adott időszakban;
- meghatározott időpontokban ismétlődő vagy megismétlik; vagy
- folyamatosan vagy időszakosan történik.

Illetve „szisztematikus” adatkezelésről van szó, ha az adatkezelés:

- egy adott rendszer szerint fordul elő;
- előre megszervezett, szervezett vagy módszeres;
- az adatkezelésre vonatkozó általános terv részeként történik;
- egy adott stratégia részeként végzik.²⁹

Ugyancsak adatvédelmi tisztviselőt kell kijelölni, amennyiben

c) különleges adatok vagy **büntetőjogi felelősség** megállapítására vonatkozó határozatokra és bűncselekményekre vonatkozó adatok nagy számban történő kezelését foglalják magukban;

A GDPR 9. cikke értelmében a különleges adatok kezelése csak meghatározott feltételek mellett lehetséges. Nem meglepő tehát, hogy a rendelet az ilyen adatkezelések esetén adatvédelmi tisztviselő kijelölését írja elő. Ilyen adatok a faji vagy etnikai származásra, politikai véleményre, vallási vagy világnézeti meggyőződésre, vagy szakszervezeti tagságra utaló személyes adatok, valamint a természetes személyek egyedi azonosítását célzó genetikai és biometrikus adatok, az egészségügyi adatok és a természetes személyek szexuális életére vagy szexuális irányultságára vonatkozó személyes adatok is.

²⁸ GDPR (24) preambulumbekkezdés

²⁹ A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport iránymutatása az adatvédelmi tisztviselőkkel kapcsolatban, 10.

Továbbá a büntetőjogi felelősség megállapítására vonatkozó határozatokra és bűncselekményekre vonatkozó adatok kezelése szintén kiemelt kockázatnak tekinthető, ami szintén indokolja az adatvédelmi tisztviselő kinevezését.³⁰

VII. Az adatvédelmi tisztviselő kijelölése, státusza és összeférhetetlensége

A DPO státusza szerint lehet belső munkavállaló vagy külső szolgáltató. Belső munkavállaló esetén nagyon szigorúak az összeférhetetlenségi szabályok, illetve azok a rendelkezések, amelyek meghatározzák, ki és hogyan adhat utasításokat neki vagy hogyan lehet elbocsátani.

A GDPR szerint az adatvédelmi tisztviselő független kell legyen mind az adatkezelői, mind az adatfeldolgozói utasításoktól, és közvetlenül az adatkezelő vezetőjének felügyelete alá tartozik. Számos biztosíték létezik annak érdekében, hogy az adatvédelmi tisztviselő függetlenül járhasson el: az adatkezelők vagy az adatfeldolgozók nem utasítják az adatvédelmi tisztviselőt a feladatai ellátásával kapcsolatban, nem bocsátják el vagy nem szankcionálhatják az adatvédelmi tisztviselőt a feladatai ellátásával összefüggésben. Az adatvédelmi tisztviselő által végzett más feladatokból nem fakadhat összeférhetetlenség, azaz nem tölthet be olyan pozíciót a szervezetben belül, amelynek keretében ő határozza meg a személyes adatok kezelésének céljait és eszközeit. Ilyen összeférhetetlenséget okozó szervezetben belüli pozíciók lehetnek a felsővezetői pozíciók, például vezérigazgató, ügyvezető igazgató, pénzügyi igazgató, főorvos, marketing osztályvezető, humánerőforrás vezető vagy informatikai osztályvezetők, de más, a szervezeti struktúrában alacsonyabb szinten lévő pozíciók is, ha ezek a pozíciók az adatkezelés céljainak és eszközeinek meghatározásával járnak.

Amennyiben a tisztviselőként eljáró személy nem a szervezet közvetlen alkalmazottja, fontos figyelembe venni, hogy az adatvédelmi tisztviselői tevékenységet ellátó szervezet minden tagja megfeleljen a GDPR 4. cikkében foglalt valamennyi alkalmazandó követelménynek (például lényeges, hogy senkinél se merüljön fel összeférhetetlenség). Ugyanilyen fontos, hogy minden tag részére védelmet biztosítsanak a GDPR rendelkezései (például az

³⁰ Szabó 2019, 79.

adatvédelmi tisztviselő tevékenységek végzésére kötött szolgáltatási szerződés nem szüntethető meg jogellenesen, és az adatvédelmi tisztviselői feladatok elvégzését végző szervezet egyes tagjait sem lehet jogellenesen elbocsátani).

Akár külső, akár belső személy, az adatvédelmi tisztviselőt megfelelően integrálni kell a szervezetbe. Alapvető kötelezettség, hogy függetlenül legyen képes tevékenykedni, ami azt jelenti, hogy közvetlenül a legfelső vezetéshez kapcsolódhat csak a személye. Függetlenségének garanciáit az alábbi módon lehet összefoglalni:

- Nem kaphat utasítást a munkájára nézve: ez a követelmény nem jelenti azt, hogy nem lehet ellenőrzési terv, amelyet egyeztet a vállalati vezetéssel, hanem sokkal inkább azt, hogy a döntések során kell függetlennek lennie;
- Az eredeti munkája és a tisztviselői tevékenysége között nem lehet érdekellentét (nem fordulhat elő olyan szituáció, amikor saját magát ellenőrzi). Az érdekellentétek elkerülése érdekében nem lehet adatkezelési folyamatok résztvevője sem (nyilvánvalóan nem lehet HR igazgató, IT igazgató);
- A DPO nem lehet ideiglenes, vagy határozott idejű munkavállaló;
- A DPO-nak nem kell jelentenie csak a felső menedzsmentnek, ezzel is megőrizve véleményének függetlenségét;
- Saját költségvetéssel kell rendelkeznie, amelyből gazdálkodni tud (szakkönyvek vásárlása, konferencia részvétel);
- A DPO-t rendszeresen meg kell hívni a közép- és felsővezetés megbeszéléseire, különösképpen ha adatvédelmi tárgyú döntés szerepel napirenden;
- Minden információt időben át kell adni a DPO-nak, hogy felkészülhessen és megfelelő tanácsot adhasson.

Az adatvédelmi tisztviselő szervezeten belüli kijelölése több szempontból megfontolt döntés kell, hogy legyen. Semmi esetre sem tanácsos a látszólagos megfelelés érdekében egy már alkalmazott személyt adatvédelmi tisztviselői feladatokkal felruházni. Az ilyen kijelöléseket az adatvédelmi hatóságok a joggyakorlat alapján komolyan veszik, és komoly bírsággal büntetik.

2020 áprilisában a belga adatvédelmi hatóság 50.000 eurós bírságot szabott ki egy vállalatra a GDPR szerinti összeférhetetlenségi szabályok be nem tartása miatt. Az ellenőrzött vállalatról kiderült, hogy a megfelelési,

ellenőrzési és kockázatkezelési vezetőt nevezte ki adatvédelmi tisztviselőnek. A vizsgálatot követően a hatóság megállapította, hogy ez a kombináció olyan összeférhetetlenséget eredményezett, amely sértette a GDPR követelményeit.³¹

Egy másik esetben szintén a belga hatóság ugancsak az összeférhetetlenség kritériumának megsértése miatt 75.000 eurós bírságot szabott ki egy belga bankkal szemben.³²

VIII. Az adatvédelmi tisztviselő felelőssége

A DPO ellenőrzési és vizsgálati funkcióval rendelkezik, így nyilvánvalóan ezekért a tevékenységekért felelősséggel tartozik. Nem terheli azonban személyes felelősség az adatvédelmi követelmények be nem tartásáért. A Rendelet egyértelművé teszi, hogy az adatkezelőnek vagy adatfeldolgozónak kell biztosítania és bizonyítania, hogy az adatkezelés a Rendelet követelményeivel összhangban történik. Ennek ellenére természetesen különféle feltételek fennállása esetén munkajogi vagy polgári jogi felelőssége megállapítható.

Mivel a DPO belső és külső is lehet, eltér a felelősség mércéje is:

a) Belső munkavállaló esetén

A magyar szabályozás szerint a munkavállalóként tevékenykedő tisztviselő természetesen csak a Munka törvénykönyve (Mt.) szerinti felelősségi rendszer szerint vonható felelősségre. A Mt. 179. § általános szabályai szerint a munkavállaló köteles munkáját személyesen, az általában elvárható szakértelemmel és gondossággal, a munkájára vonatkozó szabályok, előírások, utasítások és szokások szerint végezni. Ha munkavállaló a munkaviszonyból származó kötelezettségének nem tesz eleget – ha nem úgy jár el, ahogy az adott helyzetben elvárható –, és ezzel a munkáltatónak kárt okoz, akkor azt köteles megtéríteni. A kötelezettségszegés megnyilvánulhat tevőlegesen, de az akár lehet mulasztás is.

³¹ Beslissing ten gronde 18/2020 van 28 april 2020, <https://www.gegevensbeschermingsautoriteit.be/publications/beslissing-ten-gronde-nr.-18-2020.pdf>, (2022.05.13.)

³² Décision quant au fond 141/2021 du 16 décembre 2021, <https://www.autoriteprotectiondonnees.be/publications/decision-quant-au-fond-n-141-2021.pdf>, (2022.05.13.)

A munkavállaló a teljes kárt csak szándékosság vagy súlyos gondatlanság esetén köteles megtéríteni, amennyiben gondatlanul járt el, a kártérítés mértéke nem haladhatja meg a munkavállaló négyhavi távolléti díjának összegét.³³

b) Külső DPO esetén

A külsős vagy akár csoportszintű tisztviselők esetén nagyon nehéz megítélni a felelősség mértékét. Az ilyen felelősség a megbízási kötelekkel kapcsolatban, különösen az ügyvédi megbízási szerződés esetén megszokott mértékéhez igazodik.

IX. Milyen készségekkel kell rendelkezni az adatvédelmi tisztviselőnek?

A GDPR 37. cikkének (5) bekezdése előírja, hogy az adatvédelmi tisztviselőnek az adatvédelem területén szakértelemmel kell rendelkeznie, de nem határozza meg az e szintre vonatkozó minimumkövetelményeket. A szakértői ismeretek szükséges szintjét az adatkezelő által végzett adatkezelés, valamint az általa kezelendő személyes adatok tekintetében megkövetelt védelem alapján kell meghatározni. Ha például az adatkezelési tevékenység különösen bonyolult, vagy nagy mennyiségű érzékeny adatot érint, az adatvédelmi tisztviselőnek adott esetben magasabb szintű szakértelemmel kell rendelkeznie.³⁴

Mindezek ellenére túlzás lenne ezen rendelkezésbe olyan további szakmai tulajdonságok meglétét beleolvasni, amelyek vélelmezhetően kötelezőek lehetnének, mint például az, hogy az adatvédelmi tisztviselőnek jogász végzettséggel vagy jogi diplomával kell rendelkeznie. Ezzel szemben a jogszabály "az adatvédelmi jog és gyakorlat" terén szerzett megfelelő ismeretekre utal, amely az adatvédelmi ügyekkel kapcsolatos folyamatos szakmai kitettséggel is bizonyítható. Az adatvédelmi munkacsoport iránymutatása továbbá hangsúlyozza, hogy "az üzleti szektor és az adatkezelő szervezetének ismerete" szintén hozzájárul a szükséges szakmai kvalitások megalapozásához, hatóságok esetében pedig az adatvédelmi

³³ 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről, 179. §

³⁴ A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport iránymutatása az adatvédelmi tisztviselőkkel kapcsolatban, 13.

tisztviselőnek "a közigazgatás igazgatási szabályainak és eljárásainak alapos ismeretével" kell rendelkeznie.³⁵

Ilyen releváns készségek és szakértelem lehet például szakértelem a nemzeti és európai adatvédelmi jogszabályok és gyakorlatok terén, beleértve a GDPR alapos ismeretét; az elvégzett adatkezelési műveletek ismerete; az információs technológiák és az adatbiztonság ismerete; az üzletág és a szervezet ismerete; a szervezeten belül az adatvédelmi kultúra előmozdításának képessége.

Romániában a nemzeti jog igyekezett a rendelet általános szabályait kiegészíteni, és ezáltal új követelményeket is támasztott. A 2018. évi 74 számú Nemzeti Képesítési Hatóság döntése által jóváhagyott foglalkozási standard szerint az adatvédelmi tisztviselőnek rendelkeznie kell felsőoktatási végzettséggel, legalább 1 év munkatapasztalattal, szakértelemmel, jó kommunikációs készséggel, illetve a képességeit igazoló oklevéllel, melyet az adott szakágban szervezett képzésen/kurzuson szerzett meg. Az adatvédelmi tisztviselőnek továbbá: felelősségteljesnek, komolynak, pontosnak, empátikusnak, szintézis és elemzési képességgel rendelkezőnek kell lennie.³⁶

X. Az adatvédelmi tisztviselő feladatköre

Az adatvédelmi tisztviselő feladatait a rendelet 39. cikke foglalja össze. A "legalább" szó használata nyomatékosítja, a felsorolás illusztratív és nem korlátozó jellegű, a DPO hatásköre ugyanis nem merül ki a felsorolt feladatkörökben, az adatkezelő más feladatokkal is megbízhatja, vagy ezeket a feladatokat részletesebben is meghatározhatja.

Az adatvédelmi tisztviselő a megfelelés biztosítása érdekében három területen is fontos feladatokat lát.

1. Feladatai a kinevező szervezettel szemben:

a) tájékoztat és szakmai tanácsot ad az adatkezelő vagy az adatfeldolgozó adatvédelmi kötelezettségeikkel kapcsolatban;

³⁵ A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport iránymutatása az adatvédelmi tisztviselőkkel kapcsolatban, 14.

³⁶ Autoritatea Națională pentru Calificări, Standard ocupational pentru Responsabil cu protecția datelor cu caracter personal <http://www.anat.ro/wp-content/uploads/2018/03/Standard-ocupatioan-Responsabil-cu-protectia-datelor-cu-protectia-datelor.pdf>, (2022.07.23.)

Az adatvédelmi tisztviselő szerepe szerint részt vesz a vállalat adatkezeléssel kapcsolatos tevékenységeinek tervezésében, szakértőként tanácsokkal, információnyújtással támogatja a munkafolyamatokat.

- b) ellenőrzi a személyes adatok védelmével kapcsolatos szabályoknak való megfelelést, ideértve a feladatkörök kijelölését, az adatkezelési műveletekben résztvevő személyzet tudatosság-növelését és képzését, valamint a kapcsolódó auditokat is;

Megfelelés ellenőrzésére vonatkozó feladatai részeként az adatvédelmi tisztviselő különösen az alábbiakat teheti: információt gyűjt az adatkezelési tevékenységek meghatározása érdekében; elemzi és ellenőrzi az adatkezelési tevékenységek megfelelőségét; tájékoztatást, szakmai tanácsadást nyújt és ajánlásokat bocsát ki az adatkezelő vagy az adatfeldolgozó részére.

- c) kérésre szakmai tanácsot ad az adatvédelmi hatásvizsgálatra vonatkozóan, valamint nyomon követi a hatásvizsgálat GDPR 35. cikk szerinti elvégzését.

Az adatvédelmi hatásvizsgálatot illetően az adatkezelő vagy az adatfeldolgozó köteles kikérni az adatvédelmi tisztviselő szakmai tanácsát különösen az alábbi kérdésekben:

- kell-e adatvédelmi hatásvizsgálatot végezni;
- milyen módszereket kell követni az adatvédelmi hatásvizsgálat elvégzésekor;
- az adatvédelmi hatásvizsgálatot szervezetten belül végezzék-e el, vagy kiszervezzék-e azt;
- milyen biztosítékokat (beleértve a technikai és szervezési intézkedéseket) kell alkalmazni az érintettek jogait és érdekeit érintő kockázatok enyhítésére;
- az adatvédelmi hatásvizsgálatot megfelelően végezték-e el, és a következtetései (lehet-e folytatni az adatkezelést, és milyen biztosítékokat kell alkalmazni) megfelelnek-e az adatvédelmi követelményeknek.³⁷

2. Feladatai az érintettekkel szemben

A rendelet alapján az érintettek (alkalmazott, fogyasztó vagy partner) számára a tisztviselőnek kötelezően elérhető kell lennie, amikor a személyes

³⁷ A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport iránymutatása az adatvédelmi tisztviselőkkel kapcsolatban, 20.

adataik kezeléséhez és jogaik gyakorlásához kapcsolódóan bármilyen kérdést megfogalmaznak.³⁸ Ezáltal az érintettek jogainak biztosítása is a DPO feladatkörébe tartozik.

A Rendelet 37. cikk (7) bekezdése alapján *“az adatkezelő vagy az adatfeldolgozó közzéteszi az adatvédelmi tisztviselő nevét és elérhetőségét”*.

A DPO elérhetőségének nyilvánosságra hozatala megkönnyíti az érintettek számára az adatvédelmi jogaik gyakorlását, és elősegíti a panaszok és kérdések adatvédelmi tisztviselő általi helyi szintű kezelését. Ez azonban nem akadályozza meg az érintettet abban, hogy közvetlenül az európai adatvédelmi hatósághoz forduljon, amennyiben adatvédelmi jogainak megsértését tapasztalja.³⁹

3. Feladatai a hatósággal szemben

Szintén az adatvédelmi tisztviselő feladatkörébe tartozik az adatvédelmi hatóság és a szervezet közötti együttműködés elősegítése, különösen a vizsgálatok, a panaszkezelés és az előzetes konzultáció keretében. Ennek megfelelően a DPO egyik legfontosabb feladata az adatvédelmi hatósággal való együttműködés. Amennyiben a hatóság kivizsgálás céljából felveszi a kapcsolatot a vállalattal, az várhatóan a hozzájuk bejelentett DPO-n keresztül fog történni. Az adatvédelmi tisztviselő nevének a felügyelő hatósággal történő közlése alapvető fontosságú annak érdekében, hogy az adatvédelmi tisztviselő kapcsolattartóként szolgáljon a szervezet és a felügyeleti hatóság között (GDPR 39. cikk (1) bekezdésének e) pontja).

XI. Következtetések

Mint az a fenti elemzésből is jól látszik, az adatvédelmi rendelet egyik központi eleme, az elszámoltathatóság alapelve, ami nem számít újdonságnak e területen, hiszen az adatkezelés jogszerűségéért eddig is az adatkezelő felelt, de a bizonyítás terhe csak reaktív módon, bírósági eljárás során terhelte. A jelenlegi szabályozás alapján az elszámoltathatóság

³⁸ Szabó 2018, 7.

³⁹ European Data Protection Supervisor, Position paper on the role of Data Protection Officers in ensuring effective compliance with Regulation (EC) 45/2001, https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/05-11-28_dpo_paper_en.pdf, 6. (2022.05.21.)

magában foglalja az adatkezelő legfontosabb feladatát, akinek ezentúl nem csak felelősséget kell vállalnia a rendeletben megfogalmazott alapelvek és kötelezettségek betartásáért, de képesnek kell lennie bizonyítani is a megfelelését.

Az elszámoltathatóság elvének megértése a hatékony adatvédelem sarokkövévé és az EU adatvédelmi törvény, politika és szervezeti gyakorlat domináns trendjévé vált. Ezen alapelv betartása nélkül nem beszélhetünk adatvédelmi megfelelésről, amiről a vállalatok többsége megfélekedezik.

Láthatjuk továbbá azt is, hogy egy sikeres adatvédelmi megfelelés megszervezése összetett vállalkozás. Az adatkezelőnek folyamatosan lépést kell tartania az értelmezési és törvényi változásokkal, figyelnie kell mind a külső, mind a belső tényezők lehetséges veszélyeit, biztosítania kell a meglévő vagy a megfelelés során kialakult szervezeti gyakorlatok betartását, reagálnia kell az érdekelt felek kérdéseire, és mindenek felett olyan vezetői készséggel kell rendelkeznie, mely biztosítja a szervezeten belüli megfelelő hozzáállást. Az adatvédelmi hatóság, az ügyfelek, az alkalmazottak vagy akár üzleti partnerek egyaránt felelősségre vonhatják a szervezetet az adatvédelmi szabályok be nem tartása miatt, így egyre több vállalat kifejezett figyelmet fordít e területre. Éppen ezért a legtöbb adatkezelést végző vállalatnak szüksége van adatvédelmi tisztviselőre vagy legalább adatvédelmi kérdésekben jártas, az uniós szabályozást, a törvényt és az adatvédelmi gyakorlatot jól ismerő szakemberre. Az átláthatóság elvének történő megfelelés érdekében nagyon sok esetben szakmai nézőpontra, tudásra, véleményre lehet szükség. A Rendelet, de még a munkacsoport iránymutatásai is többnyire általános jellegűek, emiatt nagyon sok helyen értelmezési kérdések adódhatnak.

Nincs ez másképp az adatvédelmi tisztviselőre vonatkozó rendelkezések kapcsán sem, így sok esetben az adatkezelő önmaga, szakmai segítség nélkül nem tudja teljes bizonyossággal eldönteni, hogy a Rendelet alapján adatvédelmi kötelezettsége-e a tisztviselő kinevezése vagy sem. Hibás az a kis- és középvállalatok szintjén bevett gyakorlat, amely szerint a vállalati struktúrában eddig egyéb feladatokat ellátó kollégából napok alatt adatvédelmi szakértőt faragnak, aki az eddigi feladatköre mellé kapja meg az egyébként teljes feladatkört igénylő DPO funkciót. Egyrészt az összeférhetetlenség miatt, másrészt az ilyen adatvédelmi tisztviselők szakmai tudása is igencsak megkérdőjelezhető.

A Rendelet bár nem teszi kötelezővé minden szervezet számára DPO kinevezését, az elszámoltathatósági kötelezettség bevezetésével egyértelművé tette, hogy a megfeleléshez minden szervezetnek adatvédelmi tudatosságra és szakmai felkészültségre is szüksége van, amelyet leginkább egy adatvédelmi tisztviselő kinevezése tud biztosítani, feltéve ha az a fentebb elemzett kritériumoknak valóban megfelel.

Mindezek ellenére egy adatvédelmi szakember beillesztése a vállalati struktúrába komoly anyagi vonzatot jelent, amit nem minden szervezet képes megengedni magának.

Felhasznált irodalom

A GDPR 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport iránymutatása az adatvédelmi tisztviselőkkel kapcsolatban

A GDPR 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport 3/2010 véleménye az elszámoltathatóság elvéről

Árvai Viktor György (2018): Az elszámoltathatóság alapelve és az adatkezelő kötelezettségei, NKE, Budapest

Autoritatea Națională pentru Calificări, Standard ocupational pentru Responsabil cu protecția datelor cu caracter personal
<http://www.anat.ro/wp-content/uploads/2018/03/Standard-ocupatioan-Responsabil-cu-protectia-datelor-cu-protectia-datelor.pdf>

Beslissing ten gronde 18/2020 van 28 april 2020,
<https://www.gegevensbeschermingsautoriteit.be/publications/beslissing-ten-gronde-nr.-18-2020.pdf>

Center for Information Policy Leadership (2018): The Central Role of Organisational Accountability in Data Protection Discussion Paper 2 (of 2), Incentivising Accountability: How Data Protection Authorities and Law Makers Can Encourage Accountability,
www.informationpolicycentre.com/uploads/5/7/1/0/57104281/cipl_accountability_paper_2_-_incentivising_accountability_-_how_data_protection_authorities_and_law_makers_can_encourage_accountability.pdf

Christopher Kuner, Lee A. Bygrave (2020): The EU general data protection regulation (GDPR). A commentary, Oxford University Press, United Kingdom. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198826491.001.0001>

Christopher Williams (2006): Leadership accountability in a globalizing world, Palgrave Macmillan, London. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230596825>

Décision quant au fond 141/2021 du 16 décembre 2021, <https://www.autoriteprotectiondonnees.be/publications/decision-quant-au-fond-n-141-2021.pdf>

European Union Agency for Network and Information Security (2014): Privacy and Data Protection by Design – from policy to engineering, [file:///C:/Users/anita/Downloads/Privacy%20and%20Data%20Protection%20by%20Design%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/anita/Downloads/Privacy%20and%20Data%20Protection%20by%20Design%20(3).pdf)

Jane Murphy: Spanish DPA imposes a 25.000 EUR fine for not appointing a DPO and not notifying the DPA on time. <https://edpo.com/news/spanish-dpa-imposes-a-25-000-eur-fine-for-not-appointing-a-dpo-and-not-notifying-the-dpa-on-time>

Justine Brown: Rise of the Chief Privacy Officer, Government Technology. <https://www.govtech.com/data/rise-of-the-chief-privacy-officer.html>

Justine Brown (30 May 2014): "Rise of the Chief Privacy Officer". Government Technology. Retrieved 23 May 2019.

Markus Heyder, Sam Grogan (2018): 'The role of DPAs in incentivizing accountability', IAPP.org: www.iapp.org/news/a/the-role-of-dpas-in-incentivizing-accountability/?fbclid=IwAR1FrLNz7Rv9Te-MRFFXSZvy-vJf9hiE_vtxCSzLwcoXPAt554rsIOr0evs

Péterfalvi Attila, Révész Balázs, Buzás Péter: *Magyarázat a GDPR-ról*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018

Szabó Endre: *Az adatvédelmi tisztviselőről, a GDPR szabályainak elemzése*. HVG-ORAC, Infokommunikáció és jog, 2018/1.

Szabó Endre Győző: *Az Európai Unió Általános Adatvédelmi Rendeletében biztosított védelem szintjének elemzése*. Doktori értekezés, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2019.

Data protection officer as the cornerstone of accountability

Summary

One of the central elements of the Data Protection Regulation is the principle of accountability, which is not new in this area, as the controller has always been responsible for the lawfulness of data processing, but the burden of proof has only been placed on him in a reactive manner in court proceedings. Under the current regime, accountability includes the most important task of the controller, who must now not only take responsibility for compliance with the principles and obligations set out in the Regulation, but must also be able to demonstrate compliance.

Understanding the principle of accountability has become a dominant trend in EU data protection law, policy and organizational practice.

In this accountability-based compliance framework the Data Protection Officers ('DPO's) will be at the heart of this new legal norm.

Prior to the adoption of the GDPR, the Data protection Working Party stated that the DPO is the cornerstone of accountability and that the appointment of a DPO can facilitate compliance and provide a competitive advantage for businesses.

Building on this statement, the following paper will examine the relationship and interaction between the appointment of a DPO (Article 37 GDPR) and compliance with the principle of accountability (Article 5(2) GDPR), trying to highlight the most important issues in the context of corporate data protection compliance.

Dr. Steixner Zsófia

ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: dr. Sándor István tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: 10.55052/themis.2022.2.33.43

A vagyonkezelés „belső” korlátai érvényesülésének kérdéséről a „külső” jogviszonyokban

I. Bevezető gondolatok

A bizalom, valamint az a kezelésbe adott vagyont körbefonó jogi struktúra a vagyonkezelési konstrukciók legfontosabb építőkövei. A bizalmi vagyonkezelés, valamint a vagyonkezelő magánalapítvány magáncélra létrehozható vagyonkezelési modellek. Mindkét konstrukció megkerülhetetlen eleme a tulajdonátruházás a kezelt vagyon tekintetében. A tulajdonátruházás mozzanata a kezelt vagyon vonatkozásában meglehetősen sajátos helyzetet eredményez. A vagyonrendelést követően a vagyonrendelő és a kezelésbe adott vagyon között – a formális tulajdonjogi felfogás szerint – megszűnik a kapcsolat.¹ Azonban a tényleges jogi helyzetet megvizsgálva a kezelt vagynon fennálló tulajdonjog és a Ptk.-ban szabályozott tulajdonjog között nem tehető egyenlőségjel. Gass rámutat, hogy a kezelésbe adott vagyon vonatkozásában lényegében senkit sem illet meg azon (ténylegesen) a teljes és kizárólagos hatalom („*plena potestas*”), hiszen nincs olyan személy, aki a vagyon jogi sorsát bármikor és szabadon megváltoztathatná.² A kezelésbe adott vagyon jogi sorsa az alapító/bizalmi vagyonrendelő által előzetesen meghatározott elvektől és iránymutatásoktól függ. Tehát a bizalmi vagyonkezelő/vagyonkezelő alapítvány tulajdonjogból eredő jogosultságai a „belső” jogviszonyban korlátozottak.³ A „külső” jogviszonyokban a vagyonkezelőnek a kezelt vagyonról történő rendelkezésére vagy annak megterhelésére harmadik személyek vonatkozásában kerülhet sor. A vagyonkezelőt „külső” jogviszonyokban megillető jogosultságok terjedelmét megfelelően jellemzi

¹ Sándor 2019. 127., B. Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2018. 26-27.

² Nueber - Gass 2019. 1.

³ Nueber - Gass 2019. 1.

az a megközelítés, mely szerint „a vagyonkezelő többet tehet (a külső jogviszonyban), mint amit (a belső jogviszony alapján) szabadna neki”.⁴ Felmerül a kérdés, hogy a bizalmi vagyonkezelési szerződésben, illetve a vagyonkezelő magánalapítvány létesítő okiratában és befektetési szabályzatában foglalt „belső” jogviszonyban rögzített korlátozások irányadóak-e a külső jogviszonyokban is, ezáltal befolyásolhatják-e a kezelt vagyont érintő rendelkezés érvényességét. Abban az esetben, ha a vagyonrendelő által szabott korlátok „áttörhetik”⁵ a belső jogviszony határait, úgy az a következő kérdés, hogy mégis ki jogosult az elidegenített vagyonrész érdekében fellépni harmadik személyekkel szemben.

II. A kezelt vagyont körülfonó jogi struktúrák rövid áttekintése

Számos álláspont lelhető fel mind a hazai, mind a külföldi jogirodalomban a vagyonkezelési konstrukciók, illetve azok tárgyát képező kezelt vagyon természetét illetően. A rendelt vagyon kezelése a bizalmi vagyonkezelés és a vagyonkezelő magánalapítvány esetén is célhoz kötött, azonban a struktúrák, amelyek a kezelt vagyont körbefonják jelentősen eltérnek egymástól.

A vagyonkezelő magánalapítvány jogi személyiséggel rendelkező, „tulajdonos nélküli”, önállósított célvagyon.⁶ Más jogirodalmi megközelítések (*Helmut Coing, Szladits Károly, Heinz Hübner*) alapján az önálló jogalanyiség nem a rendelt vagyont, hanem az alapítványt illeti meg.⁷ Álláspontom szerint az utóbbi definíciók dogmatikai szempontból helytállóbbak, azonban jelen témával összefüggésben az első megközelítés jelentősen megkönnyítheti a kérdéskör vizsgálatát. A magáncélra létrehozott vagyonkezelő alapítvány esetén a jogalkotó összetett szervezeti struktúra létrehozását írja elő. Főszabály szerint a vagyonkezelő alapítvány kötelező szervei: az ügyvezetést ellátó kurátor vagy legalább három természetes személyből álló kuratórium, az állandó könyvvizsgáló, valamint a legalább három természetes személyből álló felügyelőbizottság.

Sándor István és szerzőtársai szerint a bizalmi vagyonkezelés a Ptk. szabályai értelmében olyan kötelmi jogi konstrukció, amelynek lényegi eleme, hogy a vagyonrendelő meghatározott vagyontárgyak tulajdonjogát

⁴ Koziol – Welsch/Kletecka 2014. 240.

⁵ Kodek 2019. 56.

⁶ Csehi 2006. 107., 109.

⁷ Csehi 2006. 105.

a vagyonkezelőre ruházza át.⁸ Ennek eredményeképp a vagyonkezelő a kezelt vagyon felett dologi jogi értelemben korlátlan tulajdonjogot szerez. Kiemelik azonban, hogy a vagyonkezelő tulajdonjogát a vagyonkezelési szerződésben foglalt rendelkezések és a kedvezményezett érdekei korlátozzák, azonban e korlátok jogi természetüket tekintve kötelmi jogi jellegűek.⁹

A kezelt vagyon formális jogi értelemben vett tulajdonosa a bizalmi vagyonkezelési szerződés esetén a bizalmi vagyonkezelő. A kezelt vagyon a vagyonkezelő vagyonától és az általa kezelt egyéb vagyonoktól elkülönült korlátolt felelősségű alvagyont képez. Ahogy arra *Sándor István* rámutat, az elkülönítés pusztán relatív, mivel a kezelt vagyon nem jogi személy, a vagyonrendelés eredményeképp önálló személyiséggel rendelkező új jogalany nem jön létre.¹⁰ A bizalmi vagyonkezelési szerződés szükségképpen a vagyonrendelő, a vagyonkezelő és a kedvezményezett.

III. A vagyonkezelés „belső” korlátainak érvényesülése harmadik személyekkel szemben

1. Bizalmi vagyonkezelés

A Ptk. által szabályozott bizalmi vagyonkezelési konstrukció esetén a kezelt vagyon tulajdonosa a vagyonkezelő, ezért megilleti valamennyi tulajdonosi jogosultság, melynek kötelmi korlátját képezik a szerződés rendelkezései, továbbá a kedvezményezett érdekei. Ezek tekintendők azon korlátoknak, amelyek főszabály szerint a „belső” jogviszonyban érvényesülnek. Amennyiben a vagyonkezelő a fenti korlátokat átlépi, úgy alapesetben a vagyonrendelő a „bizalmát” ott kell, hogy keresse, ahol hagyta, azaz a vagyonkezelőnél. Ebből következik, hogy a kezelt vagyon részére nem követelhető vissza harmadik személytől az érintett vagyontárgy. A vagyonrendelő és a kedvezményezett csupán kártérítési felelősségi alapon léphet fel a vagyonkezelővel szemben.

A Ptk. 6:318. § (3) bekezdés rögzíti azokat az esetköröket, amikor a belső jogviszonyban érvényesülő korlátok irányadóak a „külső” jogviszonyokban is, azaz amikor harmadik személyre ruház át a

⁸ B. Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2018. 26-27.

⁹ Uo.

¹⁰ I. m. 227.

vagyonkezelő a kezelt vagyonhoz tartozó vagyontárgyat vagy terheli meg azt.

A kezelt vagyonra vonatkozó rendelkezési szabályok „belső” jogviszonyban érvényesülő korlátainak „áttörésére”, s ezáltal azok külső jogviszonyokban való érvényesülésére, az alábbi feltételek teljesülése esetén kerülhet sor:

- a vagyonkezelő a kezelt vagyonra vonatkozó korlátokat vagy feltételeket megsértve, jogosulatlanul ruház át harmadik személyre kezelt vagyonhoz tartozó vagyontárgyat vagy azt jogosulatlanul terheli meg és
- a harmadik személy nem volt jóhiszemű vagy nem visszterhesen szerzett.

A fentiek alapján a nem jóhiszemű, valamint a nem visszterhesen jogszerző személlyel szemben visszakövetelési igény érvényesíthető, amennyiben a vagyonkezelő a kezelt vagyonról jogosulatlanul rendelkezik.¹¹ Nem jóhiszemű a jogszerző, aki tudja, vagy akinek az adott helyzetben általában elvárható magatartás tanúsítása esetén tudnia kell, hogy a vagyonkezelő a vagyontárgyról a vagyonkezelési szerződésben meghatározott korlátokat megszegve rendelkezik.¹²

1.1. Külföldi kitekintés

A Ptk.-ban szabályozott bizalmi vagyonkezelési szerződés jelentős hasonlóságokat mutat az angol *trust* szabályaival. A visszakövetelési igény jogi természete és terjedelme szempontjából az angol jogban „forradalminak” számít a *Foskett v. McKeown*¹³ ügyben hozott bírósági döntés.

*Frank L. Schäfer*¹⁴ a *Foskett v. McKeown* ügyet a következőképp foglalja össze: a vagyonkezelő *Timothy Murphy* megsértette a trustból eredő kötelezettségeit, és a kezelésébe adott vagyon (összesen: 2,6 millió £) egy részét (20.440 £) elsikkasztotta. A trustot *Paul Foskett* alapította 1988-ban. Ebben az időben *Murphynek* anyagi problémái voltak. *Murphy* 1986-ban életbiztosítási szerződést kötött, mely szerint halála esetén a biztosítási összeg a három gyermekét illeti meg. *Murphy* az éves biztosítási díjakat 1986-ban, 1987-ben és lényegében 1988-ban is saját

¹¹ Vékás – Gárdos 2021. Ptk. 6:318. § (3) bekezdés.

¹² Uo.

¹³ *Foskett v McKeown* [2001] 1 AC 102.

¹⁴ L. Schäfer 2010. 281.

anyagi forrásaiból fedezte. 1989-ben és 1990-ben azonban az esedékes biztosítási díjakat (összesen 20.440 £) a trust-vagyon részleges elsikkasztásával tudta fedezni. Miután *Murphy* öngyilkosságot követett el, a biztosító több mint 1 millió £-ot fizetett ki. Ezt követően a vagyonrendelő *Paul Foskett*, *Murphy* gyerekeitől követelte a kifizetett biztosítási összeg jelentős részét. Az ügy egyik központi kérdése az volt, hogy *Foskett* igényének a mértéke 20.440 £ vagy 400.000 £. Az első összeg megegyezik a trust-vagyonból elsikkasztott rész mértékével („*equitable charge*”). A második összeg pedig a kifizetett biztosítási összeg 40%-ával. Ez a kifizetett biztosítási összeg arányos része, amely az összesen öt biztosítási díjrészletből, a két trust-vagyonból elsikkasztott biztosítási díjrészletre esik („*proportionate share*”).

Scott Vice-Chancellor a tényállással kapcsolatosan felhívta a figyelmet arra a sajátosságra, hogy a vagyonrendelő nem a rosszhiszeműen eljáró vagyonkezelővel szemben érvényesített igényt, hanem a vagyonkezelő jóhiszemű gyermekeivel szemben, akik a trustsértés eredményeképp vagyoni előnyhöz jutottak.¹⁵

A *House of Lords* döntése értelmében *Foskett* a kifizetett biztosítási összeg arányos részére (400.000 £) tarthat igényt („*proportionate share*”). A többségi álláspont magját a *Lord Millett* által megfogalmazottak adják. *Lord Millett* elsődlegesen azt a kérdést vizsgálta, hogyan teremthető meg a felperes, valamint az elsikkasztott pénz között az a kapcsolat, amely a dologi jogi visszakövetelési igényt megalapozza. Ez a kapcsolat nem magától értetődő, hiszen az elsikkasztott pénz több lépésben „csapódott” a kifizetett biztosítási összeghez. A probléma feloldása érdekében *Lord Millett* bevezette a „*following*” és a „*tracing*” fogalmát. Ez a két fogalom nem önálló igényeket jelölnek, hanem csupán eszközként szolgálnak azon vagyonelemek azonosításához, amelyek a „*law of restitution*” segítségével visszakövetelhetőek. A „*following*” (ugyan)azon vagyonelem azonosítását jelenti, amely az egyik embertől a másikkhoz került, a „*tracing*” pedig a dologi jogi értelemben vett „pótlást” jelöli, azaz amikor egy („rég”) vagyonelem helyébe egy másik („új”) vagyonelem lép. *Lord Millett* hangsúlyozza, hogy az alperesek jóhiszeműsége az igény elbírálásakor nem irányadó szempont.¹⁶

A fentiek alapján *Foskett*et dologi igény illeti meg a biztosítási összeg arányos részére. Ezzel szemben a Ptk. 6:318. § (3) bekezdése szerinti visszakövetelési igény csupán kötelmi jellegű és terjedelmét tekintve is szűkebb körű, mint a „*law of restitution*”.

¹⁵ *Foskett v McKeown* [2001] 1 AC 102.

¹⁶ L. Schäfer 2010. 281.

2. A vagyonkezelő magánalapítvány

2. 1. A képviseletről általában

A rendelt vagyon tulajdonosa a vagyonkezelő magánalapítvány. A vagyonkezelő magánalapítvány, mint célvagyon jogi személy. Tekintettel arra, hogy a jogi személy cselekvőképességgel nem rendelkezik, így törvényes képviselét természetes személyeknek kell ellátnia.¹⁷ A vagyonkezelő alapítványokról szóló 2019. évi XIII. törvény (Vatv.) nem tartalmaz speciális szabályokat a vagyonkezelő alapítvány képviselére vonatkozóan, így háttérszabályként a Ptk. alkalmazandó.¹⁸ A vagyonkezelő alapítvány képviselése a vezető tisztségviselő hatáskörébe tartozik. Az alapító okirat rendelkezése alapján a vagyonkezelő magánalapítvány vezető tisztségviselője a kurátor vagy a legalább három személyből álló kuratórium. Amennyiben a vagyonkezelő magánalapítványnál kuratórium működik, úgy a kuratórium tagjai képviselési jogukat önállóan gyakorolhatják. A Ptk. 3:29. § (1)-(2) bekezdései diszpozitív rendelkezések, így az alapító okirat együttes képviselési jogról is rendelkezhet.

A vagyonkezelő magánalapítvány bírósági nyilvántartásba vétellel jön létre.¹⁹ A civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról szóló 2011. évi CLXXXI. törvény a (Cnyt.) 86. § (1) bekezdés alapján a civil és egyéb cégek nem minősülő szervezetek nyilvántartása és az országos névjegyzék közhiteles. A nyilvántartás adatai nyilvánosak, melyek az országos névjegyzék útján azonosítás nélkül megtekinthetőek.²⁰ A nyilvántartás tartalmazza a vagyonkezelő alapítvány törvényes képviselőjének vagy képviselőinek nevét. A törvényes képviselő hatályával kapcsolatban harmadik személyekkel szemben ezért a Ptk. 3:31. § megfelelően alkalmazandó. A vagyonkezelő magánalapítvány nyilvántartásba bejegyzett képviselője képviselési jogának korlátozása és nyilatkozatának feltételhez vagy jóváhagyáshoz kötése főszabály szerint harmadik személyekkel szemben nem hatályos, kivéve, ha harmadik személy a korlátozásról vagy a feltétel bekövetkeztének vagy jóváhagyásnak szükségességéről és annak hiányáról tudott vagy tudnia kellett. Amennyiben a vagyonkezelő magánalapítvány nevében olyan képviselő jár el, aki nem került

¹⁷ B. Szabó – Menyhei – Sándor 2021. 254.

¹⁸ Vatv. 1.§ (2) bekezdés

¹⁹ Ptk. 3:4. § (4) bekezdés

²⁰ Cnyt. 86.§ (2) bekezdés

bejegyzésre a nyilvántartásba, úgy a harmadik személyeknek minden esetben vizsgálni szükséges, hogy az adott személyt megilleti-e képviseleti jog, és ha igen, akkor milyen terjedelemben.²¹

A vagyonkezelő alapítványnál alapesetben a „belső” jogviszonyokban irányadó szabályok az alábbi feltételek teljesülése esetén érvényesülhetnek a harmadik személyekkel szembeni, „külső” jogviszonyokban, ha a szervezet nevében olyan képviselő jár el, aki a nyilvántartásba be van jegyezve:

- a vagyonkezelő magánalapítvány képviselőjének képviseleti joga korlátozott vagy nyilatkozata feltételhez vagy jóváhagyáshoz kötött és
- a harmadik személy a fenti korlátozásról vagy a feltétel bekövetkeztének vagy jóváhagyásnak szükségességéről és annak hiányáról tudott vagy tudnia kellett volna.

A fent vázolt esetben a jognyilatkozatot tevő törvényes képviselő rendelkezik ugyan a vagyonkezelő magánalapítvány képviseleti jogával, azonban ez az általa megtett nyilatkozatra (a belső jogviszony alapján fennálló korlátozás miatt) nem terjed ki, és erről a vele kapcsolatba lépő harmadik személy is tudott vagy tudnia kellett volna. Ebben az esetben a nyilvántartásba bejegyzett képviselő álképviselőként jár el, így a korlátozás harmadik személlyel szemben hatályosul. A törvényes képviselő, mint álképviselő által tett jognyilatkozat jogi sorsának megítélésakor a Ptk. 6:14. § irányadó.²² Az álképviselő jognyilatkozatának sorsát az határozza meg, hogy azt a vagyonkezelő magánalapítvány mint képviselt jóváhagyja-e.²³ Amennyiben a jognyilatkozatot a képviselt jóváhagyja, a jognyilatkozatot úgy kell tekinteni, mintha azt a képviselő tette volna, a nyilatkozat köti tehát a képviseltet.²⁴ Ha a képviselt a nyilatkozatot nem hagyja jóvá, úgy a bírói gyakorlat alapján az álképviselő által megtett nyilatkozatot létre nem jöttek kell tekinteni. A képviselt és a korlátozást ismerő harmadik személy között – konszenzus hiányában – nem jön létre szerződés, mivel a képviselt oldalán a szerződő fél nyilatkozata teljes egészében hiányzik.²⁵ A nemlétező szerződéssel kapcsolatos elszámolás tekintetében a jogalap nélküli gazdagodás és a jogalap nélküli birtoklás szabályait kell megfelelően alkalmazni.²⁶

²¹ Wellmann 2021. Ptk. 3:31. §.

²² Wellmann 2021. Ptk. 6:14. §.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

A jognyilatkozat jóváhagyására kizárólag a vagyonekezelő magánalapítvány, pontosabban annak kuratóriuma jogosult. Az alapítót és kedvezményezetteket, sőt az alapítványi vagyonekellenőrt és felügyelőbizottságot sem illeti meg az a jog, hogy az érintett vagyonelemet visszakövetelje.

Abban az esetben, ha a képviselt és a képviselő között érdekellentét van, a képviselő által tett jognyilatkozatot a képviselt megtámadhatja.²⁷

2.2 Külföldi kitekintés

Az osztrák Oberste Gerichtshof (OGH) a 6 Ob 35/19v számú ügyben azt vizsgálta, hogy a belső jogviszonyban érvényesülő korlátozások milyen feltételek esetén érvényesülhetnek harmadik személyekkel szembeni (külső) jogviszonyokban is.

A tényállás szerint az egyik kuratóriumi tag úgy kötött meg a magánalapítvány (*Privatstiftung*) képviselőjében egy jogügyletet, hogy erre nem jogosította fel kuratóriumi határozat.

*Arnold*²⁸ hangsúlyozza, hogy minden egyes szabályszerű képviselői aktus alapja egy belső jogviszonyban hozott ügyviteli döntés (*Geschäftsführungshandlung*). Ez alól az alapvetés alól kivételt képez egyfelől, amikor a kuratórium saját tagjai közül feljogosít valakit arra, hogy ügyek bizonyos csoportját önállóan bonyolítsa le [PSG 17.§ (3) bekezdés]. Ebben az esetben ez a jogosultság nemcsak az ügyleti döntés meghozatalára, hanem a képviselőre is kiterjed. További kivételt jelent az az esetkör, amikor a *Privatstiftung* érdekeinek védelme, károsodástól való megóvása azonnali intézkedést igényel (*Gefahr in Verzug*). Ilyen esetben az osztrák joggyakorlat alapján arra is lehetőség van, hogy a képviselő a kuratórium által adott utasítástól akár el is térjen.²⁹

Az OGH előkérdésként azt vizsgálta, hogy kell-e egyáltalán kuratóriumi döntés a jogügylet megkötéséhez. A bíróság arra a következtetésre jutott, hogy szükséges kuratóriumi döntés, azonban azt a problémakört külön kell vizsgálni, hogy a kuratóriumi döntés hiánya milyen joghatással járhat a külső jogviszonyban.

Az osztrák szabályozás és joggyakorlat alapján a „belső” korlátok érvényesülésének lehetőségét a külső jogviszonyokban az alapján kell

²⁷ Ptk. 6:13. §

²⁸ Arnold 2013 § 17 Rz 27.

²⁹ Kodek 2019. 57.

megítélni, hogy a harmadik személy „védelemre” szorul-e. Azaz a jóhiszemű harmadik személy védelmének indokoltsága és a *Privatstiftung*, mint az „ügy urának” privátautonómiája kerül a mérleg két oldalára. A magyar szabályozáshoz hasonlóan, így az a tény, hogy a külső jogviszonyban tett jognyilatkozatot nem fedik le a képviselőt a belső jogviszony alapján megillető jogosultságok, az általa tett jognyilatkozat érvényességét főszabály szerint nem érinti. Az osztrák bírói gyakorlat és jogirodalmi álláspontok alapján nem szorul védelemre az a harmadik személy, aki a belső jogviszonyban érvényesülő korlátozásról tudomással bírt vagy a korlátozások megszegése evidens volt számára.³⁰

A konkrét ügyben a bíróság megállapította, hogy a szerződő fél a belső jogviszonyból eredő hibáról pozitív tudomással bírt, ezért a részére fizetett díj visszakövetelhető.

IV. Zárógondolatok

A vagyonkezelési konstrukciók alkalmasak vagyonvédelmi funkció betöltésére, mivel a vagyonrendelő jogi értelemben nem tulajdonosa a kezelésbe adott vagyonnak, alapesetben hitelezői ezért nem is férhetnek hozzá. A jogirodalom a vagyonvédelmi funkciót elsődlegesen a vagyonrendelő hitelezőivel szemben vizsgálja. Ezzel szemben az a kérdéskör, hogy a kezelt vagyon milyen módon élvezhet védelmet a vagyonkezelők jogsértő eljárásával szemben kevésbé hangsúlyos. A bizalmi vagyonkezelő és a vagyonkezelő magánalapítvány kurátora/kuratóriuma harmadik személyekkel szembeni eljárása során köteles a „belső” jogviszonyban meghatározottak szerint eljárni. Főszabály szerint azonban a „belső” jogviszonyból eredő kötelezettség megszegése nem vezet a bizalmi vagyonkezelő, illetve a vagyonkezelő magánalapítvány nevében eljáró képviselő által harmadik személlyel szemben tett jognyilatkozat hatálytalanságához. A belső jogviszonyban fennálló korlátozások külső jogviszonyba történő „áttörésének” alapvető feltétele a harmadik személy jóhiszeműségének hiánya. A kezelt vagyon nem jóhiszemű vagy nem visszterhesen szerző személyekkel szemben a bizalmi vagyonkezelés esetén magasabb szintű védelmet élvez, mivel ebben az esetben a kedvezményezett és a vagyonrendelőt a kezelt vagyon javára visszakövetelési jog illeti meg azzal a vagyontárggyal kapcsolatban, amelyről a vagyonkezelő jogsértő módon rendelkezett vagy terhelt meg. A vagyonkezelő magánalapítvány alapítóját és

³⁰ Kodek 2019. 57.

vagyonrendelőjét nem illeti meg a Ptk. 6:318. § (3) bekezdéshez hasonló visszakövetelési igény a vagyonkezelő magánalapítvány vagyona számára.

Felhasznált irodalom

Nikolaus Arnold: *Privatstiftungsgesetz – Kommentar*. LexisNexis 2022.

B. Szabó Gábor – Illés István – Kolozs Borbála – Menyhei Ákos – Sándor István: *A bizalmi vagyonkezelés*. HVG-ORAC, Budapest 2018.

B. Szabó Gábor – Menyhei Ákos – Sándor István: *Az Alapítvány: Történeti, tipológiai, működési, adózási és vagyonkezelési omnibus*. HVG-ORAC, Budapest 2021.

Csehi Zoltán: *A magánjogi alapítvány*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.

Matthias Gass – Michael Nueber (szerk.): *Konfliktlösung in Privatstiftungen*. Verlag Österreich, Wien 2019. DOI: <https://doi.org/10.33196/9783704674692>

Georg Kodek: Zur Vertretung der Privatstiftung – zwei Entscheidungen aus Österreich und Liechtenstein. *PSR* 2019/15.

Helmut Koziol – Rudolf Welsch/Andreas Kletecka: *Grundriss des bürgerlichen Rechts, Band I: Allgemeiner Teil. Sachenrecht, Familienrecht*. MANZ, Wien, 2014.

Sándor István: *A vagyonvédelem jogi eszközeinek legújabb nemzetközi tendenciái – Az angolszász trust és annak más jogrendszerekben kialakított megfelelőinek áttekintése, e jogi konstrukciók vagyonvédelmi jellegének elemzése*. HVG-ORAC, Budapest 2019.

Frank L. Schäfer: Die Vindikation im englischen Privatrecht. Zehn Jahre Foskett v. McKeown. *StudZR* 2/2010.

Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. Wolters Kluwer, Budapest 2021.

Wellmann György (szerk.): *Polgári jog I-IV. – Kommentár a gyakorlat számára (a 2013. évi V. törvény, a Ptk. kommentárja)*. HVG-ORAC, Budapest 2021.

The legal effects of the internal limitations of asset management vis-à-vis third parties

Summary

The Hungarian private foundation and trust are important tools for asset protection. The Hungarian private foundation is a legal person without owners. It is governed and legally represented by the board of directors. A trust is a vehicle through which property is legally held by a trustee for the benefit of others. The assets of the private foundation and the trust, from a legal point of view, no longer part of the property of the founder and the settlor. Acts done by the board of directors/ trustee shall be binding the private foundation/ "trust property". Acts done by the board of directors of the private foundation/ the trustee shall be binding upon the "assets". The topic and the aim of this study is to show, whether and under what conditions the limits on the power of the board of directors of the private foundation/trustee arising under the statute/ trust instrument may be relied on as against third parties.

Dr. Szák Donatella
ELTE ÁJK Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi
Tanszék
Témavezető: dr. Koósné dr. Mohácsi Barbara egyetemi adjunktus

DOI: 10.55052/themis.2022.2.44.71

Törekvés a büntetőeljárások gyorsítására: Az egyezség múltja és jelene

Az eljárások elhúzódása

A büntetőeljárások időszerűségének javítása sok kontinentális jogrendszerű ország fontos célkitűzésévé vált az elmúlt években. Az eljárások gyorsítására való törekvés a magyar jogalkotónál is megjelent, így a terhelti együttműködés nagyobb hangsúlyt kapott az új Be.-ben¹, melynek egyik pillére az előkészítő ülésen való beismerés lehetősége, a másik pillére pedig az egyezség volt.

Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése és az Emberi Jogok Európai Egyezségokmánya 6. cikk I. 1. pontja is rögzíti a tisztességes eljáráshoz való jogot, ami magában foglalja, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt vádat *észszerű* határidőn belül bírálják el. Az eljárások elhúzódása pedig alapvető probléma volt Magyarországon², éppen emiatt tekintette a magyar jogalkotó is kiemelt célnak az eljárások időszerűségének javítását már a T/13972. sz. törvényjavaslatban (a továbbiakban: Javaslat).³

Szeretném azonban leszögezni, hogy az észszerű idő követelménye nem egyenlő az eljárás gyors befejezésével. Úgy vélem, inkább a hatékonyság növelését kellene célként megfogalmazni, mert sokkal jobban kifejezi a jogalkotói szándékot. Az az eljárás hatékony, amely az ügy sajátosságaihoz képest gyors, egyszerű, nem túlbonyolított, és az alapelvek érvényesülését is a lehető legszélesebb körben biztosítja. A

¹ A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be)

² Vö.: Bűnözés és igazságszolgáltatás: A vádlottak esetében lefolytatott büntetőeljárások fő szakaszainak átlagos időtartama <http://ugyeszseg.hu/repository/mkudok1751.pdf> 4.o. (2022.12.01.)

³ Vö. T/13972. sz. törvényjavaslat a büntetőeljárásról. Általános Indokolás. III. A büntetőeljárás reform főbb iránya 317. <https://www.parlament.hu/irom40/13972/13972.pdf> (2020.10.26.)

jogalkotó is elismerte a Javaslatban, hogy az eljárások gyorsítása a célja, azonban ami gyors, nem biztos, hogy hatékony, mert ezek a fogalmak nem szinonimák. A nemzetközi sztenderdek sem a gyorsaságot, hanem az észszerű időt, vagyis az indokolatlanul hosszú eljárások megszüntetését követelik meg, amelyek nem összekeverendők.

Önmagában az eljárások gyorsabbá tétele nem ördögtől való gondolat, ugyanis Beccaria szerint a generális és a speciális prevenció szempontjából esszenciális jelentősége van annak, hogy a büntett elkövetését követően minél előbb bekövetkezzen a szankció, mert ezzel a bűn és bűnhődés fogalma az elkövetőben összekapcsolódik. *„Minél gyorsabb a büntetés és minél közelebb esik az elkövetett bűnhöz, annál igazságosabb és annál hasznosabb.”*⁴ Vigyázni kell azonban a túlzottan gyors eljárásokkal is, hiszen: *„soha nem hordoz annyi veszélyt magában az igazságszolgáltatás, mint amikor túl gyorsan zajlik.”*⁵

A gyorsaságot nem szabad a garanciák és alapelvek fölé helyezni, ezért is tartanám jobb megoldásnak, ha a jogalkotó a hatékonyságra való törekvést hangsúlyozná, mert nem lehet mindenben átgázolva csak a gyorsaságot szem előtt tartani.

A szükségtelenül elhúzódó eljárásokra minden ország jogalkotása keresi a gyógyírt. Európában az igazságszolgáltatás tehermentesítése érdekében tett kísérleteket örömmel fogadja az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága, sőt az 1987. évi 18. számú ajánlásával kifejezetten támogatja az egyszerűsített eljárások bevezetését.⁶

Az Egyesült Államokban a vádalku szolgálja elsődlegesen ezt a gyorsító célt, amely olyan eredményesen működött, hogy a kontinentális jogrendszerű országok is kísérletet tettek a vádalku, ill. vádalku jellegű jogintézmények meghonosítására, hogy ezzel az elhúzódó eljárások problémáját az Európa Tanács ajánlásával összehangolt módon megoldhassák.

A magyar megoldás(ok)

A 2018 júliusában hatályba lépett új Be. főleg egyes külön eljárások segítségével kívánja a büntetőeljárást egyszerűbbé és gyorsabbá tenni. Ebben a törekvésben a XCIX. Fejezetben szabályozott *Eljárás egyezség esetén* nevű külön eljárás kiemelt szerepet kapott. Az új Be. ezzel a

⁴ Borbíró – Gönczöl – Kerecsi – Lévay (szerk.) 2016. 61.

⁵ „Nec unquam in judiciis tantum imminet periculum quantum parit processus festinatus.” (Fortescue 1942, 133. Hivatkozva: Pápai-Tarr 2016. 778.

https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/A_magyar_jogrendszer_allapota_2016.pdf (2020.10.26.)

⁶ Deák 2009. 13.

jogintézménnyel is a Javaslatban megfogalmazottaknak megfelelően azt a koncepciót követi, hogy a jogalkotó szerint szükséges az ügyeket egymástól elkülönítve kezelni annak mentén, hogy a terhelt beismerő vallomást tett-e.⁷

Az új eljárási kódex valóban az eljárások gyorsabbá tételét szem előtt tartva hozta létre a büntetőeljárási jogban az egyezséget, azonban ez nem az első próbálkozása volt a jogalkotónak arra, hogy egy vádalkuszerű jogintézményt implementáljon a magyar jogrendszerbe. A régi Be. ismerte a lemondás a tárgyalásról nevű jogintézményt, ami többszöri módosítások ellenére is csúfos kudarcot vallott, melyet a következő táblázati adatok⁸ is alátámasztanak.

1. táblázat
Az összes vádemelés és a lemondásról a tárgyalásról 2014-2018.

Év	Összes vádemelés száma	Lemondás a tárgyalásról száma	Lemondás a tárgyalásról aránya
2018. év I. félév	30.177	35	0,11%
2017	58.525	43	0,07%
2016	62.090	35	0,05%
2015	61.028	50	0,08%
2014	64.170	43	0,06%

A statisztikai adatok jól mutatják, hogy elenyésző számban, átlagosan az ügyek kb. 0,1%-ában került sor a tárgyalásról lemondás alkalmazására, ami a jogalkotót arra sarkallta, hogy ebben a formában ezt a jogintézményt nem érdemes fenntartani, viszont az eljárás gyorsítása érdekében továbbra is ragaszkodott a terhelt és az ügyészség közötti valamilyen konszenzuális jogintézményhez.

Természetesen a konszenzuskeresés ellen is szólnak érvek, számos alapvető kihívás felmerülhet: a nyilvánosság, a közvetlenség és a szóbeliség elvei is sérülhetnek, de a bírói mérlegelésre is hatással lehet.⁹ A cél ezért az, hogy a konszenzust megjelenítő jogintézmények a tisztességes eljárás követelményének eleget tegyenek, így a legtöbb alapvető aggály kiküszöbölhető. A tisztességes eljárással kapcsolatban az EJEB több döntésében¹⁰ is hangsúlyozta, hogy a garanciák teljesülése nem mennyiségi kérdés, ugyanis minden garancia érvényesülése mellett

⁷ Javaslat: Általános indokolás. III. A büntetőeljárási reform főbb iránya 317.

⁸ Az adatok a 2017. évi Ügyészségi Statisztikai Tájékoztató 35. sz. ábráján alapulnak: http://ugyeszseg.hu/pdf/statisztika/buntetojogi_szakterulet_2017.pdf (2022.12.01.)

⁹ Herke 2008. 5.

¹⁰ Patrimol vs. France [23/11/1993]; Hulko Gunes vs. Turkey [19/06/2003] Kadlót 2009. 55. Hivatkozva: Bérces – Gyulay 2019. 23.

is lehet egy eljárás tisztességtelen. Így nem lenne helyes állítás a megegyezéseket tisztességtelen eljárásnak tekinteni csak azért, mert az eljárás valamelyik szakaszát elhagyja, lerövidíti, vagy az általánoshoz képest másként szabályozza.¹¹

Azonban azzal a törvényalkotó is tisztában volt, hogy nem vezethet eredményre az a megoldás, hogy a tárgyalásról lemondás egyezsége átcímkezve kerül be az új Be.-be, hanem alapjaiban kell megújítani a jogintézményt. Ennek megfelelően sok ponton eltér az egyezés az elődjétől.

Alapvető hibája volt ugyanis a tárgyalásról lemondásnak, hogy nem derült ki a törvényből egyértelműen, mi a célja a jogintézménynek, így a gyakorlatnak kellett a felmerült kérdéseket megválaszolnia, ami jogalkotási mulasztásként is értékelhető.¹² A hibából tanulva a Javaslat az egyezségi eljárás konkrét céljaként jelölte *„a terhelti együttműködés fokozását, hiszen egy, a tisztességes eljárás követelményeinek is megfelelő konszenzuális eljárás az állam oldalán idő- és költségmegtakarítást, a terhelt oldalán enyhébb szankcionálást, a sértett oldalán biztos jóvátételt, míg a társadalom szempontjából azt eredményezi, hogy a bűncselekmény elkövetőjét biztosan felelősségre vonják.”*¹³

A legszembeűnőbb különbség, hogy a tárgyalásról lemondással ellentétben az egyezséget minden ügyben, korlátozás nélkül lehet alkalmazni. Nem véletlenül kerültek az egyezés megkötésére vonatkozó feltételek az általános eljárási szabályokon belül a nyomozás szabályai közé, ezzel is kifejezi a jogalkotó, hogy bármely bűncselekmény esetén is teret enged az egyezésnek.¹⁴

Kifejezetten fontos változás, hogy az egyezésnek csak a vádemelés előtt van helye elődjével szemben. Emellett az egyezés megkötését jogelődjétől eltérően a terhelt, a védő és az ügyész is kezdeményezheti, vagyis mindkét oldalnak lehetősége van rá, hogy jelezze megállapodási szándékát.¹⁵

Az sem segítette az előző jogintézmény elterjedését, hogy a bíróság elé állítással és a tárgyalás mellőzésével konkurált, vagyis csak akkor volt célszerű a tárgyalásról lemondást alkalmazni, ha a másik két eljárás

¹¹ Bérces– Gyulay 2019. 23.

¹² Miskolcziné 2017. 67.

¹³ Javaslat: Részletes indokolás, Tizedik rész, 453-454.

¹⁴ Kiss Anna: Egyezés a bűnösség beismeréséről az új Be.-ben In: <https://jogaszvilag.hu/szakma/egyezség-a-bunosság-beismereserol-az-uj-be-ben/> (2020.10.26.)

¹⁵ Szigeti 2018. 695.

lehetősége nem állt fenn.¹⁶ Sajnos az egyezség is küzd ehhez hasonló gondokkal, a későbbiekben kifejtem, hogy az egyezség egyik nagy vetélytársa az előkészítő ülésen való beismerő vallomás.

További közös vonás, hogy a minősítés és a tényállás nem képezhette, illetve képezheti tárgyát az egyeztetésnek egyik jogintézménynél sem.

Jelenleg az látszik, hogy a jogalkotó az egyezségtől és az előkészítő ülésen való beismeréstől várt egyfajta áttörést az eljárások gyorsítása terén, abban bízva, hogy a tárgyalásról lemondás hibáit kiküszöbölte az új Be.-vel, hiszen ezek jelentősen lerövidíthetik a bírósági tárgyalást. Ebben a szakaszban az eljárások elhúzódása jelentős is lehet, jóllehet az eljárás elhúzódása nem csak a bírósági, hanem a nyomozási szakasz terhére is róható.¹⁷

Az előkészítő ülésen való beismerést és az egyezséget a hosszú ügyekre modellezték, ennek ellenére az előkészítő ülést egyszerű megítélésű ügyekre is bátran alkalmazza a joggyakorlat. Ennek köszönhetően a bírósági szakasz hossza csökkent, ezzel szemben a nyomozati szakasz gyorsítása sikertelen lett, sőt hosszabbá is vált.¹⁸ Ezzel kapcsolatban egyetértek Csontos Laura azon álláspontjával, hogy a nyomozati szakasz lerövidülésének elmaradása és az egyezség alkalmazási problémája között nem mutatható ki egyértelmű összefüggés.¹⁹ Ahogy majd azt a későbbiekben kifejtem, az egyezség nem lenne képes lényegesen lerövidíteni a nyomozást, így gyakoribb alkalmazása sem gondolom, hogy számottevően gyorsítani tudná azt.

Az egyezség fogalma és jelentősége

Az egyezséget a legtöbb szerző, de még maga a Javaslat is csak úgy határozza meg, mint a tárgyalásról lemondás utódja, vagy a tárgyalásról lemondás kudarcra utáni újabb kísérlet egy vádalku jellegű megoldás meghonosítására, ami véleményem szerint alapvető hiba. Egyrészt, így nem definiálták az egyezséget, másrészt azzal, hogy ennyire magán viseli előzménye kudarcát és mindig a tárgyalásról lemondás jogutódjaként hivatkozunk rá, az mindenképpen hatással lehet arra, hogy a tárgyalásról lemondás mellett ez a jogintézmény sem aratott még átütő sikert.

¹⁶ Miskolcziné 2017. 64.

¹⁷ Hack – Horváth 2018. 301

¹⁸ Csontos 2022. 66.

¹⁹ Csontos 2022. 67.

Az ügyészségi statisztikai adatok²⁰ alátámasztják, hogy közel sem a jogalkotó által várt népszerűség jellemzi a kezdetekben ezt a külön eljárást:

2. táblázat
A vádemelések és az egyezség alapján lefolytatott eljárások, ill. egyezségek kezdeményezése 2018-2020

Év	Vádemelések összesen	Egyezség alapján lefolytatott eljárás	Vádemelés előtti egyezséggel kapcsolatos kezdeményezések
2018. II. félév	19.693	34	739
2019	47.121	91	1417
2020	47.381	58	931

A táblázat adatai szerint az összes vádemelés közül 0,17%-ban alkalmazták az egyezséget 2018-ban. Ehhez képest magasabb arányt mutat a következő év, azonban ekkor is csak 0,19%-ban alkalmazták az egyezséget, 2020-ban pedig mindösszesen a vádemelések 0,12%-ában. Az adatokból az is látható, hogy az egyezség lehetősége egyre nagyobb arányban merült fel a vádemelés előtt, de ténylegesen csak nagyon kis számban került sor az alkalmazására. Az első jelzések szerint elődjénél nem tűnik sokkal népszerűbbnek az egyezség, szinte ugyanolyan alacsony arányt figyelhetünk meg.

Az egyezség fajtái, azaz a szorosabb értelemben vett terhelti együttműködés rendszere²¹

Ha az egyezséget említjük, általában az *Eljárás egyezség esetén* nevű külön eljárásra gondolunk, azonban a jogirodalomban megkülönböztetik az egyezségnek több fajtáját is. Általában két típusa ismeretes: a formális egyezség, ami az eddig tárgyalt külön eljárást takarja és a vádemelés utáni egyezség, azaz az előkészítő ülés során a terhelt beismerő vallomására alapított döntés.²²

²⁰ A táblázat adatai a 2018. II. félévi Ügyészségi Statisztikai Tájékoztató 41. és 73. sz. tábláján http://ugyeszseg.hu/pdf/statisztika/Orszagos_2018_02.pdf és a 2020. évi Ügyészségi Statisztikai Tájékoztató 41. és 73. sz. tábláján <http://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2021/12/buntetojogi-szakag-2020.pdf> alapulnak (2022.12.01.)

²¹ Gácsi 2018. 284. http://acta.bibl.u-szeged.hu/53845/1/juridpol_081.pdf (2020.10.26.)

²² Kiss Anna: Egyezség a bűnösség beismeréséről az új Be.-ben <https://jogaszvilag.hu/szakma/egyezseg-a-bunosseg-beismereserol-az-uj-be-ben/> (2020.10.26.)

Azonban a gyakorlati szakemberek elzárkóznak attól a gondolattól, hogy az egyezség fogalmába soroljuk az előkészítő ülést, ugyanis itt legjobb esetben is csak a terhelt beismerő vallomásának jóváhagyásáról beszélhetünk, nem tényleges egyezkedésről.

Ami tovább nehezíti a dolgunkat, az az, hogy van olyan álláspont is, miszerint a Be. 524. §-a szerinti beismerést is egyezségnek lehet tekinteni, így megállapítható, hogy az egyezség fogalmi köre a jogirodalomban igen különbözőképpen értelmezett.²³

Úgy vélem, nem szerencsés ötlet az előkészítő ülést egyezségnek hívni (habár maga a Javaslat is így fogalmaz²⁴), mert hiányzik belőle az alkudozás. Hiszen az ügyészek is elzárkóznak attól, hogy a mértékes indítvány egyeztetés tárgya lehessen, és ha az előkészítő ülést az egyezség kifejezés alá vonjuk, az csak fogalmi problémát okoz.²⁵ Az 1/2018. LÜ h. körlevél kimondja, hogy „a joghátrány mértékére, illetve tartamára tett indítvány az általános joghátrány-kiszabási indítványhoz [...] képest csupán annyiban térhet el, amennyiben az ügyésznek szükségszerűen enyhítő körülményként kell értékelnie a terhelt beismerő vallomását.” Vagyis a terhelt az egyezséggel szemben nem bízhat enyhébb szankcióban a beismerésére alapján. Pápai-Tarr Ágnes is azon a véleményen van, hogy az előkészítő ülés tartalmát tekintve sem illik rá az egyezség elnevezés.²⁶

A Be. 499. § (1) bekezdése szerint az előkészítő ülés elsődleges funkciója sokkal inkább a tárgyalás előkészítése pl.: bizonyítás indítványozása. Tehát itt nem minden esetben kerül sor egyezségre. Sokkal jobbnak tartom, ha csak az *Eljárás egyezség esetén* nevű külön eljárást nevezzük egyszerűen egyezségnek, és a továbbiakban e kifejezés alatt csak ezt a külön eljárást fogom érteni.

Ami viszont említésre méltó, hogy Gácsi-Anett Erzsébet a szorosabb értelemben vett terhelti együttműködésen belül vizsgálta az egyezséget és az előkészítő ülést. Az egyezséget 1. típusú együttműködésnek, az előkészítő ülést pedig 2. típusú együttműködésnek nevezte.²⁷ Ezt a fajta kategorizálást azért tartom szerencsésebbnek, mert nem jár fogalmi zavarral.

A következő táblázat a szorosabb értelemben vett terhelti együttműködés rendszerét mutatja be:

²³ Pápai-Tarr 2020. 37.

²⁴ Javaslat 317.

²⁵ Pápai-Tarr 2020. 41.

²⁶ Pápai-Tarr 2020. 39.

²⁷ Gácsi 2018. 280-282.

3. táblázat²⁸
A terhelt együttműködés rendszere

	1. típusú együttműködés		2. típusú együttműködés	
nyomozási szakasz	formális egyezség megkötése a terhelt, a védője és az ügyész között		általános szabályok szerinti nyomozás, ha nem kötöttek egyezséget	
vádemelés	speciális vádemelés történik		általános szabályok szerinti vádemelés, de lehetősége van az ügyésznek mértékes indítványt tenni arra az esetre, ha a terhelt az előkészítő ülésen beismerő vallomást tenne	
bírósági szakasz	külön eljárás, formája előkészítő ülés, ahol az egyezség törvényességét, elfogadhatóságát vizsgálja a bíróság		az előkészítő ülésen indul az egyezkedési folyamat, ami nem eredményez formális megállapodást	
terhelt szerepe	aktívabb, akár kezdeményező		inkább passzív, a terhelt belenyugvása, jóváhagyása kell	
kimenetele	a bíró jóváhagyja az egyezséget	a bíró elutasítja az egyezséget	eljárás a terhelt beismerése esetén történik	eljárás a terhelt be nem ismerése esetén történik ²⁹
ügydöntő határozat	előkészítő ülésen vagy tárgyaláson születik ítélet (ha előbbi formában nem intézhető el az ügy)	rendes eljárás szabályai szerint folytatódik az eljárás	előkészítő ülésen vagy tárgyaláson születik ítélet (ha előbbi formában nem intézhető el az ügy)	rendes eljárás alapján születik ügydöntő határozat, tárgyalás után

A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy valójában a terhelt együttműködésnek nem két teljesen különálló formáját figyelhetjük meg, – ahogy a fenti ábra is mutatja –, hanem a jogalkotó azok összefüggő rendszerét alkotta meg. Ugyanis az egyezség elfogadhatóságának feltételeit a bíróság előkészítő ülésen vizsgálja meg, ahol nagy jelentősége van annak, hogy a terhelt ismételten beismerje a bűnösségét, s ezek után az eljárás az előkészítő ülés szabályainak megfelelően folytatódjon.³⁰

²⁸ Gácsai 2018. 284. 1. sz. ábra felhasználásával és saját táblázatom kiegészítésével készült

²⁹ Akkor is így kell eljárni, ha a beismerő vallomást a bíróság megtagadja, vagy ha a terhelt beismer, de nem mond le a tárgyaláshoz való jogáról.

³⁰ Gácsai 2018. 280-282.

Ezen kívül a két együttműködés között további kapcsolat bontakozhat ki. Ha valamilyen okból az egyeztetés nem vezet egyezsége, akkor lehetősége legyen a feleknek korigálni ezt az előkészítő ülésen történő beismeréssel, de ez már csak az eljárás gyors befejezésének kedvezményét biztosítja a terheltnek. Így ha egyezés nem jött létre, akkor is megvalósulhat a jogalkotó gyorsítási szándéka – feltéve, hogy a bíró szerint is az előkészítő ülésen elintézhető lehet az ügy. Úgy gondolom, hogy a jogalkotó ezzel több lehetőséget szeretett volna teremteni a terhelti együttműködés biztosítására. Tulajdonképpen a vádemelés előtti terhelti együttműködést az egyezés, míg a vádemelés utánit az előkészítő ülésen való beismerés jelenti.

Elméletben jó ötlet, ha az egyeztetés nem vezet eredményre, akkor még a terhelt az ügyész mértékes indítványát elfogadhatja, és ezzel az előkészítő ülésen mégis lerövidíthető lehet az ügy, a gyorsítási célzat végül érvényre jutna. A valóságban nem gondolom, hogy erre sok példát láthatunk majd, tekintve, hogy az egyezés népszerűtlenségének egyik oka éppen az előkészítő ülésen való beismerés lehetősége, mert az ügyészt nem teszi érdekelté az egyezés megkötésében.

Azon az állásponton vagyok, amit Bérces Viktor és Gyulay Dániel képviselnek, akik szerint az előkészítő ülésen való beismerés és az ügyész által felkínált mértékes indítvány alkalmazása révén az egyezés kevésbé lesz preferált. Az egyezés szabályozásából fakadóan nem lehet egyezkedés tárgya a minősítés és a tényállás, így továbbra is az ügyész feladata lesz a tényállás felderítése. Márpedig ha az ügyésznek így is kötelessége a tényállás teljes körű felderítése, akkor miért akarna egyezséget kötni a terhelttel, és bármilyen kis kedvezményben részesíteni őt, ha a terhelt nyomozás során tanúsított magatartása arra enged következtetni, hogy hajlandó lenne beismerni bűnösségét.³¹

Az ügyésznek is inkább az előkészítő ülésen való beismerés volna az érdeke, mert kevesebb munkát jelentene neki, mint az egyezségkötés, a nyomozási szakaszt lényegesen úgysem rövidíti le annyira, amennyire az ügyész érdekelt lenne az egyezés megkötésében, maga szabhatja meg, hogy milyen tartalommal terjeszt elő mértékes indítványt anélkül, hogy a terhelttel alkuba bocsátkozna. Tehát ha az ügyésznek a célja az eljárás rövidítése, elegendő egy mértékes indítványt előterjesztenie az egyezés alkalmazása helyett.

³¹ Bérces – Gyulay 2019. 31-32.

Ez alól egyetlen kivétel az lehet, ha a terheltől más ügyben való bizonyíték szolgáltatása, illetve új elkövető kiléte vagy új bizonyíték szolgáltatása várható.³²

Így kimondhatjuk, hogy az egyezség révén az ügyész munkája jelentősen nem csökkenne, sőt, akár a ritka alkalmazása miatt az esetenként jól „begyakorolt” mértékes indítvány előterjesztése helyett pluszmunkát is jelenthet. A kis tárgyi súlyú bűncselekmények egyszerűbb elintézését más jogintézmények biztosítják (pl.: büntetővégzés vagy bíróság elé állítás), így a bonyolultabb ügyekben lenne célszerűbb egyezséget kötni. Az előkészítő ülésen való beismerés szintén a nehezebb ügyek elintézését segíti elő, így az egyezség számára a többi gyorsítást szolgáló jogintézmény olyan „ellenfelet” jelent, amit nem igazán tud leküzdeni. Az ügyésznek emellett az összetettebb ügyekben azt is mérlegelnie kell, hogy nem hasznosabb-e az ilyen esetekben a bizonyítás lefolytatása, és az, hogy a bíróság mondjon ítéletet egyezség helyett. Az ilyen nehéz ügyekben a minősítés is kérdéses lehet, így az ügyésznek nem éri meg kockáztatni az egyezséget, mert ha a minősítéssel a bíró nem ért egyet, azt nem fogja elfogadni. Ilyen szempontból sokkal kisebb kockázata van a mértékes indítvány előterjesztésének, hiszen azt minden tárgyalás előtt le kell folytatni.

Az egyezséget alapvetően azokra az ügyekre modellezték, amelyekben nem érdemes hosszasan lefolytatni a bizonyítási eljárást, mert nagy valószínűséggel elsőfokon amúgy is jogerőre emelkednének.³³ Bár a jogalkotó az egyezséget a bonyolult ügyek egyszerűsítésére találta ki, azonban egy nagyon komplex, egyáltalán nem egyszerű megítélésű bűncselekménynél, ahol még a minősítés is kérdéses (pl.: gazdasági bűncselekmények), garanciális jelentősége lehet a bizonyítás bíróság előtti lefolytatásának. Arról nem is beszélve, hogy a közvetlenség elvével összevetve is aggályos, mert csak a nyomozáson alapuló bizonyítás eredményeit fogadják el: a nyomozás zárt, nem lehet jelen a terhelt és a védő minden eljárási cselekményen, nem feltétlenül ismerhet meg minden nyomozási iratot, a jogaik jelentősen korlátozottak.

Összességében látható, hogy alaposan mérlegelnie kell az ügyésznek, hogy alkalmazza-e az egyezséget. A fenti szempontok alapján úgy vélem, ha az ügyész nem különösen érdekelt az egyezségkötésben, akkor nem lesz sikeresebb az egyezség az elődjénél, ugyanis azt hiába kezdeményezheti bármelyik fél, annak kulcsa az ügyészi szándék.

³² Bérces – Gyulay 2019. 31-32.

³³ Javaslat 554.

A tárgyalásról lemondás kudarcra egyik okaként említettem, hogy sokszor más jogintézményekkel konkurált, így ha az utódjának a nagyon is népszerű előkészítő ülésen való beismeréssel kell versenyeznie, akkor attól tartok, hogy az egyezség elődje sorsára fog jutni. Ez abban is tetten érhető, hogy az előkészítő ülésen a terhelt beismerő vallomásának elfogadása az általános eljárási szabályok között található, míg az egyezség külön eljárás. Alapvetően minden ügyben kell előkészítő ülést tartani, így az előkészítő ülés sokkal jobban „begyakoroltta és közismertté” válik, ami egyszerűbb megoldás az eddig is ritkaságszámba menő egyezséggel szemben.³⁴

Az egyezség menetének szabályozási kérdései

Az egyezséget több helyen szabályozza a Be.: a nyomozás általános szabályai között, a vádemelésnél és a külön eljárásoknál. Az általános szabályok között azért van helye az egyezségnek, mert így a jogalkotó kifejezhetette, hogy minden ügyben alkalmazhatónak találja az egyezséget. A vádemelésnél azért volt fontos külön kitérni az egyezségre, mert speciális tartalmi elemeket kell magába foglalnia, de ennek ellenére továbbra is külön eljárásról beszélhetünk.

Az egyezség megkötése

A szabályozásból először is az tűnik ki, hogy az egyezségre csak a vádemelés előtt van lehetőség, és az is lényeges, hogy a kezdeményezés joga az ügyészt, a terheltet, de még a védőt is megilleti.³⁵ Azonban úgy gondolom, az ügyész a lényeges szereplő, hiszen az egyezség korántsem polgári jogi szerződés, ahol a felek egyenrangúak. Az ügyész az ügy ura, ő van abban a pozícióban, amelyben jobban meg tudja győzni a gyanúsítottat arról, hogy milyen kedvezményekért cserébe lenne érdemes beismernie bűnösségét és egyezséget kötni.

Az egyezségnél garanciális jelentősége van annak, hogy kötelező a védelem, ahogy annak is, hogyha az egyezség mégsem jönne létre, akkor a kezdeményezés, valamint az ezzel összefüggésben keletkezett ügyiratok bizonyítékként, illetve bizonyítási eszközként nem használhatók fel. Az ügyészség az egyezség megkötésére irányuló kezdeményezésről sem tájékoztathatja a bíróságot és az ezzel összefüggésben keletkezett

³⁴ Antali 2018. 28.

³⁵ Be. 407. § (2) bek.

ügyiratokat sem nyújthatja be a bíróságnak.³⁶ Azonban ha az ügyész mégis tájékoztatja erről a bíróságot, arra vonatkozó jogkövetkezmények ismeretlenek. Pedig fontos lenne látni, hogy mi az ügyéssel szemben a jogkövetkezménye annak, ha tudatosan közli az előbbieket a bíróval, akiben akár prekoncepciókat is ébreszthet, s azzal a befolyásmentes bíraskodás elve sérülhet.³⁷

Ehhez kapcsolódva az is problematikus, ha az egyezség megkötött, de a bíróság nem hagyta jóvá: akkor is fel lehet használni az egyezséggel összefüggésben keletkezett iratokat, és azokat a bizonyítékokat is, amelyek beszerzésére csak a terhelt beismerő vallomása alapján került sor. Ennek a Be. alapján nincs eljárásjogi akadály.³⁸

A törvény lehetővé teszi, hogy a védő kezdeményezze az egyezséget, viszont ezzel kapcsolatban a védőkre nagyon komoly teher hárul. Bánáti János szerint érdemes lenne újragondolni az etikai szabályokat, amelyek a terhelt és a védők viszonyát rendezik, mert a védők az egyezségek általánossá válásával két tűz közé lennének szorítva: szemrehányást kaphatnak azért is, ha az egyezségkötést nem javasolják védencüknek, és így az egyezséghez képest sokkal súlyosabb büntetést kap a terhelt, illetve akkor is, ha javasolják azt, pedig az adott körülmények között nem lett volna érdemes. Emiatt az első pillanattól fogva teljes körű ügyismeretre van szüksége a védőknek ahhoz, hogy az egyezség megkötésével kapcsolatban megfelelő tanácsot tudjanak adni, ami nem kis terhet jelent a védőknek, és nagy bizalmat követel meg a gyanúsítottól a védője iránt.³⁹ Bár a főszabály, hogy a védő és a terhelt megismerheti a nyomozási iratokat, de a nyomozás befejezéséig az eljárás érdekeire figyelemmel e jog korlátozható, ami kifejezetten nehezíti a védők munkáját az egyezség során.⁴⁰

Azzal kapcsolatban is merülhetnek fel problémák, ha a védő az ügyéssel az ügyfele távollétében egyeztet. A kihívásokra Békés Ádám szerint az egyetlen megoldás az, ha részletesen és előzetesen rögzítik, hogy az ügyfél milyen körben adja a hozzájárulását, ha a védő nélküle az ügyéssel tárgyal.⁴¹

Elmondható ezek alapján, hogy a kölcsönös bizalom elvének át kell járnia az eljárást, vagyis az egyezség minden szereplőjének nagyobb bizalommal kell lennie a másik iránt, de kifejezetten a védő és az ügyfele

³⁶ Be. 407. § (4) bek. és Be. 409. § (4) bek.

³⁷ Horváth 2018. 126.

³⁸ Kiss 2019. 100-101.

³⁹ Bánáti 2018. 88.

⁴⁰ Be. 100. § (6) bek.

⁴¹ Békés 2018. 37.

között van ennek óriási jelentősége. Ahogy Bánáti János is írja: *„a jelenleg alapnak tekinthető bizalmatlansági elvet fel kell, hogy váltsa a kölcsönös bizalom elve.”*⁴² E nélkül az egyezség nem működhet.

Az egyezség szakaszai

Az egyezségnek alapvetően három szakaszát különböztetjük meg, habár ez csak a Javaslatból tűnik ki.⁴³ Az egyezség első két szakasza (a kezdeményezés és az egyeztetés) mutatja, hogy az egyezség törvényi szabályozásában a jogalkotó arra törekedett, hogy minden felesleges formalizmustól mentes legyen az egyezség. Nincs szabályozva, hogyan lehet kezdeményezni, nem kell jegyzőkönyvbe venni a kezdeményezést és az egyeztetést sem, teljesen a felekre bízta ezt a jogalkotó.

Csak az egyezség harmadik szakaszában teszi kötelezővé a törvény azt, hogy a létrejött egyezséget a gyanúsított kihallgatás jegyzőkönyvébe kell foglalni, és ezt a jegyzőkönyvet az ügyész, a terhelt és a védő együttesen hitelesíti.⁴⁴ A jogalkotó nagyon merész lépésének tartom, hogy ennyire kötetlenné tette az egyeztetést, azonban ez nem aggálytalan megoldás. Ha az egyeztetés nincs rögzítve, nem lehet tudni, mi hangzott el ott, ki milyen ígéretet vállalt, és nem utolsósorban: a törvényességi szabályok ellenőrizhetlenné válnának. Ez egyrészt komoly visszaélésekre adhat lehetőséget, másrészt pedig ismét újabb terhet ró a védőre, akinek az egyeztetésen elhangzottakra, az ügyész tevékenységének jogszerűségére is figyelnie kell, így védve a terheltet a potenciális ügyészi visszaélésekkel szemben. Azonban nem csak én tartottam ezt veszélyesnek, hanem maga a jogalkalmazó ügyészség is, amit a 9/2018. (VI.29.) LÜ utasítás eredeti, 2020. december 31-ig hatályos 50. §-a is bizonyított, miszerint *„az ügyészségnek nyomozó hatóság által biztosított, folyamatos kép- és hangfelvétel készítésére alkalmas helyiségben a szükséges részletességgel jegyzőkönyvbe kell foglalnia az egyeztetést, valamint az annak során elhangzott tájékoztatást és figyelmeztetést. A rögzítés említett módjának akadályát esetén fel kell hívni a terheltet és védőjét arra, hogy a kezdeményezésüket foglalják írásba, és a nyomozó hatóság útján küldjék meg az ügyészségnek.”* Ez garanciális jelentőséggel bír. A probléma abban áll, hogy csak egy LÜ utasítás rendelkezett a rögzítés módjáról, és 2021. január 1-től ez is módosult. A jogalkotó az új Be. megalkotásakor feltehetően egyszerűsíteni szeretett volna ezzel, de nem vette figyelembe az ezzel

⁴² Bánáti 2018. 88.

⁴³ Javaslat 454.

⁴⁴ Be. 409. § (2) bek.

járó visszaélési lehetőséget. Az egyeztetés lefolyását törvényi szinten volna szükséges szabályozni.

Az egyezség tartalmi korlátai

Az egyezség tartalmi elemei szempontjából megkülönböztethetünk kötelező és eshetőleges tartalmi elemeket,⁴⁵ viszont nagyobb jelentősége van annak, ami nem lehet az egyezség tárgya.

Egyrészt semmiképp nem képezheti egyezség tárgyát a kényszergyógykezelés, az elkobzás, a vagyonekobzás és az elektronikus adat végleges hozzáférhetlenné tétele. A 2021. január 1-jén hatályba lépett módosítás alapján – a bűnügyi költség viselése kivételével – más, az egyszerűsített felülvizsgálati eljárás tárgyát képező kérdés, a polgári jogi igény vagy a szülői felügyeleti jog megszüntetése sem.⁴⁶ Emellett az egyezség tárgyát képező bűncselekmény tényállása és Btk. szerinti minősítése sem válhat alku tárgyává, mert azt az ügyészségnek kell megállapítania.⁴⁷

Az egyezség további tartalmi korlátai elég komolyan rontják az ügyész alkupozióját, hiszen a 2021-től hatályos módosítás jelentősen megnövelte azt a kört, amiről nem lehet egyezkedni. A vagyonekobzás, elkobzás, elektronikus adat végleges hozzáférhetlenné tétele továbbra sem lehet alku tárgya, pedig bizonyos elkövetői körökben kifejezetten fontos lenne, ha meg lehetne állapodni arról, hogy például valamely bűncselekménnyel szerzett vagyon ne képezze vagyonekobzás tárgyát. A vagyonekobzás és az elkobzás anyagi természetű hátrányt jelent a terheltnek, ezért ha ez egyezség tárgyát képezhetné, azzal érdekeltébbé lehetne tenni a terhelteket az egyezségkötésben.⁴⁸ Ami esetleg a terheltnek egyezségkötési hajlandóságát növelheti, az a bűnügyi költségről való egyezkedés lehetősége.

Ha egyezségekre sor kerül, akkor a bűncselekmény leírása és Btk. szerinti minősítése soha nem lehet alku tárgya, így ahogy már említettem, az ügyésznek továbbra is kötelessége a tényállást teljes körűen felderíteni. Így számos kérdés merül fel: ha a terhelt az egyezségekre tekintettel beismerő vallomást tesz, ami olyan információkat is magában foglal, amelyek miatt az ügy más megvilágításba kerül, akkor vajon van-e helye a minősítés megváltoztatásának? Nem gondolom, hogy ez a gyakorlatban

⁴⁵ Szigeti 2018. 695.

⁴⁶ Be. 411. § (6) bek.

⁴⁷ Be. 410. § (3) bek.

⁴⁸ Gulyásné – Pápai-Tarr 2019. <http://ugyeszeklapja.hu/?p=2486> (2022.12.01.)

megoldhatatlan lenne, ugyanis ha a terhelt beismerő vallomása új tényeket hoz az ügyészség tudomására, akkor változnia kell a tényállásnak és a minősítésnek, mert ha nem így lenne, akkor az egyezség értelmetlen lenne.⁴⁹

A Be. egyértelműen kimondja, hogy nem lehet egyezkedni a minősítésről. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy az ügyész egyoldalúan nem változtathatja meg a minősítést a vádemelés előtt a felmerülő új körülményekre tekintettel, hiszen ha nem megfelelő a beismerő vallomás alapján a minősítés, azt a bíróság nem fogja elfogadni.⁵⁰ Az ügyész szempontjából ilyenkor nem éri meg mindenáron az általa először megállapított minősítést „erőltetni”. Két lehetőséget kellene ilyen esetben a törvényben is biztosítani az ügyésznek: vagy a vallomás tárgyát képező bűncselekmény alapján nem tartja az egyezség megkötését helyesnek, és emiatt eláll az egyezségtől, vagy módosítja a tényállást és/vagy a minősítést, és ez alapján kötik meg az egyezséget.

Ha a terhelt vallomása alapján szerzett új bizonyíték ellenére nem lehetne módosítani a tényállást és a minősítést, akkor felmerülhet az, hogy tulajdonképpen a gyanúsított csak olyan beismerő vallomást tehet, ami az ügyész által feltárt tényállásba és minősítésbe beleillik, és ezek akár hamis beismerő vallomásra készítenék őt.⁵¹

Bárándy Gergely és Dávid Ferenc szerint is helytelen az a jogértelmezés, mely szerint a gyanúsításkor közölt történeti tényálláshoz és minősítéshez végig ragaszkodni kell.⁵² Úgy gondolom, hogy a törvény tulajdonképpen azt tiltja, hogy a „végső”, vagyis az egyezségben szereplő minősítés és tényállás legyen alku tárgya, de azt semmi nem tiltja, hogy az ügyész maga változtasson a terhelt vallomása alapján, hiszen ő rendelkezik a legtöbb információval a bűncselekményről.

Sőt, ezek alapján nem törvénysértő az sem, ha a védő érvelése miatt változtat az ügyész a minősítésen.⁵³ Ez annyiban érthető, hogy bizonyos nehezebb megítélésű ügyekben az ügyésznek is érdeke, hogy biztosan megfelelő legyen a jogi minősítés⁵⁴, így a védő szakmai érvelése segítséget is jelenthet számára. A szakmai viták kifejezetten hasznosak lehetnek, hiszen egy eltérő dogmatikai álláspont is más minősítésekhez vezethet, továbbá növelheti az eljárás szereplői közti bizalmat.⁵⁵

⁴⁹ Bérces – Gyulay 2019. 30.

⁵⁰ Be. 734. § (1) bek. e) pont

⁵¹ Bakonyi 2019. 71.

⁵² Bárándy – Dávid 2019. 13.

⁵³ Bárándy – Dávid 2019. 14.

⁵⁴ Azért is érdekes, mert ha más minősítés látszik megállapíthatónak, akkor a bíróság nem hagyja jóvá az egyezséget (Be. 734. § (1) bek. e) pont)

⁵⁵ Békés 2018. 34.

Az ügyész mellett a terheltet is ugyanígy meg kell győzni arról, miért járna jól az egyezséggel. Az eljárás lerövidítése az előkészítő ülésen való beismeréssel is elérhető lenne, az egyezés ezért a büntetéskiszabásnál ad más kedvezményt is a terhelteknek. Az egyezés népszerűsítésében alapvető jelentősége van annak, hogy az ügyész tud-e olyan ajánlatot tenni, ami a gyanúsítottaknak kedvezőbb, mint az általános eljárásban való elbírálás. Sajnos a büntetéskiszabással kapcsolatos kedvezmények éppolyan kevésbé hatékonyak, mint az egyezés elődjénél voltak, a terhelt továbbra sem érdekelt különösebben az egyezés elfogadásában.⁵⁶

Az egyezés azzal az anyagi jogi előnnyel jár, hogy a büntetési tételkeret alsó határára az egyfokú enyhítésre vonatkozó szabályokat kell alkalmazni.⁵⁷ Az alsó határ megállapítása nem lényeges kedvezmény a terheltnek, hiszen ha 2 évtől 8 évig terjedő szabadságvesztéssel fenyeget a bűncselekmény, akkor a terhelt a büntetési tételkeret maximumára fog inkább figyelni, ami elijesztheti az egyezségtől. Továbbá a bírói gyakorlat inkább a büntetések alsó határa felé közelít a legtöbb ügyben, még akkor is, ha ma már a középérték az irányadó, így olyan nagy előny nem származik a terhelt számára az egyezés megkötéséből, csak a gyors ítélethozatal.⁵⁸

Van olyan eset, amikor a terheltek kifejezetten érdekeltek lehetnének az alsó határ enyhítésében. Így ha a terhelt a saját, vagy más büntetőügy bizonyításához hozzájárul azzal, hogy az ügyészséggel vagy a nyomozó hatósággal együttműködik, esetében a kétszeres enyhítés lehetősége fennáll.⁵⁹ Véleményem szerint az ilyen terheltek főként a bűnszervezetek cselekményeinek feltárásánál segíthetnek sokat, így esetükben valószínűleg sokkal nagyobb esélye van a „kedvezőbb büntetésnek”. A bűnszervezetben bűncselekményt elkövetők számtalan negatív hátránnyal néznek szembe (pl.: nem bocsáthatóak feltételes szabadságra), így ők az egyezés kockázatásával nyerhetnek. A valóságban viszont nem olyan gyakori a bűnszervezeti elkövetés, így pusztán ettől nem várható az egyezés gyakoribb alkalmazása, és általánosságban igaz, hogy nem sikerült a terheltet érdekeltté tennie a jogalkotónak ebben az eljárásban.

⁵⁶ Hack 2018. 79.

⁵⁷ Gellér – Ambrus – Vaskuti 2019. 267.

⁵⁸ Gácsi 2018. 278.

⁵⁹ Gellér – Ambrus – Vaskuti 2019. 267.

Az egyezség jóváhagyásának kérdése

Az egyezség elfogadásáról a bíróság előkészítő ülésen dönt, ahol a bíróság ismerteti a terhelttel a vádat, az indítványokat és az egyezség jóváhagyásának következményeit.⁶⁰ A vád ismertetése újabb figyelemfelhívás a vádlottnak, hogy miben ismerte el a bűnösségét, valamint garancia arra, hogy az ügyészség biztosan amiatt emeljen vádat, amiben a terhelttel és annak védőjével megállapodtak. Ha nem így lenne, akkor egyébként az egyezséget nem lehetne elfogadni. A következményekre való figyelemfelhívás azért esszenciális, mert így a bíróság meggyőződhet arról, hogy valóban tudatos döntést hoz a terhelt, és tisztában van vele, hogy ezzel milyen jogairól mond le és mit nyer cserébe.

A bíróságnak az is feladata, hogy nyilatkoztassa a vádlottat arról, hogy beismeri-e az egyezséggel egyezően a bűnösségét és lemond-e a tárgyaláshoz való jogáról. Ha a vádlott beismeri a bűnösségét és ezzel együtt lemond a tárgyaláshoz való jogáról, akkor a bíróság kötelessége megvizsgálni, hogy az egyezség elfogadásának feltételei fennállnak-e.⁶¹ A törvény részletesen leírja, milyen esetekben lehet és milyen esetekben tilos jóváhagyni az egyezséget. Az egyezség elfogadásának szabályai egyértelműek, több elem ugyanaz, mint amit az előkészítő ülésen való beismerésénél kell vizsgálnia a bírónak. A bíróság az egyezség jóváhagyását a következő esetekben tagadja meg⁶²:

- a vád és a Be. 424. § (2) bekezdése⁶³ szerinti indítványok a jegyzőkönyvbe foglalt egyezségtől eltérnek;
- a vádlott az előkészítő ülésen nem ismerte be a bűnösségét az egyezséggel egyezően, vagy nem mondott le a tárgyaláshoz való jogáról;
- az egyezség jóváhagyásának feltételei nem állnak fenn⁶⁴;
- a terhelt az általa vállalt egyéb kötelezettségeinek nem tett eleget;
- a vádtól eltérő minősítés látszik megállapíthatónak.

Ha a vád és az indítványok eltérnek az egyezségtől, az olyan helyzetet eredményez, mintha az ügyész elállna az egyezségtől, mert nem ebbe

⁶⁰ Be. 732. § (1)-(2) bek.

⁶¹ Be. 732. § (5) bek.

⁶² Be. 734. § (1) bek. (a)-(e) pont

⁶³ Be. 424. § (2) Az ügyészség a vádiratban indítványt tesz arra, hogy a bíróság

a) az egyezséget hagyja jóvá,

b) az egyezség tartalmával egyező milyen büntetést szabjon ki, illetve intézkedést alkalmazzon,

c) az egyezség tartalmával egyező milyen egyéb rendelkezést tegyen.

⁶⁴ Vö.: Be. 733. §

egyezett bele a terhelt, így értelemszerűen nem lenne *fair*, ha ez nem az egyezség elutasítását vonná maga után. Ez a szabály arra az esetre is alkalmazható lehet, hogy ha az ügyész meggondolná magát és nem akarna egyezséget kötni. Akkor ezt a törvényben nem szabályozott kiskaput – miszerint nem szabályosan emel vádat – kihasználhatja. Ez azonban a terhelti oldalon az egyezségtől való idegenkedést erősítheti.

Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódva megjegyzem, sajnálatos, hogy az egyezségtől való elállás lehetősége nem került törvényi szabályozásra, de ez könnyedén orvosolhatja a gyakorlat. Ugyanis, mint látjuk, az ügyésznek elengedő nem megfelelő módon vádat emelni, a vádlott feladata pedig annyi, hogy mégse ismerje be a bűnösségét, ne mondjon le a tárgyaláshoz való jogáról, vagy éppen ne teljesítse az egyéb kötelezettségét. Ezzel az ügyész vagy a terhelt kvázi megtagadási okot „szolgáltathatnak” a bíróságnak.⁶⁵

A vádtól elérő minősítés – ahogy többször említettem – az egyezség megtagadását vonja maga után, ugyanis a bűncselekmények minősítése nem lehet alku tárgya. Azonban az ügyész sem tévedhetetlen, illetve vannak olyan ügyek, amelyekben a minősítés kétséges lehet. Ezekben az esetekben a bíró nem engedheti meg, hogy bizonyítás nélkül fejeződjék be az ügy. Úgy gondolom, ez a pont lehet az, ahol a bíró szerepe jelentőssé válik, mert elegendő, ha csak eltérő minősítés látszik megállapíthatónak ahhoz, hogy ne egyezséggel záruljon le az eljárás, s ekkor a bíró megtagadja az egyezséget. Ez pedig komoly ellenérv lehet az ügyészbíráskodástól tartókkal szemben. Ha az ügyész a bűncselekményt halált okozó testi sértésnek minősíti, de a bíró szerint felmerülhet az emberölés, akkor a bíró megtagadja az egyezség elfogadását, és az általános szabályok szerint fog az eljárás folytatódni, bizonyítással. A bírónak nem kötelessége, és nem is lehetne kötelessége az egyezség jóváhagyása, ezért is fontos, hogy a törvény részletesen szabályozza az egyezség jóváhagyásának és megtagadásának feltételeit.

Az előkészítő ülés szabályaihoz hasonlóan arra is lehetőség van, hogy a bíróság az egyezséget elfogadja, de ha mégsem intézhető el előkészítő ülésen az ügy, akkor sor kerüljön tárgyalásra (pl.: ha vagyonekobbzásról kell dönten).⁶⁶

Ha az egyezséget elfogadják, de mégis tárgyalást tartanak, akkor a minősítést és a tényállást sem vizsgálhatja a bíróság, de az ügyési indítványoktól való eltérés sem megengedett. A tárgyalás tartása bizonyítás szükségességét feltételezi, az viszont a törvény alapján nem

⁶⁵ Bárándy – Dávid 2019. 11.

⁶⁶ Be. 737. § (1) bek.

világos, hogy ebben az esetben mire terjedhet ki a bizonyítás. Ugyanis a minősítés és a tényállás vizsgálata nem lehetséges, holott a Be. 737. § (2) bekezdése éppen ezt a két elemet engedi megváltoztatni⁶⁷ akkor, ha az egyezséget jóváhagyó végzést hatályon kívül helyezi a bíróság.⁶⁸

Ha az egyezséget elfogadják, akkor a bíróság az ügyet az előkészítő ülésen elintézheti. Ha a törvényi feltételek fennállnak, a bíróság az egyezséget jóváhagyja, és ezzel lezárható lehet az ügy. Mivel konszenzus van a felek között, ezért valószínűleg másodfokú eljárásra nem lesz szükség.⁶⁹ A fentiek alapján persze előfordulhat, hogy a bíróság az egyezséget jóváhagyja, mégis sor kerül tárgyalásra. Ha pedig az egyezséget megtagadja a bíróság, akkor eleve tárgyalásra kerül sor az általános szabályok szerint.

Aggályok

A fenti fejezetekben többször utaltam alapelvi problémákra, amelyeket ebben a fejezetben fogok összegezni.

Először arra a pozitívumra szeretnék rávilágítani, hogy az egyezés során kötelező a védelem, ami megfelelő garanciát épít a külön eljárásba, és a védelemhez való jog is érvényesül.

Ami a magyar egyezséggel szemben (a vádalkuhoz és a tárgyaláshoz lemondáshoz hasonlóan) kifogásolandó, az az egyenlő bánásmód és a partikularitás kérdése.⁷⁰ E kettő annyiban összekapcsolódik, hogy nem mindegy, hol követi el valaki a bűncselekményt. Egyes megyékben az ügyészek nagyobb hajlandóságot mutatnak az egyezés alkalmazása iránt, mint máshol.⁷¹ Így ugyanazt a bűncselekményt elkövető egyik terhelt kaphat kedvezményt és gyorsabban születik vele szemben ítélet, míg a másik hosszabb eljárással néz szembe, kedvezmények nélkül.

Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatban az is felmerül problémaként, hogy a több vádlottas ügyekben semmi akadályja annak, hogy a vádló mindegyik gyanúsítottal alkudozzon, de nem kell, hogy mindegyikkel

⁶⁷ Horváth 2018. 128.

⁶⁸ Be. 737. § (2) bek.

⁶⁹ Nincs helye fellebbezésnek a bűnösség megállapítása, a 736. § (2)-(3) bekezdése szerint megállapított, a váddal egyező tényállás és minősítés, a 736. § (3) bekezdése szerint megállapított büntetés, illetve intézkedés neme, valamint mértéke, vagy tartama és az ítéletnek a 736. § (3) bekezdése szerint megállapított egyéb rendelkezése miatt.

⁷⁰ Deák 2009. 22.

⁷¹ Vö. 2018. II. félévi Ügyészségi Statisztikai Tájékoztató 41. és 73. sz. tábla http://ugyeszseg.hu/pdf/statisztika/Orszagos_2018_02.pdf és a 2020. évi Ügyészségi Statisztikai Tájékoztató 41. és 73. sz. tábla adatai <http://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2021/12/buntetojogi-szakag-2020.pdf> (2022.12.01.)

egyezséget kössön. Elképzelhető, hogy az ügyész csak az egyikkel köt egyezséget, aki a legkedvezőbb ajánlatot teszi (pl.: ugyanazt beismeri, mint a társai, de hosszabb tartamú szabadságvesztést is elfogadna). A többi terhelt által szolgáltatott bizonyítékok elvben nem használhatók fel, de az egyezséget kötőtől beismerő vallomás, tanúvallomás vagy a társakra terhelő bizonyítékok beszerezhetőek, így a többi terhelt egyezség és kedvezmények nélkül elítélhető, és akár súlyosabb büntetést is kaphatnak, mert velük nem került sor az alku megkötésére – pedig ők is hajlandóságot mutattak az együttműködésre.⁷²

Szintén kérdéses az egyezség során a közvetlenség elve. Az egyezség miatt nincs bizonyítás a bírósági szakaszban, viszont így csak a nyomozás ügyirataira alapítják a bűnösség megállapítását, mely szakaszban a védelemnek alig vannak ügyféli jogosítványai. Ez azért problematikus, mert a gyanúsított kihallgatást követően már lehetne egyeztetni akkor is, ha a tényállást még nem feltárták fel teljes egészében. Ez azonban nem teszi lehetővé, hogy a valóság történéseit a lehető legteljesebb körben feltárják a hatóságok, vagyis a materiális igazság sérül. Az egyezség így könnyen az inkvizitórius eljárások hibájába eshet: el kell kerülni, hogy a beismerő vallomás beszerzése álljon a hatóságok tevékenységének középpontjában.⁷³

Továbbá az *Innocence Project* azt hangsúlyozza, hogy a hiteles beismerő vallomások minimális követelménye az, hogy a bíró részletesen hallgassa ki a vádlottat a cselekményről, valamint az összes vallomását kép- és hangfelvétel útján rögzíteni kellene. Ez összhangban állna a közvetlenség elvével és az anyagi igazság kiderítését is megvalósítja, amivel a téves ítéletek jobban elkerülhetőek lennének. Sajnos úgy tűnik az eljárások gyorsítása és egyszerűsítése felülírja ezeket az elveket.⁷⁴

Az egyezség el nem fogadása (pl.: ha a terhelt nem mond le a tárgyalásról, a vád és az indítványok eltérnek stb.) nem jár a bíró kizárásával, ami a bíró befolyásmentes ítélezését is megkérdőjelezheti.

A funkciómegosztás elvét is érintheti alapvető probléma, ugyanis sokan az ügyészbíráskodás kialakulásától tartanak. A félelem annyiban megalapozott, hogy ha nagy számban alkalmaznák az egyezséget, akkor az ügyész fogja a bűnösséget közvetetten megállapítani, és nem a bíró közvetlenül. Az igaz, hogy az általános szabályokhoz képest az ügyész szerepe még inkább meghatározó lesz, és a bíró feladata főleg arra irányul, hogy vagy elfogadja az egyezséget, vagy megtagadja azt. Ami

⁷² Bérces – Gyulay 2019. 32.

⁷³ Horváth 2018. 130.

⁷⁴ Horváth 2018. 128.

miatt azonban az ügyészbíráskodástól való félelmet nem tartom jónak az az, hogy az egyezségnek – a vádalkuhoz hasonlóan – szükségképpen eleme a büntetéskiszabás, mert ez a legfontosabb érdeke a terhelteknek a megállapodásban. Ha a büntetéskiszabásban nem lehetne alkudozni, akkor az ügyész ígérete üres szó lenne, nem lehetne garantálni a terheltnek azt a szankciót, ami miatt beismer, és ez még inkább csökkentené a hajlandóságot az egyezsége. Azt sem tartom megoldásnak, hogy a bíró enyhébb szankciót állapíthasson meg, mert akkor az ügyész veszi el az érdekét az eljárásban, továbbá akkor szinte semmi különbség nem lenne az egyezség és az előkészítő ülésen való beismerés között. Ez szintén az alkalmazhatóság ellen hathatna. Tehát szükségképpen nagyobb szerep jut az ügyésznek az egyezség esetében a bíróval szemben, azonban a bíró nem köteles elfogadni az egyezséget, így az ügyész nem veszi át véleményem szerint teljesen a bíró szerepét.

Kívülről nézve úgy látszik, mintha a bírótól inkább az ügyészhez kerülne a bűnösség megállapítása, és az egyezség miatt a bíró más szerepkörben találja magát, mint az általános szabályok szerint folyó eljárásban. Egyébként ez a „szerepkör-módosulás” az amerikai vádalkuban is jelen van, de az USA jogrendszerében nem okozott akkora ellenérzést, mint hazánkban. Úgy gondolom, ennek oka az eltérő jogi hagyományban és abban a „jogalkotói bizonytalanságban” keresendő, amit a következőkben fejtek ki. A magyar jogrendszer mindig az anyagi igazság feltárására törekedett, míg az amerikaiak megelégedtek a processzuális igazsággal. A vádalku pedig éppen ehhez az országhoz kötődik leginkább, ezért az eljárási igazság jogintézményének tekinthető, ami a magyar materiális igazságkeresésbe nehezen illeszthető bele. Itt szeretnék utalni a jogalkotó döntési problémájára is, ugyanis a jogalkotó a Javaslatban is az anyagi igazság fontosságát hangsúlyozza: *„az anyagi igazságon alapuló büntetőjogi felelősségre vonás pedig alapértéke a jelenleg hatályos eljárási törvényünknek.”*⁷⁵ Valójában azonban egyértelmű jelei vannak annak, hogy az új Be. inkább az eljárási igazságot keresi⁷⁶ és ennek legtökéletesebb manifesztációi az egyezség és az előkészítő ülésen való beismerő vallomáson alapuló ítélet. Amíg a jogalkotó ezt az ellentmondást nem tisztázza, addig az egyezség nem lesz működőképes, mert az anyagi igazságosságra törekvő jogrendszer ki fogja magából vetni a processzuális igazsághoz kötődő jogintézményt. Úgy gondolom ez a fő oka annak, hogy a jogirodalom is ennyire tart az egyezségtől, és ezért is sorakoztatnak fel alapelvi aggályok tömegét vele szemben.

⁷⁵ Javaslat I. Bevezetés 316.

⁷⁶ Vö.: Be. 163. § (2) bek. és (3) bek. c) pont

Záró gondolatok

Az egyezség problémáit felismerve – mintegy összefoglaló jelleggel, nem minden, a tanulmányban tárgyalt kérdésre ismételten kitérve –, a legégetőbb problémákkal kapcsolatban fogalmazok meg javaslatokat a jogintézmény hatékonyságának javítása érdekében. A fentiek szerint alappal tarthatunk attól, hogy az egyezség sem fog más sorsra jutni, mint a tárgyalásról lemondás. Az alapelvi aggályok, az hogy valójában sem a terhelt, sem az ügyész nem igazán érdekelt az egyezség alkalmazásában, a negatív megítélés, az eljárási igazsághoz való kapcsolata és az eljárási szereplők egymással szembeni általános bizalmatlansága mind ezt támasztják alá. A jogalkotó előtt két lehetőség van: ha a következő évek igazolják a dolgozat félelmeit, akkor elveti az egyezséget, és nem próbálkozik újra egy vádalku jellegű megoldás meghonosításával, vagy megpróbál mentőövet adni az egyezségnek is, mint elődjének, és lényegesen módosít a szabályokon. Ha a törvényalkotó az utóbbi megoldást választja, akkor érdemes lenne felülbírálni a formakényszertől mentes kezdeményezést és egyeztetést, a bíró kizárására szabályokat hozni⁷⁷, az anyagi jogi kedvezményt valódi előnnyé alakítani, és ami a leglényegesebb: az anyagi igazságossággal való ellentmondást feloldani, mert ezzel a legtöbb felmerülő probléma megoldható lenne.

Megjegyezendő, hogy minimális módosítás 2021-től már látható, például hogy az egyezségkötésnek nem akadály, ha a gyanúsított a bűncselekmény elkövetését korábban beismerte.⁷⁸ Ezzel azt a sokak által is kifogásolt igazságtalanságot sikerült a jogalkotónak megszüntetnie, miszerint a terhelt, aki kivárt a beismerő vallomással, jobb helyzetbe (alkupozícióba) került, mint aki az elején beismert. Vagyis a „*point of no return*” csapdája megoldódni látszik abban a tekintetben, hogy az egyezség kezdeményezését a beismerés akár meg is előzheti.

Azonban azt a problémát, miszerint az egyezség konkurenciáját képezi az előkészítő ülésen való beismerés, nem látom igazán megoldhatónak. Az előkészítő ülés az általános szabályokhoz kötődik, tehát mindig van előkészítő ülés, és ezzel is megvalósítható az eljárás gyorsítása. Minden ügyben lehet alkalmazni, épp, mint az egyezséget, így mellette, – ha az egyezséget sikerülne is népszerűbbé tenni –, nem gondolom, hogy általánossá válna alkalmazása a jogalkotói várakozásokkal ellentétben. Ami viszont mindenképp pozitív megvilágításba helyezi ezt a helyzetet, hogy az előkészítő ülés jól működik, alkalmas a gyorsításra.

⁷⁷ Esetleg olyan megoldás is megfontolandó, melyben eleve más bíró jár el az előkészítő ülés során, mint a tárgyaláson.

⁷⁸ Be. 407. § (1) bek.

S mint az az előkészítő ülés alapján látható, nem az összes alaki igazsághoz kötődő eljárást veti ki a jogrendünk, hanem csak az egyezséget. Felmerül tehát a kérdés: *ha az előkészítő ülés működik, akkor az egyezés miért nem?*

Egyértelműen látszik, hogy az új Be. inkább az eljárási igazság felé mozdult el, ennek ellenére a Javaslat rögzítette, hogy a magyar jogrendszer az anyagi igazságot keresi továbbra is. Talán a jogalkotó álláspontját úgy lehetne helyesen értelmezni, hogy az anyagi igazság keresése a főszabály, és kivételesen "beérjük" a processzuális igazsággal az eljárás elhúzódásának kiküszöbölése érdekében.

Az egyezés nem azért népszerűtlen, mert eljárási igazságot keres, hanem mert olyan jogintézményről van szó, ami idegen test jelenleg a magyar jogrendszerben. Vegyük példának az amerikai vádalkut: van történelmi gyökere, hosszú évek gyakorlata alakította ki a működését, és utóbb került jogi szabályozásra.⁷⁹ Tehát maga a jogrendszer, azaz a jogalkalmazók és terheltek együtt munkálták ki a vádalku ma is ismert kereteit. Ezzel szemben a magyar jogalkotó már évtizedek óta szeretné gyorsítani a büntetőeljárást, aminek elérése érdekében újabb és újabb vádalkuszerű megoldásokat próbált különböző szabályozással beilleszteni a jogrendszerbe. A jogalkalmazó ügyészség is számos aggályt fogalmazott meg az egyezséggel kapcsolatban (pl.: a rögzítés hiánya az egyeztetés alatt), pedig ők a kulcsa az egyezés lefolytatásának.

Az előkészítő ülésen való beismerés és a mértékes indítvány is inkább az eljárási igazsághoz közelít, de véleményem szerint nem adja fel teljesen a materiális igazságot, ugyanis a nyomozati szakasz nem rövidül le, így nem a terhelt beismerő vallomása a bizonyítékok királynője. A nyomozást ugyanúgy lefolytatják, a bizonyítékokat ugyanúgy beszerzik, nem csak a beismerést próbálják kicsikarni a terheltből. A terhelt a beismeréssel nagyon leegyszerűsítve csak annyit ér el, hogy nem kell még egyszer lefolytatni a bizonyítást a bíróság előtt is.

Az egyezés – mint ahogy arról már fent is írtam – ebben a formában a nyomozati szakaszt ugyanúgy nem rövidíti le, mint az előkészítő ülésen való beismerés, mert ugyanúgy be kell szerezni a bizonyítékokat az ügyészségnek, mert ha a bíró nem fogadja el az egyezséget, akkor is rendelkezésre kell álljanak a nyomozás során beszerzett bizonyítékok a rendes eljárás lefolytatása érdekében. Véleményem szerint az egyezés akkor tudna működni, ha vagy engednénk neki, hogy csak az eljárási igazságot keresse, és a tényállás, valamint a minősítés is alku tárgya lehessen, vagy legalább az alku alá vonható tárgyköröket érdemes lenne

⁷⁹ NAGY 2007. 161.

bővíteni. Az első megoldás nem túl kecsegtető, mert ezzel kinyitnánk Pandóra szelencéjét, illetve felmerülne a kérdés: *Milyen jogrendszer lenne az, ami egyszer alakí, egyszer pedig anyagi igazságot keres?*

Ha a jogalkotó sem akar ilyen drasztikus változást, akkor érdemes lenne a második javaslatot megfontolni. Nem látom értelmét annak, hogy a bűnügyi költségről lehet alkudozni, azonban az elkobzásról, vagyonekobzásról nem, pedig az anyagi javak komoly motiváló tényezők lehetnének a terhelti oldalról. Vegyünk egy egyszerű példát: adott egy kábítószer-kereskedelemmel megalapozottan gyanúsítható terhelt, akit tájékoztat arról a védője az eljárás elején, hogy a kereskedelemmel szerzett vagyonát el fogják kobozni, ha bűnösnek találja a bíróság. Ha az ügyész olyan ajánlatot tenne, ami szerint nem csak rövidebb ideig tartó szabadságvesztésre ítélnék, hanem a vagyonát vagy annak egy részét is megtarthatná, akkor valószínűnek tartom, hogy akár olyan részletes beismerő vallomást is tenne, amivel egy teljes kereskedelmi hálózat is hatékonyan felderíthető lenne. Ez jól mutatja, hogy az egyezségben milyen kiaknázatlan lehetőség létezik.

Összefoglalva tehát azért nem működik az egyezség, mert működik az előkészítő ülés. Nem az eljárási igazság okozza a legnagyobb problémát, hanem az, hogy túl sok a hasonlóság a két jogintézmény között, és az előkészítő ülésen való beismerés jobban tud illeszkedni a magyar hagyományokhoz, mert nem annyira hangsúlyos benne a tényleges alkudozás, azaz a konszenzus.

Kelemenné Csontos Laura is megállapította, hogy a magyar büntető kódex nem tartalmazza a konszenzus elvét, ami pedig az egyezséghez elengedhetetlen lenne.⁸⁰ Azonban ahogy korábban is említettem, az ügyészek nem érdekeltek az egyezség megkötésében, mert sokkal egyszerűbb számukra a mértékes indítvány megtétele, másrészt a mértékes indítvánnyal nem kell egyezkedniük a terheltekkel, ami – mint korábban utaltam rá – idegen a magyar büntetőeljárás és ügyészségi szemlélettől is. Az előkészítő ülés azonban hiába indul el az eljárási igazság felé, továbbra sem próbál igazi alkut lehetővé tenni, ugyanis a terhelttel való egyezkedés teljes egészében lehetetlen, a terheltnek két lehetősége van: vagy elfogadja a mértékes indítványt és beismer, vagy nem, és vitatja a tényállást/minősítést.

A 1/2018. LÜ h. körlevél nem teszi lehetővé, hogy kedvezményt adjanak a terheltnek, ami az új Be. rendszerében annyiban érthető, hogy a terhelti együttműködés rendszerében az egyezség biztosít anyagi jogi kedvezményt, akkor felesleges lenne ezt a mértékes indítványnak is

⁸⁰ Csontos 2022. 80.

megadnia. A gyakorlatban azonban nem gondolom, hogy ilyen pontosan betartanak az ügyészek ezt a szabályt, ugyanis ha nem adnak semmilyen kedvezményt sem az előkészítő ülésen való beismerésért a terheltnek, akkor azzal azt érnék el, hogy előkészítő ülésen való beismerés nem lenne ennyire népszerű jogintézmény. Ha az ügyészség elvben is elengedné ezt a gyakorlatot, miszerint nem szabad a mértékes indítványnak feltétlen kedvezményt tartalmaznia, akkor tulajdonképpen semmi nem indokolja, hogy *a hatályos szabályozás mellett* fenntartsa a jogalkotó az egyezséget.

Véleményem szerint a materiális igazságba kapaszkodó jogrendszerünk még az eljárási igazságba hajló jogintézményeket is képes befogadni, de a terheltet egyenrangú partnernek kezelő konszenzusos eljárást már nehezebben. Így azt gondolom, hogy az egyezségben rejlő lehetőségek miatt érdemes lenne újabb esélyt adni ennek a jogintézménynek. Ez azonban csak akkor fog működni, ha a jogalkotó nagyobb teret enged azon tárgyköröknek, amelyek egyezség tárgyai lehetnek, továbbá érdemes lenne az egyezség vonatkozásában a konszenzus elvét alapelvi szinten is deklarálni.

Felhasznált irodalom

Antali Dániel Gábor: Az észszerű időn belüli tárgyaláshoz való jog és az új büntetőeljárás törvény külön eljárásai. Eljárásjogi Szemle, 2018/3. <https://eljarasjog.hu/2018-evfolyam/az-eszszeru-idon-beluli-targyalashoz-valo-jog-es-az-uj-buntetoeljarasi-torveny-kulon-eljarasai/> (2022.12.01.)

Bakonyi Mária: A beismerő vallomás az új Be. középpontjában. Ügyészségi Szemle, 2019/3. sz.

Bánáti János: Védői szemmel a büntetőeljárás törvényről. Belügyi Szemle, 2018/3. DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2018.3.6>

Bárándy Gergely – Dávid Ferenc: Mint a mesebeli okos lány: gondolatok a bűnösség beismeréséről szóló egyezségről. Büntetőjogi Szemle, 2019/2.

Békés Ádám: Az egyezség (valóban) új lehetőségei a magyar büntetőeljárásban. In: Molnár Gábor Miklós – Koltay András (szerk.): Bonus Iudex Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából, Pázmány Press, 2018, Budapest, http://real.mtak.hu/95753/1/VargaZoltan_kotet_2018_vegl0528.pdf (2022.12.01.)

Bérces Viktor – Gyulay Dániel: Egy új remény, avagy az egyezség megjelenése a hazai büntetőeljárásban. *Ügyészségi Szemle*, 2019/04.

Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia*, Budapest, 2016, Wolters Kluwer Kft. Kiadó

Csontos Laura: A magyar vádalku történeti fejlődése. In: *Jogi tanulmányok 2022. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori iskolájának folyóirata*, Budapest, <https://www.ajk.elte.hu/media/3f/a5/71ad5ce006c90666c85312f55c75f9d76658556f78ca3338bf1edb923424/jogitanulmanyok2022.pdf> (2022.12.01.)_DOI: <https://doi.org/10.56966/2022.5.Csontos>

Deák Zoltán: Gondolatok a tárgyalásról lemondás jogintézménye kapcsán. *Ügyészek lapja*, 2009/3-4.

Gácsi Anett Erzsébet: A terhelti együttműködés rendszere az új büntetőeljárás törvényben. In: Karsai Krisztina – Fantoly Zsanett – Juhász Zsuzsanna – Szomora Zsolt – Gál Andor (szerk.): *Ünnepi Kötet Dr. Nagy Ferenc Egyetemi Tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Segediensis*, Szeged, 2018, http://acta.bibl.u-szeged.hu/53845/1/juridpol_081.pdf (2022.12.01.)

Gellér Balázs – Ambrus István – Vaskuti András: *A magyar büntetőjog általános tanai II. Büntetéstan (A büntetőjogi jogkövetkezmények tana)* Budapest, 2019, ELTE Eötvös Kiadó

Gulyásné Birinyi Ildikó – Pápai-Tarr Ágnes: Néhány gondolat a büntetőjogi egyezségről. *Ügyészek Lapja*, 2019/3. <http://ugyeszeklapja.hu/?p=2486> (2022.12.01.)

Hack Péter – Horváth Georgina: *A büntetőeljárásról szóló új törvényről.* *Jogtudományi Közlöny*, 2018/6.

Hack Péter: *A büntetőeljárás újításának esélyei.* *Belügyi Szemle*, 2018/3. DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2018.3.5>

Herke Csongor: *Megállapodások a büntetőperben*, Pécs, 2008

Horváth Georgina: A beismerő vallomás múltja és jelene. In: *Jogi tanulmányok 2018. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori iskolájának folyóirata*, 2018. Budapest <https://www.ajk.elte.hu/media/8c/fe/c103c1a59c2204e1e6b19aeeba04baf5689b2e134b17bc83782816e7b2c1/jogitanulmanyok2018.pdf> (2022.12.01.)

Kiss Anna: *Egyezség a bűnösség beismeréséről az új Be.-ben* <https://jogaszvilag.hu/szakma/egyezseg-a-bunosseg-beismereserol-az-uj-be-ben/> (2020.10.26.)

Kiss Anna: Vádalku magyar módra? Kriminológiai Tanulmányok 56. Budapest, 2019, Országos Kriminológiai Intézet, https://www.o.kri.hu/images/stories/KT/KT56_2019/kt56_sec.pdf (2022.12.01.)

Miskolcziné Juhász Boglárka: Gondolatok a tárgyalásról lemondás jogintézményéről. Büntetőjogi szemle, 2017/1.

Nagy Anita: Lemondás a tárgyalásról történeti fejlődése. Sectio Juridica et Politica, 2007/Tomus XXV/1. sz., Miskolc

Pápai-Tarr Ágnes: A büntetőpererek elhúzódása. In: Jakab András - Gajdusчек György (szerk): A magyar jogrendszer állapota, Budapest, 2016, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kiadó https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/A_magyar_jogrendszer_allapota_2016.pdf (2020.10.26.)

Pápai-Tarr Ágnes: A büntetőjogi megegyezés tárgya: a büntetés kiszabás. Jogtudományi Közlöny, 2020/1.

Szigeti Imola: Az egyezségekre vonatkozó eljárásjogi normarendszer. Magyar Jog, 2018/12.

Internetes hivatkozások

Bűnözés és igazságszolgáltatás: A vádlottak esetében lefolytatott büntetőeljárások fő szakaszainak átlagos időtartama c. ábra: <http://ugyeszseg.hu/repository/mkudok1751.pdf> (2022.12.01.)

T/13972. sz. törvényjavaslat a büntetőeljárásról. Általános Indokolás. III. A büntetőeljárás reform főbb irányai <https://www.parlament.hu/irom40/13972/13972.pdf> (2020.10.26.)

2017. évi Ügyészségi Statisztikai Tájékoztató http://ugyeszseg.hu/pdf/statisztika/buntetojogi_szakterulet_2017.pdf (2022.12.01.)

2018. II. félévi Ügyészségi Statisztikai Tájékoztató http://ugyeszseg.hu/pdf/statisztika/Orszagos_2018_02.pdf (2022.12.01.)

2020. évi Ügyészségi Statisztikai Tájékoztató <http://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2021/12/buntetojogi-szakag-2020.pdf> (2022.12.01.)

**Effort to speed up criminal proceeding:
The history and the future of the Hungarian plea bargaining**

Summary

In my study I research the connection between the Hungarian law system and the Hungarian plea bargaining. The purpose of the Hungarian plea bargaining is to speed up and shorten the criminal procedure. In my opinion, the Hungarian law system has another law institute(s), which can speed up the procedures better, than the plea bargaining. It can cause that the Hungarian plea bargaining doesn't work. But there are a lot of another reason why the settlement is hardly used in practice. In my study I would like to present the reasons of that.

Dr. Szentés Ágota
ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék
Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: 10.55052/themis.2022.2.72.110

Profán tudomány, szent politika

A jogállamiság diskurzusa Merton tudás- és tudományszociológiájának tükrében

„A tudásszociológia társadalmi és kulturális feltételek meghatározott összességének fennállásakor válik aktuálissá.”¹ És a tudományszociológia is, tehetjük hozzá, hiszen a XX. sz. első felében a Merton által vizsgált társadalmi feltételek és a korszak politikai történései nemcsak az egyes tudástartalmak diskurzusra, hanem magára a tudományra – annak intézményes és személyes viszonyaira – is kihatottak. A fenti kérdéseket feldolgozó tanulmányok közül a *Tudásszociológia* c. írás témánk szempontjából releváns részében² Merton a végletes ideológiai megosztottság és az abból fakadó társadalmi bizalmatlanság tudásszociológiai következményeit vizsgálja, míg *A tudomány és a társadalmi rend*³, illetve *A tudomány és a demokratikus társadalmi struktúra*⁴ c. tanulmányok a totalitárius hatalmi berendezkedésnek és a tudománnyal szembeni ellenséges érzületek egyéb forrásainak tudományszociológiai elemzését nyújtják, többek között a tudományos ethosz elemeire és szerepére vonatkozó leírással. A tudásmegosztás szabályait és a tudomány belső törvényszerűségeit a sajátjaival felülíró totalitárius korszak Merton által számba vett jelenségei azonban nem pusztán történelmi jelentőségűek. Írásomban a mertoni szempontokat egy kritikus téma, a jogállamiság kutatásának aktuális környezetére vonatkoztatom, e tükrében vizsgálva a jogállamisággal kapcsolatos tudást mint a tudományos szférán kívüli társadalmi-politikai hatásoknak erősen

¹ Robert K. MERTON: Tudásszociológia. [ford. BALOGH Zoltán] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* (Budapest: Osiris 2002) 540.

² MERTON: Tudásszociológia (1. lj.) „Társadalmi vonatkozások” c. fejezet 540–543.

³ Robert K. MERTON: A tudomány és a társadalmi rend. [ford. BERÉNYI Gábor] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* (Budapest: Osiris 2002)

⁴ Robert K. MERTON: A tudomány és a demokratikus társadalmi struktúra. [ford. BERÉNYI Gábor] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* (Budapest: Osiris 2002)

kitett tartalmat, valamint e jogelméleti fogalom meghatározására egyaránt igényt tartó politikai és tudományos intézményrendszer közötti feszültség *tudományszociológiai* következményeit.

A tudásszociológia aktualitása: a kölcsönös bizalmatlanság

Merton szerint a tudásszociológia iránti figyelem a mély társadalmi megosztottság vagy az elidegenedés korszakaiban növekszik meg, amit a tudományág múlt század eleji európai kialakulásának, illetve évtizedekkel későbbi amerikai recepciójának körülményei is igazolnak. A fokozatosan kiéleződő értékkonfliktusok eredményeként a korábbi közmegegyezést, értékközösséget az ellentétes gondolkodásmódok egymással szembeni kölcsönös gyanakvása váltja fel, elvész a társadalmi bizalom. Mindez pedig a kommunikáció hangsúlyát a tartalmi megközelítés helyett az állítások – vélt – okára helyezi át: *„E bizalmatlansággal a háttérben már nem azért vizsgálják a hiedelmeket és állításokat, hogy megállapítsák, vajon érvényesek-e vagy sem, és többé nem pusztán az állításoknak a megfelelő bizonyító anyaggal való konfrontálásáról van szó, hanem egészen új kérdés kerül az előtérbe: hogyan lehetséges, hogy egyesek ilyen nézeteket vallanak?”*⁵ A megállapítások efféle „funkcionalizálása” pszichológiai, gazdasági tényezőkben, vagy – mint a hitleri Németország fajüldöző nézetei esetében – a faji szemléletben keresi az abszurdnak tűnő gondolatok magyarázatát.

Ezek az értelmezések azonban – amelyek az ellenfél elfogadhatatlan vélekedéseit valamely előzetesen feltételezett „mélyréteghez” (társadalmi helyzethez, ösztönökhöz, érdekekhez, érzelmekhez), nem pedig az állítások elsődleges értelméhez kötik – a szemben álló csoport iránti vádló vagy lekicsinylő megközelítésből fakadóan nem a megoldáshoz, hanem egymás őszinteségének kétségbe vonásához, végső soron a konfliktus további mélyüléséhez vezetnek. A leleplező, *ad hominem* érvekkel támadó ideológiakritikusok terepe a hitét és közös értékeit veszített társadalom. Az ideológiakritikus ilyen közegben *„nem annyira megnyeri hallgatóságát, mint inkább a már megnyerteknek beszél, akik számára elemzése »értelemmel bír«”*.⁶

A különböző társadalmi csoportok nézeteinek radikális eltérései tehát elszigetelt világértelmezéseket hoznak létre. Merton a tudásszociológia pozitív szerepét abban látta, hogy az az ideológiakritikától eltérően

⁵ MERTON: Tudásszociológia (1. lj.) 540–541.

⁶ MERTON: Tudásszociológia (1. lj.) 542.

elfogulatlanul vizsgálja tárgyát, amelyet éppen ezért nem mítosznak, racionalizációnak, állandóklásnak, hanem a valóság egy darabjának lát. Igaz ez akkor is, ha a tudásszociológia éppúgy a társadalmi-politikai-kulturális viszonyok mélyrétegéhez köti a – szó minden értelmében megosztott – tudást, hiszen egy megismerési mód tudományosságát nem a kutatott valóság terjedelme, hanem annak megközelítési módja – a tudásszociológia esetében mindenféle vélekedés okának szimpla feltételezéseken túlmutató hipotézisvizsgálata – alapozza meg. A *tudomány és a társadalmi rend* c. írásának egyik lábjegyzetében⁷ Merton emellett azonban felhívja a figyelmet, hogy a tudásszociológia is válhat „képrombolóvá”, ha az elővigyázatlan tudóst a rosszul felfogott szkepticizmusa az értékítéletek tudományon kívüli világába vezeti, és az igazságon túl a társadalmi hasznosság haszontalan – mert tudományosan érvénytelen – kérdésében is állást foglal.

Ha a fenti mertoni szempontrendszert konkrét témánkra, a jogállamisággal kapcsolatos mai magyarországi vélekedésekre alkalmazzuk, a jogállamiság politikai, tudományos és civil szférában megjelenő különféle értelmezései – és ezek kölcsönös reflexiói – a sokféle érdek- és értékbehatással átszőtt kommunikációs térben számos vizsgálati pontot jelölnek ki. A kérdésfeltevés első szintjét magának a jogállamiság-fogalomnak a meghatározása és e meghatározások tudásszociológiai magyarázata jelenti, mindhárom említett szférában. Az elemzés következő szintjén vizsgálható a jogállamiságra vonatkozó nézetek „elkülönült univerzumainak” egymás közötti diskurzusa, vagyis az, hogy a tudomány, a politika és a civil szféra képviselői miben látják az övékével szemben álló nézetek „valódi” okát. Merton előbbiekben ismertetett tanulmányrészlete jórészt ezt a kérdést járja körül. A kérdésfeltevés újabb szintjét jelenti a vélekedések egymásra hatásának, a nézetek egyoldalú vagy kölcsönös megváltoztatásának a vizsgálata. A magyarországi jogállamiság-vita megmerevedett frontvonalai ennek a szintnek az elemzésére nem nyújtanak tág teret, bár néhány tanulság e tekintetben is megfogalmazható.

A jogállamiság fogalmának multiverzuma

Bár a jogállamiság iránti fokozott érdeklődés már korábban, az Európai Unió Magyarország elleni különböző kötelezettségszegési eljárásai

⁷ Robert K. MERTON: A tudomány és a társadalmi rend [ford. BERÉNYI Gábor] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* (Budapest: Osiris 2002) 631. 27. lj.

kapcsán⁸, valamint ettől függetlenül a közigazgatás korszerűsítésére létrehozott Magyar-program tematikájában⁹ is észlelhető volt, a jogállamiság konkrét tartalma csak a közelmúltban, az EU jogállamisági mechanizmusa¹⁰ következtében került a viták középpontjába. A Merton által jelzett társadalmi megosztottság szintén régebbre, a rendszerváltás előtti időkre nyúlik vissza, azonban a rendszerváltást követően, és különösen a 2010 utáni politikai kultúra következtében vált végletessé¹¹. Ebben a társadalmi közegben minden szakpolitikai kérdés átpolitizálódik, a „közjóról” való gondolkodás pluralizmusa az „egyetlen” helyes felfogás kinyilatkoztatásainak adja át a helyét a parlamentben és az utcán is. A közügyek megvitatása immár nem szakmai, hanem pártálláshoz kapcsolódó érvek alapján folyik, és az eltérő álláspont gyakran kapja a hazaárulás, a nemzetvesztés¹² vagy legalábbis az alkalmatlanság¹³ bélyegét. A közbeszéd színvonala a médiában és a közösségi platformokon rohamosan csökken, nem ritkán büntetőjogi kategóriákba eső véleménynyilvánítások formáját öltve¹⁴. Létrejött tehát a tudásszociológia – és az ideológiakritika – Merton által leírt ideális terepe: *„Nemcsak arról van szó, hogy a szemlélet- és tárgyalásmód különböző univerzumai alakulnak ki, hanem egyenesen arról, hogy egy-egy ilyen univerzum pusztá léte már megkérdőjelezi a többiek érvényességét és jogosságát.”*¹⁵

A jogállamiságra vonatkozó felfogások osztoznak a fenti megosztottságban. A fogalom korábban nem vitatott közmegegyezéssel tartalmát Orbán Viktor miniszterelnök rendszerint az objektív kritériumok hiányára, illetve a magyarságnak a jogállamiság védelmében betöltött történelmi szerepére – ezáltal a kérdésben vitathatatlan kompetenciájára – hivatkozva vonja kétségbe: *„[A németek olyan] szabályt akarnak ránk kényszeríteni, amely a jogállamisággal foglalkozik úgy, hogy nincsenek objektív, csak szubjektív kritériumok. [...] A magyarok 31 évvel ezelőtt történelmileg rengeteget tettek azért, hogy az egykori vasfüggönytől keletre is be legyenek tartva a jogállamiság elvei, de objektív kritériumok*

⁸ www.jogaszvilag.hu/vilagjogasz/ez-csak-a-kezdet-eljaras-magyarorszag-ellen-a-7-cikk-alapjan/

⁹ GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – SZENTE Zoltán: „A jó állam jogállami követelményei” in *A jó állam mérhetősége* (Budapest: NKE 2014). Az objektív áttekintést nyújtó, helyenként kormánykritikus fejezet a későbbi kiadásokban már nem szerepel.

¹⁰ www.ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/rule-law-mechanism_hu

¹¹ SZABÓ Ildikó: Folyamatosság a változásban: kontinuitások a rendszerváltás utáni politikai szocializáció mintáiban. *Metszetek* 2013/2-3. 30–31.

¹² hvg.hu/itthon/20201009_orban_baloldal_ellenzek

¹³ 444.hu/2019/11/11/megszamolnak-500-szor-irtak-le-a-fidesz-mediaban-karacsonyrol-hogy-alkalmatlan

¹⁴ hvg.hu/itthon/20170509_bayer_zsolt_elleni_feljelentes_elutasitva;

hvg.hu/itthon/20201128_Demeter_Szilard_Hitler_Soros_Gyorgy

¹⁵ MERTON: Tudásszociológia. (1. lj.) 540.

*alapján.*¹⁶ A kormányfő más megszólalásaiban konkrét tartalmi elemeket zár ki a jogállamiság fogalmából, és minősít át politikai, illetve szuverenitási kérdéssé: a gender, a migráció, a nyitott társadalom, a liberális demokrácia elutasítása így válik a nemzeti ellenállás részévé.¹⁷ De a kormányzati jogállamiság-felfogás az állam és az egyház szétválasztását és a jogi alapelveket illetően is különbözik az európai állásponttól. A kormányfő szerint az igazságos és erkölcsileg megalapozott kormányzás nem az egyetemes emberi értelmén, hanem csak a biblikus hagyományokon alapulhat, az egyház és az állam szétválasztásának liberális gyakorlata helyett ezért a vallást be kell illeszteni a társadalom életébe.¹⁸ Legutóbbi tusványosi beszédében a kormányfő az orosz–ukrán háborúhoz való európai hozzáállást észszerűtlennek, Lengyelország álláspontját – ebben a kontextusban degradálóan – „szívkérdésnek” minősítette, azt sugallva, hogy a lengyelek nem az ukránokat megillető alapvető jogok védelmében, csakis a történelmi érintettségük miatti irracionális bevonódás okán állnak ki a szuverenitását és lakosságát védő ország mellett. A fékek és ellensúlyok kiiktatása, a demokrácia alapját jelentő viták hiánya pedig egyenesen a magyar politikai rendszer logikájából fakad, Orbán Viktor szerint ugyanis *„kétharmados kormányt nem lehet földönteni, nincsenek koalíciós vitáink, merthogy nincs koalíciónk”*. A szintén ebben beszédben elhangzott fajkeveredésszerű eszmefuttatás hasonlóképpen a legalapvetőbb európai alkotmányos értékekkel áll szemben.¹⁹

A fenti kormányzati irányvonal tartalomhű képviselése jellemzi a kormányzás más tagjainak megszólalásait is²⁰, a hatalommegosztás kérdésében néha egészen sajátos értelmezések formáját öltve. Kovács Zoltán nemzetközi kommunikációért felelős államtitkár szerint például *„előbb meg kell nyerni a választást, hogy egy párt gyakorolhassa a hatalmat, vagy korlátozhassa az ellenfelei hatalmát”*.²¹ Kövér László az országgyűlés elnökeként pedig a fékek és ellensúlyok rendszerét *„hülyeségnek”* minősítette, amely feleslegesen gátolja a demokratikus akaratkinyilvánítás eredményeképpen létrejött kormány működését.²² Varga Judit az EU jogállamisági jelentéseiben rendszerint előforduló kifogásokat (pl. a hatékony antikorrupciós intézkedések hiányát, a

¹⁶ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-interjuja-a-die-zeit-cimu-nemetszagi-hetilapnak/

¹⁷ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-valasza-soros-gyorgy-irasara/; www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-sajtonyilatkozata-mateusz-morawieckivel-lengyelorszag-miniszterelnokevel-folytatott-targyalasat-kovetoen/; <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegetem-es-diaktaborban/>

¹⁸ www.miniszterelnok.hu/egyutt-ujra-sikerulni-fog-2/

¹⁹ <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegetem-es-diaktaborban/>

²⁰ infostart.hu/kulfold/2020/12/02/varga-judit-a-jogallamisag-kriteriumai-nincsenek-pontosan-meghatarozva

²¹ gondola.hu/hirek/Kovacs_Zoltan_a_jogallamisag_elharcosai_nem_az_europai_ertekeket.html

²² index.hu/belfold/2019/10/23/kover_laszlo_valasztas_ellenzek_rendszervaltas/

médiapluralizmus nem megfelelő helyzetét) „*hamis mantráknak*” nevezte,²³ összességében pedig a jogállamiságot a hárommilliós kormánypárti szavazatban kifejezett választói felhatalmazással azonosította.²⁴ Az ellenzéki pártok ezzel szemben vitatják a jogállami elvek tényleges magyarországi érvényesülését.²⁵ Egy magyar EP-képviselő szerint a jogállamiság helyes értelmezése nem a jogszabályoknak a politikai akarathoz igazítását jelenti, hanem azt, hogy a politikai cselekvő magatartása igazodik a jogszabályokhoz és főként az alkotmányhoz.²⁶ A személyközpontú politizálás ugyanis a fékek és ellensúlyok rendszerének leépítését eredményezi, amelynek pedig az volna a célja, hogy a ráruházott hatalmat senki ne használhassa azok ellen, akiktől kapta.²⁷

A jogállamiság európai számonkérésével szembeni egyik érv a kormányzat képviselői részéről tehát az, hogy annak kritériumait a tudomány sem képes pontosan meghatározni, így erre nyilvánvalóan a politikai szervezeteknek sincs esélyük. Mind e megszólíttatás, mind a Merton szempontjai mentén való haladás indokolja a jogtudományi értelmezés vizsgálatát. Bár a tudomány belső működésmódja a politikáénál egységesebb álláspontot feltételezne, a következőkben bemutatott tudományos szövegek hasonló megosztottságról tanúskodnak, mint amilyen a politikai szférában tapasztalható.

A magyarországi szakirodalom kifejezetten jogállamiságra koncentráló munkái közül egy eszmetörténeti szöveggyűjtemény előszava²⁸ adja a legtöbb elméleti szempontot a fogalommeghatározáshoz. A mű szerzője jelzi, hogy a joguralom és a jogállam fogalma a történeti fejlődés és a ma is változatos állami berendezkedések folytán térben és időben változó, azonban a közmegegyezés számon tart bizonyos elemeket, amelyek a mai felfogás szerint – legalábbis Európában – a fogalom magvát alkotják. Ezek az összetevők részben értékek, részben pedig intézmények és eljárások, melyek érzékeny egyensúlyban állnak egymással: a jog uralma ugyan a joggal való kormányzást jelenti, azonban az állam nem alkothat bármilyen jogot, és nem alkalmazhatja azt bárhogy. Ennek korlátját természetjogias jellegű alkotmányos elvek jelentik. A jogot azonban érvényre is kell juttatni, azaz a jog kikényszeríthetősége, eljárási

²³ <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/07/varga-judit-az-europai-bizottsag-ismet-kivaloan-vizsgazott-kettos-mercebol>

²⁴ https://nepszava.hu/3157943_varga-judit-europai-unio-7-cikkely-jogallamisag-vita

²⁵ [444.hu/2020/11/18/kozlemanyben-tudatja-a-magyar-ellenzek-az-europaiakkal-es-vezetoikkel-hogy-orban-nem-egyenlo-magyarorszaggal](https://www.444.hu/2020/11/18/kozlemanyben-tudatja-a-magyar-ellenzek-az-europaiakkal-es-vezetoikkel-hogy-orban-nem-egyenlo-magyarorszaggal)

²⁶ hvg.hu/360/20200914_Donath_Anna_A_NERben_a_demokracia_csak_egy_szindarab

²⁷ <https://www.szabadeuropa.hu/a/a-kozos-sikert-gatoljak-azok-a-partok-amelyek-visszatartjak-az-aktivistaikat-donath-anna-a-momentum-elnoke/31649404.html>

²⁸ TAKÁCS Péter: Előszó. In TAKÁCS Péter (szerk.): *Joguralom és jogállam* (Budapest: k. n. 1995), 9–18.

szabályai, intézményrendszere és a formális joguralmi alapelvek (jogbiztonság, előreláthatóság, egyértelműség, pozitív jog stb.) szintén a jogállamiság részét képezik. A szerző szerint továbbá a jogállamot manapság a totális állammal szembeállítva alkotmányos jogállamként határozzák meg, ami így a következő követelményeket foglalja magába: az állam nem hatol be a magánszféra teljes mélységébe, a beavatkozás határait az alkotmányosság vagy törvényesség fogalma alá vont korlátok jelentik. Az alkotmányosság előbbiekben hivatkozott fogalmát az ELTE Alkotmányjogi Tanszékének oktatói által írt tankönyv 1.3. „Az alkotmányosság követelményei” c. fejezete²⁹ a népszuverenitás elve és a népképviselés; a hatalmi ágak szétválasztásának és egyensúlyának elve; a törvények uralma, a jogállam megvalósítása (ez utóbbi ebben az összefüggésben a törvényesség formai követelményeit jelenti); az egyenjogúság elve; és az emberi jogok együtteseként definiálja. A Magyar-program keretében készült *A jó állam mérhetősége* c. módszertani kötet jogállamiságról szóló fejezete – szintén utalva a fogalom meghatározás sokféle lehetőségére – a jogállamiság materiális felfogását, „az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének” társadalmat átható programját, az egymással ütköző értékek közötti egyensúlyozást emelte ki jellegadó ismérvként. Az Alkotmánybíróság gyakorlata nyomán pedig fogalomalkotó elemekként határozta meg az alapvető jogokat, a hatalommegosztást, a formális elemek közül a normavilágosságot, az előreláthatóságot és a jogbiztonság egyéb követelményeit. A szerzők felhívják a figyelmet arra is, hogy az Alaptörvény hatályba lépését követő jogállamisági kritikákra „kialakított védekező stratégia egyik alappillére a »hatékony állam« elvének előtérbe utalása lett, az ezt támogató közvélemény és választói akarat hangsúlyozása pedig védőbástyaként szolgál.”³⁰ Látható tehát, hogy a jogtudomány hazai fősodrának tekinthető értelmezés – a lehetséges összetevők bizonyos korlátokon belüli változatossága mellett – konkrétan meghatározott alapelveket és jogintézményeket sorol a jogállamiság fogalmi körébe.

A jogállamiság homályosságára vonatkozó érvek ugyanakkor a meghatározó államhatalmi pozíciókat betöltő jogtudományi szakemberek műveiben a kormányzati retorikát követik. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem hivatalos tankönyvének Patyi András volt rektor, Nemzeti Választási Bizottság volt elnöke, jelenleg kúriai tanácselnök és NKE-tanszékvezető által Varga Zs. András volt alkotmánybíró, jelenlegi kúriai

²⁹ TAKÁCS Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* (Budapest: Osiris 2007) 7–8.,

regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_alkotmanytan_i/ch01s03.html

³⁰ GÁRDOS-OROSZ-SZENTE (9. lj.) 267–279.

elnök egyes tanulmányainak felhasználásával írt fejezetében³¹ foglaltak szerint a jogállam fogalma „a globális politikai rend »közhelyévé« vált”, miközben nincs egységesen elfogadott definíciója, annak tartalma az értelmező felfogásától, világnézetétől függ. A szerző Varga Zs. Andrásra hivatkozva hozzáfűzi, hogy „a jogállamiság fogalmába »beleértett« úgynevezett »tartalmi megkötéseket« nem az alkotmányozó vagy a jogalkotó által jogként meghatározott szabályok adják, hanem azok kívülről, tudományos levezetés vagy jogalkalmazói döntés eredményeként keletkeznek és annak eredményeként »tudjuk be« a fogalomban, értelmezzük annak részeként. Ennek a betudásnak az önkényességét Varga professzor szerint az sem menti, ha azt összehasonlító jogi, természetjogi, tapasztalati vagy éppen elméleti paradigmákon alapuló megfontolások alapján tesszük.”³² Varga Zs. András egy interjúban továbbá a mozgalmak által folytatott alapjogvédelmet politikai indíttatású „emberjogizmusnak”, a bíróságot pedig a legveszélyesebb hatalmi ágnak minősítette.³³ A főbíró kifogásolja a bírói függetlenség teljes értelmezési szabadsággá „fajulását” és a bírósági önigazgatás „téveszméjét” is.³⁴

A civil szféra jogállamisággal foglalkozó szereplői, szervezetei jellemzően több szálon kötődnek a tudományhoz, miközben annak intézményi hierarchiáján kívül tevékenykednek. Elemzéseik, állásfoglalásaik alapján azonban a jogállamiság tartalmát illetően éppolyan megosztottak, mint a politika és a tudomány képviselői. A törésvonalat ez esetben is a kormányzattól való távolság alakítja. A kormány narratíváját e körben az öndefiníciója szerint független, egy közérdekű adatigénylés eredményeképpen feltártak szerint azonban kormánypárti finanszírozásból fenntartott jogász munkaközösség³⁵, az Alapjogokért Központ képviseli, kijelentve, hogy az uniós szerződésben foglalt értékek – demokrácia, jogállamiság, tolerancia stb. – politikai-filozófiai kategóriák, melyeknek jogi eljárásban történő felhasználása az alkotmányos identitásba és szuverenitásba történő jogszerűtlen beavatkozást jelent.³⁶ Az alkotmányjog elméleti kérdéseivel foglalkozó Eötvös Károly Közpolitikai Intézet ezzel szemben leszögezte, hogy „a jogállami minőség, bármiféle ellenkező – például a magyar igazságügyi minisztertől származó – híresztelés ellenére, mérhető, és egyetemesnek

³¹ PATYI András: A jogállamiság (jogállam, alkotmányos jogállam, demokratikus jogállam; a magyar alkotmányosság jogállam-értelmezése és jogállam-tartalma). In HALÁSZ István (szerk.): *Alkotmányjog* (Budapest: Dialóg Campus 2018) 25–39.

³² PATYI (32. lj.) 26.

³³ <https://amnesty.444.hu/2022/01/21/vargabetu-a-birosagok-csucsara>

³⁴ <https://helsinkifigyelo.444.hu/2021/01/14/varga-zs-andras-a-biroi-hatalom-korlatozasanak-programjaval-a-kuria-elere>

³⁵ oktatas.atlatszo.hu/2015/05/07/alcivilbebukottak/

³⁶ alapjogokert.hu/2018/11/26/jogallamisag-vita-kontra-vilagnezetek-harca/

mondható elvek általános (országról országra természetesen nem teljesen azonos intézményrendszerben érvényesülő) követésében azonosítható. A jogállamiság tartalmazza a törvényességet és a jogbiztonságot, a végrehajtó hatalom önkényességének tilalmát és a független bírászkodás, a tisztességes eljárás, valamint a jog előtti egyenlőség követelményeit.”³⁷

Az Amnesty International hasonló meghatározása szerint a jogállam az önkény ellentéte, amelyben a végrehajtó hatalom a jog és más hatalmi ágak által korlátozott és ellenőrizhető, és amelyben a törvény előtt mindenki egyenlő.³⁸

A jogállamiságról szóló álláspontok e részletes bemutatására azért volt szükség, hogy a további elemzés céljára behatároljuk a szemben álló társadalmi csoportok nézeteiből felépülő „univerzumokat”, amelyek egyszerre kiinduló- és célpontjai a jogállamiságról folyó vitának, egyúttal a felek kölcsönös ideológiakritikájának, illetve szervezett szkepticizmusának. Mint láthattuk, a jogállam fogalmának kormányzati narratívája – és az azt hűen követő tudományos és civil álláspontok – egyöntetűen definiálatlanságként, homályosságként értelmezik a jogállamiság változatos intézményi megjelenését, e jellegzetesség alapján egyszersmind elutasítva a jogállami elvek számonkérését is. A kormányoldali hivatkozások között emellett gyakran szerepel a magyarság történelmi szerepére alapozott hitelesség (kompetencia-érv); a magyar emberek egészséges életfelfogásának megfelelő önrendelkezés joga (szuverenitás-érv); a jogelvi megközelítés jogon túlmutató, ezért illegitim és tudománytalan volta (pozitivizmus-érv); és kifejezetten a hatalommegosztással kapcsolatban annak tagadása vagy eredeti tartalmával ellenkező értelmezése (demokrácia-érv). A vizsgált társadalmi szférák másik pólusa ellenben hitet tesz a jogállamiság kritériumainak definiálhatósága, világossága és számonkérhetősége mellett, általánosságban és konkrét kérdésekkel összefüggésben is vitatva a kormányzati álláspontot.

Mint az elméleti bevezetőben utaltam rá, Merton a közvita két változatát különböztette meg: míg a közös előfeltevéseken osztozó társadalmi csoportok közvetlenül egymás állításainak igazságáról vitatkoznak, addig az alapvetések szintjén is megosztott közösségek a vélekedések okát – azaz a gondolat „funkcióját” – teszik vizsgálat tárgyává. A jogállamiság fentiekben bemutatott diskurzusában sajátosan keveredik a kétféle megközelítés – ezt vizsgáljuk a következőkben.

³⁷ www.ekint.org/alkotmanyossag/2020-10-05/jogallamisagi-jelentes-a-jogallam-lebontoirol-velemeney

³⁸ www.amnesty.hu/jogallam/

A jogállamiság „mélyrétegei”

A vélekedés, amelyet „funkciójában” kezdenek vizsgálni, a társadalmi vita során azért jut erre a sorsra, mert a szemben álló fél szemében megalapozatlan hitnek – Merton szavaival: hazugságnak, mítosznak, illúzióknak, külső tényezők származékainak, folklórnak, racionalizációnak, ideológiának, szavakkal eltakart lényeknek, pszeudoindoklásnak³⁹ – tűnik fel. Az alábbiakban idézett megszólalások alapján ez a minősítés szinte kizárólag a kormányoldal részéről fogalmazódik meg – elsősorban az Európai Unió álláspontjával, közvetve pedig a tudománnyal szemben.

A miniszterelnök „ideológiakritikájának” vezérfonala az a narratíva, amely szerint a jogállami kritériumok számonkérése valójában az EU büntetése Magyarország migrációellenes politikája, illetve a liberális világnézettel szemben álló értékei miatt: *„A nemzeti szuverenitásukhoz, keresztény gyökereikhez és a hagyományos családmódelhez ragaszkodó országokat, mint Lengyelország és Magyarország erre a jól megfont kötéltre kell felakasztani.”*⁴⁰ *„Magyarország nem zsarolható ország természetesen, a jogállami vitáról pontosan tudjuk, hogy bár a szó ezt sugallja, hogy jogi, ez nem jogi vita, ez egy politikai vita. És a politikai viták mögött Európában mindig a migráció húzódik meg.”*⁴¹

A koronavírus-járvány és az orosz–ukrán háború kitörése óta a fenti érvek mellé felsorakozott az ukrajnai fegyverszállítás és az Oroszországgal szembeni szankciók elutasítása is, amelyeket a miniszterelnök szintén az EU jogállamisági eljárása mögött meghúzódo valódi okokként nevesít.⁴² Az Európai Unió jogállamisági kritikája tehát nem jogkérdés, hanem politika, ideológia – ahogy azt Merton tanulmánya előrevetítette. Varga Judit, Kovács Zoltán és Gulyás Gergely nyilatkozatai is a miniszterelnök funkcionális magyarázatát veszik át, zsarolásként, politikai fegyverként, boszorkányüldözésként, illetve a múltból fennmaradt gyarmatosító reflexként értelmezve a magyar állammal szembeni uniós követelmények érvényesítését.⁴³ Az újonnan feltűnt

³⁹ MERTON: Tudásszociológia. (1. lj.) 542.

⁴⁰ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-valasza-soros-gyorgy-irasara/

⁴¹ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-a-kossuth-radio-jo-reggelt-magyarorszagcimu-musoraban-7/

⁴² Orbán Viktor: Semmilyen nyomásnak nem fogunk engedni | hirado.hu

⁴³ [hu.euronews.com/2019/11/19/varga-tenyek-a-jogallamisagrol-melyeket-mindig-meg-akartal-tudni-de-sosem-merted-megkerdez;](https://hu.euronews.com/2019/11/19/varga-tenyek-a-jogallamisagrol-melyeket-mindig-meg-akartal-tudni-de-sosem-merted-megkerdez;magyarnemzet.hu/kulfold/varga-judit-zsarolasrol-van-szo-8968190/) [magyarnemzet.hu/kulfold/varga-judit-zsarolasrol-van-szo-8968190/;](http://magyarnemzet.hu/kulfold/varga-judit-zsarolasrol-van-szo-8968190/) telex.hu/belfold/2020/12/06/kovacs-zoltan-jogallamisag-eu-heteves-koltsegvetes; www.portfolio.hu/gazdasag/20201203/gulyas-gergely-heteken-belul-tetozhet-a-jarvany-magyarorszagon-460176; [https://index.hu/belfold/2022/05/04/varga-judit-jogallamisagi-eljaras-brusszel/;](https://index.hu/belfold/2022/05/04/varga-judit-jogallamisagi-eljaras-brusszel/) <https://24.hu/kozelet/2022/05/12/varga-judit-facebook-demokracia-sokszinuseg-gyarmatositas-europai-unio/>

háborús indok mellett a gyermekek megvédésére való hivatkozás a kommunikáció központi eleme maradt a kormánytagok retorikájában.⁴⁴

A kormányoldal az érvrendszere hangsúlyos részévé tette a Soros György és szervezetei háttérmunkájáról szóló összeesküvés-elméletet is⁴⁵, sőt legújabban a háború közvetlen gazdasági haszonélvezőiként hivatkozik a Soros György által szimbolizált üzleti körökre.⁴⁶ Ez a narratíva a jogállamiság politikai és ideológiai kérdéssé minősítésén túl a gazdasági érdekek „mélyrétegét” is bevonja az értelmezésbe.

Az ellenzéki politikusok érvrendszere egyaránt tükrözi a tudományos és az „ideológiakritikai” megközelítést: a jogállamisági mechanizmust indokoltnak és megalapozottnak tartják, annak Orbán Viktor általi elutasítása mögött pedig politikai és gazdasági önérdeteket tételeznek fel. Egy jellemző kritika szerint *„... az uniós pénzek ellopását és a demokráciarombolást akadályozó jogállamisági mechanizmus elfogadhatatlan az adófizetők pénzét évek óta folyamatosan családi vagyonná alakító miniszterelnöknek. Ritkán játszik ilyen nyílt lapokkal, de most egyértelművé tette: ha az övé nem lehet az uniós pénz, ne legyen senkié.”*⁴⁷ Az ellenzéki kritikák másik visszatérő eleme szerint a szakpolitikai logika is az oligarchikus érdekeknek rendelődik alá: *„... a Fidesz nem gondolkodik távlatokban, a javaslatai csak napi, politikai és háttérországuk gazdasági érdekeinek mentén kerülnek kidolgozásra”*.⁴⁸

A tudomány képviselőiben a jogállamiság definiálhatósága mellett megszólalók érvelésének alapja a jogtudományra való hivatkozás, a meghatározatlanság nézetét képviselőké pedig az egyértelmű tudományos válasz létének kétségbe vonása, ahogy azt az előző részben láttuk. Az ellentétes álláspontok kölcsönös kritikája emellett – a tudósi szerepfelfogás függvényében – időnként kitér a szűk jogelméleti kereteken kívüli szempontokra is, ez azonban jellemzően nem tudományos álláspontként, hanem arra ráépülve közügyi véleménynyilvánításként, illetve a jogállami értékeket csorbító intézkedések elleni intézményi állásfoglalásként jelenik meg. Így pl. a CEU a társadalmi nemek mesterszak beszüntetése elleni tiltakozásában utalt a kormányzati lépés ideológiai-politikai okaira is.⁴⁹ A kulturális elit és kánon leváltásának szándékával létrehozott és bőkezűen finanszírozott

⁴⁴ Itthon: Gulyás Gergely a békét és a "gyermekvédelmet" emlegetve reagált a jogállamisági eljárásra | hvg.hu; Varga Judit: jön Brüsszel levele, de nem fogunk engedni a nyomásnak - Infostart.hu

⁴⁵ www.miniszterelnok.hu/egyutt-ujra-sikerulni-fog-2/; www.duol.hu/orszag-vilag/varga-judit-a-magyarorszagrol-szolo-jogallami-jelentes-abszurd-es-valotlan-3849562/

⁴⁶ <https://444.hu/2022/06/10/orban-eljutott-odaig-hogy-soros-gyorgy-erdeke-a-haboru>

⁴⁷ index.hu/belfold/2020/11/16/eu_jogallamisag_veto_partok/

⁴⁸ <https://momentum.hu/koltsegvetesi-javaslataink-szabjunk-gatat-az-elszegenyedesnek/>

⁴⁹ nepszava.hu/3004604_megszolalt-gender-ugyben-a-ceu-elutasitjuk-a-cenzurat

intézmények egyik paradigmaticus példája a Magyarságkutató Intézet, amely a pozsonyi csatáról szóló animációs filmjét kritizáló történészek cikkére válaszul éppen azzal az áltudományos tevékenységgel és a mellőzöttség miatti irigységgel vádolja a bírálókat és kutatóintézetüket, amely sokkal inkább őt jellemzi.⁵⁰ A viszontválaszra reagáló másik cikkében az Intézet a kritikát egyenesen politikailag motivált magyarsággyűlöletnek tulajdonítja, amely a patrióta történészek nemzetépítő munkáját – valamint egy nemzetközi hírű, „*jelenleg politikailag is kiemelkedő súlyú*” onkológus professzor tekintélyét (!) – veszi semmibe.⁵¹ Arra is van példa, hogy nem válik szét a tudományos és a politikai-ideológiai értelmezés, mint az NKE által ajánlott következő szakkönyv esetében: a *Küzdelem az Európai színtéren – a Magyarországgal szembeni „jogállamiság”-kritika feltáratlan összefüggései* c. monográfia ismertetője szerint a jogtudós szerző „*tudományos pontossággal mutatja be, hogyan vált a jogállamiság alkotmányjogi alapfogalomból európai uniós politikai és közigazgatási eszközzé [...]. Rávilágít, hogy az aktuális európai politikai erőviszonyok nagymértékben meghatározzák az európai intézmények jogállamisággal foglalkozó dokumentumait, amelyek nem tekinthetők objektív, pártatlan, független vizsgálódásoknak.*”⁵²

A civil szféra képviselőinek megnyilatkozásai a jogállamisági vitában elfoglalt helyzetüktől függetlenül időnként szintén utalnak az ellenkező véleményen lévők álláspontjának politikai hátterére. Az Alapjogokért Központ pl. a 2013. évi beszámolójában deklarálta az alkotmányossággal kapcsolatos viták politikai indíttatását⁵³. A legutóbbi jogállamisági jelentésre reagálva a szervezet politikai-ideológiai nyomásgyakorlásnak minősítette az eljárást⁵⁴, melynek célja egyúttal a tagállamok előtti erődemonstráció⁵⁵. A hasonlóképpen kormánypárti támogatással működő CÖF⁵⁶ szerteágazó politikai és gazdasági motivációkat feltételez a jogállamisági mechanizmus híveinek megszólalásai mögött⁵⁷, a Századvég Alapítvány pedig egyenesen Soros György érdekeinek képviseletében és a népszuverenitás felszámolásában látja az uniós eljárást támogató civil

⁵⁰ <https://magyarnemzet.hu/velemenyt/2021/01/ki-is-art-valojaban-a-nemzetnek>

⁵¹ <https://magyarnemzet.hu/velemenyt/2021/01/nemzetet-szolgalo-tudomany>. A hivatkozott cikk egyúttal a Merton által tudományos ethoszként számontartott összes norma negligálásának is iskolapéldája.

⁵² eustrat.uni-nke.hu/hirek/2020/04/26/konyvajanelo-gat-akos-bence-kuzdelem-az-europai-szinteren-a-magyarorszaggal-szembeni-jogallamisag-kritika-feltaratlan-osszefuggesei

⁵³ kimitud.atlatszo.hu/request/4521/response/7504/attach/2/ISO%208859%202%20Jogllam%20s%20Igazsg%20Nonprofit%20Kft.Beszamol%202013.pdf

⁵⁴ <https://www.origo.hu/gazdasag/20220428-brusszel-jogallamisag-eljaras-koronavirus-valsag-tamadas.html>

⁵⁵ <https://magyarnemzet.hu/belfold/2022/04/mi-var-magyarorszagra-a-jogallamisagi-mechanizmus-elesitese-utan>

⁵⁶ hu.wikipedia.org/wiki/Civil_%C3%96sszefog%C3%A1s_F%C3%B3rum

⁵⁷ civilosszefogas.hu/nyilt-level-az-europai-bizottsag-es-europai-parlament-elnokeihez/

szervezetek törekvéseit.⁵⁸ A nekik tulajdonított szándékokra reagálva – vagy attól függetlenül – az ellenkező oldalt képviselő civil szervezetek is megfogalmazzák időnként a kormányzati kommunikáció valós céljáról vallott felfogásukat, így például azt, hogy a kormány ekképp igyekszik hazugságként, illetve az ország elleni támadásként feltüntetni a nemzetközi szervezetek kritikáit.⁵⁹ A jogállamisági kifogásokra adott kormányzati válaszok és az előterjesztett törvényjavaslatok e megszólalások szerint továbbá valós elköteleződés nélküli látszatintézkedések az uniós forrásokhoz való mielőbbi hozzáférés érdekében.⁶⁰

A fenti példák összességében alátámasztják Merton azon állítását, hogy mély társadalmi törésvonalak mentén az egymással szembenálló felek – leszámítva a tudományosság híveit – már nem törekednek nézeteik közös alapjának megtalálására. Ehelyett a motívumokat teszik szóvá, a jobbítás szándékával vagy a másik oldalról rossz szándékuk leplezése végett, de ritkán teljesen elfogulatlanul. A szereplők narrációja sajátos érdek- és értékpreferenciáik mentén alakul: a politikai szféra az ország és ezzel összefüggésben a hatalmon lévők gazdasági és politikai pozícióját igyekszik javítani. A tudomány ezzel szemben többnyire a maga pártatlan és szkeptikus alapállásából formál véleményt – ha elefántcsonttornyából mégis kitekint, azt a közéleti diskurzus keretében, de saját tudományos meggyőződésére alapozva teszi. A kritikai társadalomtudomány (és a valódi jogelmélet) fogalmi körén kívül esik a kormányzati nézetek „tudományos zsargonba öltöztetett” terjesztése, a civil szféra pedig a korábbiakban bemutatottak szerint tagolódik az előző két megközelítés mentén.

Mi tehát a jogállamiság: mítosz, ideológia vagy tudomány? Az empirikus tapasztalatokat összegezve az elemzés második szintje arra mutat rá, hogy a kormányzat az általa használt érvek alapján ideológiai, illetve politikai, nem pedig tudományos megfontolásból hirdeti a jogállamiság meghatározhatatlan voltát, azaz valójában éppen a kormányoldalt jellemzik azok a motivációk, amelyeket az ellenzéknek tulajdonít. A másik oldalon a jogelmélet álláspontjának képviselője nem a kormányzati narratíva szerinti, hatalomszerzésre törekvő, szűk értelemben vett politizálás, hanem egyrészt tudományos állásfoglalás, egy szakpolitikai kérdés alapjainak tisztázása, másrészt a közügyek megbeszélésének része, közvita – a társadalom tagjainak klasszikus

⁵⁸ <https://szazadveg.hu/hu/2021/12/28/az-ngo-k-szerepe-a-jogallamisagi-mechanizmusban~n2220>

⁵⁹ www.helsinki.hu/unios-jogallamisagi-tukor-ugyanaz-a-kep-amit-mi-is-ismerunk/

⁶⁰ www.tasz.hu/cikkek/csupa-latszatintezkedes-a-kormany-tarsadalmi-egyeztetesrol-szolo-javaslataban

politikai joga. A politikai szereplők az ellenfél nézeteit a Merton által leírt mintázatot követve

- sajátos érdekeknek (a kormány szerint az EU a migránsok betelepítését és a nyílt társadalom értékeit akarja az országra kényszeríteni⁶¹, az ellenzék szerint Orbán érdeke, hogy az Unió ne akadályozza a lopást⁶²),

- eltorzult szemléletmódnak (a kormányoldali megszólalók a liberális eszméket gyakran láttatják nemzetellenességnek⁶³, halálkultúrának, individualizmusnak, természet- és családellegenességnek⁶⁴

tulajdontíják;

- az ellenzék hatalommániával⁶⁵, beteges küldetéstudattal⁶⁶ vádolja a miniszterelnököt), a társadalmi helyzetnek (a kormányoldal szerint a kritikus hangok Soros György által pénzelt hazaárulóktól⁶⁷, belvárosi életképtelen értelmiségiektől⁶⁸ származnak, az ellenzék szerint Orbán Viktor célja a saját egzisztenciájának és a mélyállamának fenntartása⁶⁹ stb.)

Merton azon állítása is beigazolódik, hogy a nézetrendszerek ilyen fokú különbözősége „a szemben álló felek őszinteségére vonatkozó kölcsönös támadásokat von maga után”. Elég felidézni, hogy a kormányzati retorika szerint az ellenzék az EU-ban besározta a kormányt⁷⁰, belföldön pedig álhírekkel ássa alá az intézkedésekbe vetett társadalmi bizalmat⁷¹. Az ellenzék értelmezésében viszont a kormány az, aki pávatáncot lejt⁷² az Unióban, és átfogó propagandával⁷³ manipulálja választóit. Hadházy Ákos Orbán felszólalása alatt felmutatott molinója voltaképpen az ellenzéki

⁶¹ <https://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

⁶² <https://ezalenyeg.hu/kozugy/donath-anna-orban-beismerte-a-vetoval-hogy-lopja-az-eu-s-penzeket-25965>

⁶³ <https://444.hu/2021/11/29/nem-volt-konnyu-megmagyarazni-kover-laszlo-kiszivargott-beszedenek-tartalmat-de-kozos-erovel-megoldjak>

⁶⁴ www.semjenzsolt.hu/konyv/ius-resistendi/

⁶⁵ ezalenyeg.hu/kozugy/szabo-szabolcs-atleptunk-a-koronavirus-diktatura-idoszakaba-interju-3130; https://24.hu/belfold/2022/03/31/marki-zay-peter-csatater-hodmezovasarhely-ellenzek-nagyinterju-valasztas-2022/?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202208

⁶⁶ <https://fuhu.hu/orban-a-kuldeteses-ember/>

⁶⁷ hu.wikipedia.org/wiki/Soros-terv

⁶⁸ www.gondola.hu/cikkek/108798-Girhes_belvarosi_ertelmiseg.html

⁶⁹ 24.hu/belfold/2020/12/15/schiffer-andras-alaptorveny-ner-melyallam/

⁷⁰ www.echotv.hu/hirek/2019/01/13/volner-pal-az-ellenzek-mindent-be-fog-vetni-hogy-besarozza-magyarorszagot

⁷¹ <https://www.xxiszazadintezet.hu/a-valosag-cafolja-az-ellenzeki-alhireket/>

⁷² 24.hu/belfold/2019/03/08/orban-viktor-eu-neppart-pavatanc/

⁷³ index.hu/belfold/2020/02/19/hadhazy_akos_stop_propaganda_felirat_parlament_kitiltas_ketmillio_forint_buntetes_kover_laszlo/; https://hvg.hu/itthon/20220306_propaganda_tuntetes_kozmedia_ellenzek_Hadhazy_Mar_kiZay

„tudásszociológia” végletekig letisztult összefoglalása: „*Muszáj hazudnia, mert túl sokat lopott.*”⁷⁴

A vélekedések egymásra hatása: program

Hogy a fentiekben bemutatott felemás dinamika – a tudományos és a politikai megközelítés eltérő aránya, egyensúlytalansága – a valódi párbeszéd, a szakpolitikai érvelés irányába mozduljon el, arra Merton helyzetleírása alapján akkor van esély, ha a társadalomban újra kialakul a másként gondolkodók iránti bizalom. Ennek egyszerre feltétele és következménye az alapkérdésekhez való visszatérés, az, hogy „*az állításokat, hiedelmeket és eszmerendszereket névértékben vegyük*”⁷⁵. A jelenlegi diskurzusban még nem látszanak e változás jelei. A kormányfő újságírói kérdésre kifejezetten a jogállamiság jelenlegi helyzetének és értelmezésének fenntartását nevezte morális kötelezettségnek: „*A jogállamiság köszöni, jól van, egy új szabályzás várhat még néhány hónapig. [...] Az államnak fenn kell tartania a status quót, vagyis az alkalmazandó törvényeket. [...] Erkölcsileg azok felelősek, akik változtatni akarnak valamin, nem azok, akik, mint mi, védik a status quót.*”⁷⁶ A tusványosi beszéd sem vetített elő semmiféle nyitást az ellenzéki álláspont felé, a miniszterelnök a globális válságból való kimaradás legfőbb biztosítékának ugyanis a szellemi alapok megőrzését, a nemzeti érzelmű új politikai nemzedék kinevelését nevezte.⁷⁷ Összegezve a kilátásokat: ha az érdekek kényszere alábbhagy, és újra megjelenik a valóság iránti tolerancia, akkor válhatnak a jelenlegi, egymás mellett elbeszélő megközelítések kölcsönösen tudományossá és őszintévé.

A tiszta tudomány felmagasztalása

Az írásom első részében vizsgált tudásszociológiai jelenségek – a társadalmi megosztottság és bizalmatlanság, illetve az ebből fakadó hamis magyarázatok – nem maguktól alakulnak ki, hanem az autoriter államszervezetben jellemző politikai környezet hatására. E jelenségek nem is kizárólagos következményei az autoriter hatalmi

⁷⁴ <https://24.hu/kozelet/2019/10/21/hadhazy-tablaval-hekkelte-meg-orban-beszedet-muszaj-hazudnia-mert-tul-sokat-lopott/>

⁷⁵ MERTON: Tudásszociológia. (1. lj.) 542.

⁷⁶ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-interjuja-a-die-zeit-cimu-nemetorszagi-hetilapnak/

⁷⁷ <https://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

berendezkedésnek: a politika központosító törekvései okán egy ilyen rendszerben a tudományos intézményeket is folyamatos kihívások érik. Merton a tudomány, a politika és a társadalom fentiek szerinti ellentmondásos kapcsolatát *A tudomány és a társadalmi rend* c. írásában járta körbe, a téma magvát alkotó tudományos ethosznak pedig – *A tudomány és a demokratikus társadalmi struktúra* címmel – külön tanulmányt is szentelt.

Értelem és érzelem, helyeslés és elutasítás – Merton e külső hatások eredőjeként határozza meg a tudomány mindenkori helyzetét a társadalomban. *„Az első feltétel az a logikus, bár nem szükségképpen helyes következtetés, hogy a tudomány eredményei vagy módszerei fontos értékek megvalósításával állnak ellentétben. A második [...] arra az érzésre épül, hogy összeférhetetlenség áll fenn a tudományos ethoszban és más intézményekben megtestesülő érzelmek között. [...] Más-más fokon, de mindkét feltételrendszer fellelhető a tudomány elleni jelenlegi lázadások mögött. Hozzátehetjük, hogy az ilyen gondolatmenetek és érzelmi reakciók a tudomány társadalmi jóváhagyását is kísérik.”*⁷⁸ Az értelmi megalapozottságú elutasításra (másik oldalról: támogatásra) Merton a náci Németország politikájának szolgálatába állított tudományt hozza fel példaként, amelynek kutatási tárgyait a Birodalom hasznossági megfontolásai jelölték ki. E folyamattal párhuzamosan egyfajta érzelmi alapú – a minden kasztrendszerben közös „bemocskolódás” gondolatán alapuló – elutasítás volt az indoka a faji szempontoknak nem megfelelő tudósok és támogatóik tudományos életből való eltávolításának. A társadalom részéről tapasztalható elutasítás szintén hordoz magában racionális és irracionális elemeket. Előbbi jelenik meg az olyan elvont tudományos elméletekkel szembeni értetlenségben, amelyek nem tudják kézzelfogható technológiai alkalmazásokkal igazolni közvetlen társadalmi hasznukat, vagy hasznosításuk az újításokkal lépést tartani nem tudók számára gazdasági hátrányt jelent. Az érzelmi elutasítás pedig olyan szentnek tekintett szférák (vallási, gazdasági, politikai eljárások és értékek) védelmében alakul ki, amelyekben a tudomány objektív vizsgálódása a „bevett rutin és tekintély” megkérdőjelezésének, a „kényelmes hatalmi feltevések” kétségbe vonásának, az „intézményesült szimbólumok és értékek” tartományába való illetéktelen behatolásnak, profán „képrombolásnak” tűnik fel⁷⁹.

Ha a tudomány megőrzi autonómiáját, a külső hatások megtörnek a tudományos ethoszban megtestesülő módszertani és erkölcsi normák ellenállásán. Merton meghatározása szerint a *„tudományos ethosz*

⁷⁸ MERTON: „Társadalmi rend” (3. lj.) 621–622.

⁷⁹ MERTON: „Társadalmi rend” (3. lj.) 631.

szabályok, előírások, szokások, hiedelmek, értékek és előfeltevések érzelmi színezetű komplexumára vonatkozik”⁸⁰. A tiszta tudomány „intézményes parancsai” az univerzalizmusban, kommunizmusban, pártatlanságban, szervezett szkepticizmusban⁸¹, illetőleg az intellektuális tisztességben⁸² testesülnek meg. Ha ezek a szabályok nem képezik gátját a politika és a társadalom antiintellektualista törekvéseinek, a tudomány helyzete megrendül, intézményes integritása csorbát szenved, tisztasága odatesz. A tudomány normáit „a totalitárius állam mint »liberális« vagy »kozmpolita« előítéleteket veti el”⁸³, amennyiben nem szolgálják érdekeit. A tudósok ezzel szemben a „tiszta tudomány felmagasztalását [...] védelemnek tekintik olyan normák behatolásával szemben, amelyek korlátozzák a lehetséges előrehaladás irányait, és veszélyeztetik a tudományos kutatás [...] stabilitását és folyamatoságát”⁸⁴. Ennek hiányában – ha vallási tanokkal, gazdasági hasznossággal vagy politikai helyességgel kell összhangban állnia – a tudomány „más intézmények közvetlen ellenőrzésének tárgyává válik”⁸⁵.

A tudományos eszmények és az autoriter politikai törekvések szembenállása súlyos következményekkel jár. A társadalom minden szegletébe behatoló állami hatalom megköveteli a feltétlen politikai hűséget, s ha a tudós ennek ellenére a tudományos normákhoz ragaszkodik, e választását az állam iránti lojalitás hiányának, őt pedig hivatására alkalmatlan személynek tekintik. A tudományos intézményrendszer maga is „új érzelmek” nyomása alá kerül, amelyeket az állam kényszerít rá ideológiai alapú szabályok formájában. Az elméleteket a logikai és empirikus alátámasztottság helyett tudományon kívüli – politikai, faji – szempontok alapján ítélik meg, ami szembe megy az univerzalizmus és a pártatlanság követelményével.

A totalitárius állam antiintellektualista beállítódása a társadalomban is elterjed, és bizalmatlanságot szül a tudomány iránt. Ezt a hatást erősíti egyrészt a tudományos ismeretek elvontsága, ami távol áll az átlagemberek valóságától, másrészt pedig a tudomány következetes elzárkózása saját társadalmi hatásainak reflexiójától. Az első esetben a tudomány a propaganda áldozatává válik, a második esetben saját magáévá. Mindkét folyamat alapja a tudomány tekintélyének erodálódása. A tudományos kijelentések és a totalitárius propaganda a laikusok előtt hasonlóképpen érthetetlen, valószerűtlen és misztikus

⁸⁰ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.j.) 625. 16. l.j.

⁸¹ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. l.j.) 637.

⁸² MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.j.) 626.

⁸³ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.j.) 625.

⁸⁴ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.j.) 627.

⁸⁵ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.j.) 627.

színen tűnik fel, a totalitárius propagandának azzal az előnyével, hogy az a mindennapi empiriához és az elméleti elfogultságokhoz közelebb áll. Ezért aztán *„a lakosság általában fogékonyabbá válik a látszólag tudományos zsargonba öltöztetett új miszticizmusra, ami általában előmozdítja a propaganda sikerét”*⁸⁶. Másrészt pedig ha a tudósok nem teszik világossá a különbséget a tudomány felfedezései és azok gyakorlati felhasználása között, és szükség esetén nem állnak ki a káros társadalmi alkalmazások ellen, akkor ugyan megteremtik a zavartalan kutatásokhoz szükséges tökéletes elszigeteltséget, ez azonban hosszú távon a tudomány elfogadottsága ellen hat. *„Ebből a szempontból vizsgálva a tiszta tudományról és a pártatlanságról szóló tanítás hozzájárult saját sírjának megásásához.”*⁸⁷

A pártatlanság és a tudomány emberére jellemző többi „érzelem” mindazonáltal az egyetlen védelem a társadalom és a hatalom ellenséges beállítódásaival szemben. *„[M]indaddig, amíg a társadalmi hatalom középpontja bármely tudományon kívüli intézményben található, és amíg maguk a tudósok bizonytalanok elsődleges lojalitásukat illetően, addig helyzetük ingatag és bizonytalan marad”*⁸⁸ – összegzi Merton az intézményi normák összeütközésének idején szem előtt tartandó legfontosabb tanulságot. *„A tudomány embere a háború emberévé alakulhat át”*⁸⁹ – figyelmeztet más helyen. A náci Németország példája nyomán Merton ez utóbbi kijelentéssel elsősorban a nemzeti, faji megkülönböztetéstől óvta a tudományt, azonban ideértett minden egyéb személyes tulajdonságot is, amely az univerzalizmusnak ellentmondó partikuláris kritériumként jelenik meg. A pártatlanság követelménye pedig egy átfogóbb semlegesség talaján állva véd a tudományellenes politikai és társadalmi törekvésekkel szemben: ha a tudomány nyilvános, és csak a többi tudós ellenőrzésének van alávetve, akkor ez az intézményes norma hatékonyan képes kiszorítani minden laikus befolyást. A tudománynak az önmagára vonatkozó ellenőrzési kötelezettség mellett a külső vélekedések elfogulatlan vizsgálata is alapvető ismérve: a szervezett szkepticizmus kritikusan elemzi a kritikátlan tiszteletet követelő intézményeket is. A fenti elveket szolgálja a Merton által „kommunizmusként” nevesített közzétételi kötelezettség.

A szervezett szkepticizmussal szembeni ellenérzés vezet a témánk szempontjából legfontosabb elméleti következtetésekhez. Ahogy korábban már érintettük, Merton e körben az ellenséges érzület okát

⁸⁶ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 630.

⁸⁷ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 629.

⁸⁸ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 633.

⁸⁹ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. l.) 638.

abban látja, hogy a természet és a társadalom legtöbb intézménye *„feltétel nélküli hűséget követel meg; a tudomány intézménye azonban a szkepticizmust tartja erénynek. Ebben az értelemben minden intézmény magában foglal egyfajta szent teret, amely ellenáll az olyan profán vizsgálódásnak, mint amilyen a tudományos megfigyelés és a logika.”*⁹⁰ Régebben a vallás, a hatalmi súlypontok eltolódásával pedig a gazdaság és a politikai szféra vált a tudomány behatolási kísérletei elleni lázadás kitüntetett terepévé. Mivel a vizsgált szereplők részéről *„annak homályos, gyakran bizonytalan elismeréséről van szó, hogy a szkepticizmus a status quót veszélyezteti”*⁹¹, a totalitárius hatalom a központosítás zászlaja alatt élére áll e lázadásnak. *Így a „modern totalitárius társadalomban a racionalizmusellenesség és az intézményes ellenőrzés központosítása egyaránt a tudományos tevékenység hatókörének korlátozását szolgálja”*⁹².

A totalitárius társadalmakkal ellentétben a liberális társadalmi berendezkedés nem központosított intézmények, hanem kulturális normák révén integrálja a társadalmat; nem a mindent elárasztó propagandában, hanem az értékek lassú belsővé tételében bíz; az intézmények felett nem központosított ellenőrzést gyakorol, hanem biztosítja önmeghatározásuk feltételeit. A liberális társadalmakban elképzelhetetlen a tudományos nézetek hatalmi korlátozása vagy megtorlása, az ellentétes „érzelmekeket” az egyes szférák viszonylagos elkülönítésével, nem pedig erőszakos egyesítésükkel integrálják, az autonómiák kölcsönös biztosítása így lehetővé teszi a szemben álló értékek fokozatos elfogadását.

A jogállamiság az ellentétes lojalítások ütközőpontjában

A dolgozatom első felében bemutatottak szerint a jogállamiság mint jogtudományi fogalom meghatározása ellentétben áll a jelenlegi, politikailag helyesnek vélt jogállamiság-doktrínával. Ez pedig a hatalom napjainkban tapasztalható központosító törekvéseivel párosulva a klasszikus mertoni helyzetet idézi elő: a politikai helyesség mint a tudomány szféráján kívül álló kritérium eltorzítja a jogelméleti álláspontot a politikai vitákban és a választópolgároknak címzett kommunikációban, ezt a tudományellenes „lázadást” leképezi a tudományos diskurzus is, mindennek pedig intézményi következményei is vannak mind az

⁹⁰ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 631.

⁹¹ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 631.

⁹² MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. l.) 644.

oktatásban és a kutatásban, mind az egyes tudósi életpályákban. A politikai hűség és a tudományosság iránti lojalitás összeütközésének legújabb példájaként a szemünk előtt zajlanak az egyes szférák képviselőinek drámái, mert a tudományos ethosz alapjait érintő választásai. A politikusok és a tudósok a jogállamiság „nevéért birkóznak”⁹³ – és ezzel szoros összefüggésben a tudományos intézményrendszer is a hatalmi küzdelmek célpontjává válik.

Merton kiindulópontja, a tudománnyal szembeni logikai és nem logikai alapú ellenérzések felerősítése a jelenlegi kormányzati kommunikációban is megfigyelhető, különösen a jogállamisággal vagy annak egyes elemeivel összefüggő viták során. „Az általános antiintellektualista hangnemnek, amely lebecsüli az elmélet és felmagasztalja a cselekvés emberét”,⁹⁴ jellemző példáit szolgáltatják a miniszterelnöki megszólalások. Ezekben az ország második közjogi méltósága hol az EU döntéshozóinak jogállamisági kritikáit nevezi „mindenfajta jogi, kétségkívül izgalmas elméleti” kérdéseknek, amivel szemben azonban a járvány idején inkább emberéleteket kellene menteni,⁹⁵ hol a magyar főpolgármestert jellemzi az olyan „elméleti emberek” egyikeként, akik „kiváló tanulmányokat írnak”, miközben a járvány miatt az idősoththonokban meghal egy csomó ember.⁹⁶ Legutóbbi tusványosi beszédében a kormányfő a járvánnyal összefüggésben a tudomány kompetenciáját közvetlenül is kétségbe vonta.⁹⁷ A tudományt az emberek hétköznapi, sőt vallásos felfogásának rendeli alá az a miniszterelnöki narratíva, amely a genderkérdést „gender bla-bla-blá”-nak, „bonyolult, mesterséges értelmezés”-nek nevezi, amely szemben áll az élet „természetes, keresztényi” értelmezésével,⁹⁸ és ami emiatt „nem megy be a magyar ember haja alá”.⁹⁹ Az emberi jogokkal szemben az „életösztönre” hivatkozó retorika szerint pedig az európai döntéshozók az erőszakos bűnözők jogait a törvénytisztelő emberek jogai elé helyezik, gúnyt űzve az igazságból és a becsületes emberek egészséges életösztöneiből.¹⁰⁰ A jogvédelmet joggal való visszaélésnek minősítő és a bűnözőkkel „összejátszó” ügyvédek jogvégzettségét hangsúlyozó

⁹³ „... nagy testi félelemben, a rászédett és kétségkívül bosszúra szomjas sivatagi testvérrel való találkozást várva, oly égőn vágyott szellemi hatalomra, és avval a különös férfúval, aki megtámadta volt, nevéért birkózott.” Thomas MANN: *József és testvérei* I. kötet [ford. SÁRKÖZI György] (h. n.: Gabo 2014) 72.

⁹⁴ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 623.

⁹⁵ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-a-kossuth-radio-jo-reggelt-magyarorszag-cimu-musoraban-13/

⁹⁶ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-a-kossuth-radio-jo-reggelt-magyarorszag-cimu-musoraban-17/

⁹⁷ <https://telex.hu/koronavirus/2022/07/25/orban-viktor-covid-jarvany-varatlan-meglepetes-tudomany-tudosok-elorejelzes-felkeszules-politika>

⁹⁸ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-interjuja-a-polsat-lengyel-hirtelevizionak/

⁹⁹ <https://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

¹⁰⁰ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-evterke-lo-beszede-4/

állásfoglalások mellett kifejezetten a jogtudománnyal szembeni ellenséges attitűd kifejeződése.¹⁰¹

A társadalmi ellenőrzés központosításának igénye jelenik meg abban a kormányzati retorikában, amely a tudomány „igazságkereső” alapállásával szemben a „társadalmi hasznosság” politikai szempontját részesíti előnyben. Az elvárást – és a Merton által is említett nemzeti keretekben gondolkodás igényét – először Orbán Viktor 2016-os akadémiai közgyűlésen elhangzott szavai jelezték: *„A politika igénye: ne zárkózzanak elefántcsonttoronyba a tudósok, hanem járuljanak hozzá a magyar nemzet történelmi küldetésének beteljesítéséhez. Nincsenek és nem is lehetnek semleges döntéseink, tudomány és politika nem lehet öncélú, csak közcélú.”*¹⁰² Mindez teljes mértékben párhuzamba állítható a Merton által idézett náci tudós, Ernst Kriek kijelentésével: *„a jövőben ugyanúgy nem fogadjuk el a tudomány semlegességét, ahogy a törvénykezés, a gazdaság, az állam vagy általában a közélet semlegességét sem. A tudomány módszerében tulajdonképpen csak a kormányzati módszer tükröződik.”*¹⁰³ A nemzeti érdekeket szem előtt tartó köztisztviselői réteg kinevelésének szükségességére hivatkozással létrehozott Nemzeti Közzolgálati Egyetem¹⁰⁴, valamint ezzel párhuzamosan a nyitott társadalom elvét valló CEU¹⁰⁵ működésének ellehetetlenítése nyílt kifejeződései voltak a fenti kormányzati törekvéseknek. Azóta további, a többi felsőoktatási intézményhez képest aránytalanul nagy támogatást élvező egyetemek, akadémiák és kutatóintézetek¹⁰⁶ jöttek létre, mind valamely kormányzatilag hasznosnak tartott tudományterület vagy tudományos megközelítés preferálásaként. A folyamat újabb állomása az egyetemi autonómiák alapítványi kuratóriumokba való kiszervezése¹⁰⁷, amely a fenntartónak immár nemcsak a gazdálkodási, hanem a szervezeti és a tudományos kérdésekbe való beleszólást is biztosítja. A modellváltás meghirdetett indoka rendszerint az innováció elősegítése és a versenyképesség

¹⁰¹ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-a-kossuth-radio-jo-reggelt-magyarorszag-cimu-musoraban-9/

¹⁰² index.hu/tudomany/2016/05/02/orban_viktor_mta_kozgyules/

¹⁰³ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.j.) 625. 18. l.j.

¹⁰⁴ hu.wikipedia.org/wiki/Nemzeti_K%C3%B6zzszolg%C3%A1lati_Egyetem

¹⁰⁵ www.ceu.edu/hu/kee/about/kuldetes

¹⁰⁶ hvg.hu/itthon/20190805_Rainer_M_Janos_Formalodik_a_Valodi_1956os_Intezet_terve;
hvg.hu/itthon/20200731_700_milliot_ad_a_kormany_a_Magyarorszagkutato_Intezetnek;
444.hu/2015/09/11/migraciokutato-intezetet-alapit-a-szazadveg;
[index.hu/gazdasag/2015/01/21/250_milliard_a_forint_a_matolcsy-tanokra/;](http://index.hu/gazdasag/2015/01/21/250_milliard_a_forint_a_matolcsy-tanokra/)
444.hu/2019/08/28/kimenekultek-a-munkatarsak-schmidt-maria-alol-uj-kormanyparti-hetilap-vagy-intezet-lehet-a-kovetkezo-allomas;
[merce.hu/2020/07/24/ujsgiro-kepzes-indit-a-kozmedia-es-a-nemzeti-kozzszolglati-egyetem/;](http://merce.hu/2020/07/24/ujsgiro-kepzes-indit-a-kozmedia-es-a-nemzeti-kozzszolglati-egyetem/)
[index.hu/belfold/2017/03/08/a_kormany_csaladtudomanyi_szakot_indit_az_elte-s_gender-szak_ellen/;](http://index.hu/belfold/2017/03/08/a_kormany_csaladtudomanyi_szakot_indit_az_elte-s_gender-szak_ellen/)
hvg.hu/360/20200429_A_NER_kis_gomboce_igy_falta_fel_a_kulturat_tiz_ev_alatt;
[hu.m.wikipedia.org/wiki/Sapientia_Erd%C3%A9lyi_Magyar_Tudom%C3%A1nyegyetem;](http://hu.m.wikipedia.org/wiki/Sapientia_Erd%C3%A9lyi_Magyar_Tudom%C3%A1nyegyetem)
<https://www.szabadeuropa.hu/a/mcc-fidesz-mathias-corvinus-collegium/31024502.html>

¹⁰⁷ www.napi.hu/magyar_gazdasag/a_kormany_igy_fosztja_meg_jogaiktol_az_egyetemeket.717253.html

biztosítása, figyelmen kívül hagyva a tudomány belső logikája által irányított szerves fejlődés, az alap kutatások és az azokra épülő, azonnali társadalmi-gazdasági haszonnal nem járó képzések alapvető szerepét. Az egyetemi önrendelkezés csorbítása azonban az autoriter hatalmi berendezkedés azon ki nem mondott célját is támogatja, hogy megnehezítse a kormányzattal szemben hagyományosan kritikus társadalomtudományi kutatások utánpótlását, a közalkalmazotti státusz elvételeivel pedig az oktatókat is kiszolgáltatott helyzetbe hozza. A sorozatos modellváltások eredményeképpen mára mindössze hat felsőoktatási intézmény maradt állami fenntartásban: a kiemelt állami prioritást jelentő közszolgálati képzést folytató NKE¹⁰⁸, a kormányzati beismerés szerint is „nagy falat” ELTE¹⁰⁹ és az átalakulás kérdésében megosztott BME¹¹⁰ mellett két művészeti egyetem (a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem és a Magyar Képzőművészeti Egyetem), valamint a bajai Eötvös József Főiskola, mely utóbbiak esetében Stumpf István az átalakítás kezdeményezését a szenátus döntésére bízta.¹¹¹ A modellváltások zajában a kormány egy sokáig titkosan kezelt projektet, a Fudan Egyetem betelepítését is megkezdte, ami a kínai pártállami ideológiával kapcsolt versenyképes tudás és fizetés kínálatával, valamint a magyar állam bőkezű támogatásából létesített infrastruktúra birtokában a magyarországi egyetemi szféra személyi és tárgyi feltételeit a jelenlegihez képest is jelentősen ronthatja.¹¹² Az ország számára gazdaságilag is rendkívül előnytelen és nemzetbiztonsági aggályokat is felvető projektet a kormány a széleskörű társadalmi, sőt nemzetközi tiltakozás ellenére a mai napig nem állította le, így a szándék megvalósulása egyelőre nem zárható ki.¹¹³

A modellváltásnak nevezett általános autonómiamegvonások mellett konkrét beavatkozást jelentett a tudományos képzés és kutatás tematikájába a kormányzati ideológiába nem illeszkedő genderszakok megszüntetése,¹¹⁴ illetve a hatalom ideológiai céljait szolgáló „alternatív

¹⁰⁸ https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/2021_03_BonumPublicum_03v.pdf

¹⁰⁹ https://eduline.hu/felsooktatas/20210504_Stumpf_Istvan_BME_ELTE;

<https://infostart.hu/interju/2022/01/04/stumpf-istvan-az-egyetemi-modellvaltas-a-magyar-versenykepesszeg-zaloga>

¹¹⁰ <https://atlatszo.hu/kozugy/2022/06/03/ujra-napirendre-kerult-a-bme-az-egyik-utolso-allami-egyetem-alapitvanyositas/>

¹¹¹ https://eduline.hu/felsooktatas/20210504_Stumpf_Istvan_BME_ELTE. Időközben a BME-n is elindult a modellváltás első lépését jelentő információbekerés, a „kontrollált intézményi működésimodell-fejlesztés előkészítése”, ld. <http://ehk.bme.hu/hirek/20220525/szenatusi-eloterjesztes-az-egyetemi-mukodesi-modell-felulviz>.

¹¹² Oktatói Hálózat (szerk.): Hátlat Európának 2. (Budapest: Humán Platform 2022) 81–82., oktatoihalozat.hu/2-hattal-2/

¹¹³ https://hu.wikipedia.org/wiki/Fudan_Egyetem

¹¹⁴ qubit.hu/2018/10/16/a-magyar-kormany-eltorolte-a-gender-szakot-a-hazai-egyetemen

tudományosság” megalapozása, mint például a dicsőségesre, etnoprotekcionistára átértelmezett történelem. Ez a miniszterelnök legutóbbi tusványosi beszéde szerint nemcsak a nemzeti büszkeségünk, hanem a Nyugat velünk szembeni régi tartozásának alapját is képezi.¹¹⁵ Hasonló szerepet tölt be a jelen írás első részében bemutatott, a jogállamiság lényegét tagadó alkotmányjog-tudomány. Az akadémiai kutatóhálózatnak az akadémikusok határozatai és az MTA elnökségi döntése ellenére történt leválasztása tovább mélyítette a tudományos intézményrendszer válságát.¹¹⁶ Formálisan nem a tudományos szférába tartozó, ezért itt részletesen nem tárgyalt, de az oktatói és tudományos utánpótlást veszélyeztető folyamatként kritikus ponthoz érkezett a közoktatás leépülése is. Az anyagi ellehetetlenülés, az adminisztrációs leterheltség, a tantervek korszerűtlensége és a sztrájkjog de facto megvonása miatt példátlan ellenállást tanúsító vagy a rendszerből kilépő pedagógusok nagy száma már az alapvető oktatási feladatok ellátását veszélyezteti.¹¹⁷

A fenti folyamat körüli éles megosztottságot, a hatalom és a tudomány klasszikus küzdelmét jól illusztrálják az egyes szereplők nyilatkozatai. Freund Tamás, az MTA – akkor még – alelnöke a miniszterelnöknek írt levelében nyíltan megfogalmazta a társadalomtudományokkal szembeni ellenérzését, amelyek szerinte „*mételyezik a közéletet és a fiatalságot.*”¹¹⁸ Az Akadémia volt elnöke, Lovász László egy interjúban ezzel szemben a tudomány szabadsága mellett foglalt állást, a tudomány államosítására vonatkozó újságírói kérdésre ugyanakkor megkerülte a választ, mondván hogy „*[a] kormányzati tervek politikai vetületével nem foglalkozom.*”¹¹⁹ Az akadémiai kutatóintézetek későbbi sorsa igazolta Merton azon állítását, hogy a tiszta tudomány eszméjének szemellenzős képviselője megássa a tudomány sírját.

A fennálló hatalmi viszonyokat bíráló kutatások ellehetetlenítésének szándéka világosan megjelenik a tudományos szférát célzó átalakítások mögött, melyeknek különösen a kormánykritikus eredményeket is publikáló társadalomtudományi kutatások vannak kiszolgáltatva.¹²⁰ Egy

¹¹⁵ <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

¹¹⁶ https://hu.wikipedia.org/wiki/E%C3%B6tv%C3%B6s_Lor%C3%A1nd_Kutat%C3%A1si_H%C3%A1ll%C3%B3zat#cite_note-124

¹¹⁷ <https://merce.hu/2022/08/10/ujraindul-a-pedagogussztrajk-szeptembertol-ha-ma-nem-sikerul-megegyezni/>; <https://www.valaszonline.hu/2022/07/06/oktatas-pedagogusok-miklos-gyorgy-szuloi-hangvelemenye/>

¹¹⁸ index.hu/techtud/2019/10/28/mta_akademia_elnokvalasztas_kutatohalozat_elkh_freund_tamas_orban_viktor

¹¹⁹ index.hu/tudomany/2018/06/22/lovasz_interju_mta_akademia_tudomanyfinansirozas_palkovics_laszlo

¹²⁰ qubit.hu/2019/06/12/mta-fennall-a-veszelye-hogy-a-politikusok-egy-tollvonással-semmisitik-meg-a-

CEU-n oktató társadalomtudós szerint a kutatási témákban már meglátszik az egyetemi modellváltások hatása, erősödött az öncenzúra, ami hosszútávon gyáva és rossz tudományt eredményez.¹²¹

A tudomány autonómiavédelmével szemben kifejezett kormányoldali elvárásként fogalmazódott meg számos esetben, hogy az intézményrendszert érintő változásokat a tudomány képviselői ne vitassák. Ha mégis felszólalnak az oktatás és a kutatás szabadsága érdekében, akkor a politizálás számukra tiltott területére tévednek. Palkovics László innovációs és technológiai miniszter például egy interjúban kifejtette, hogy az Akadémiának nem szabad politizálnia, arra a kormány rendelkezik legitimációval.¹²² A civil szféra képviselői közül a Professzorok Batthyány Köre is politikai fellépésként értékelte az MTA autonómiaküzdelmét, amikor az *„saját kompetenciáján túllépve belefolyt a napi politikába”*.¹²³ A Színház- és Filmművészeti Egyetem átalakítása miatti tiltakozás szintén az illegitim politizálás bélyegét kapta a kuratórium élére a kormányzat által kinevezett Vidnyánszky Attilától.¹²⁴

De a kormányzat szemében nemcsak az autonómiavédelem, hanem a kritikus tudományos eredmények publikálása is politizálásnak minősül. Ez a hozzáállás összhangban van Merton azon megfigyelésével, miszerint ha a tudomány a maga elfogulatlan eszközeivel vizsgálja más társadalmi területek feltevéseit, értékeit, rutinjait, eljárásait, akkor azt a hatást kelti, mintha megkérdőjelezné az érvényességüket. Ekkor frontvonal alakul ki a tudomány és a politika vitatott határán, amit mindkét szféra a maga logikája és etikája szerint igyekszik védeni. Emlékezetes megnyilvánulása volt a politika tudományellenességének Palkovics László azon megszólalása, mely szerint a kormány oktatáspolitikáját kritizáló tanulmány közzététele aktuálpolitizálásnak minősül, amit az Akadémia vezetőjének meg kellett volna akadályoznia.¹²⁵ Az akadémiai szabadság kétségbevonása elleni tiltakozásul a Stádium 28 Kör nyilatkozatot adott ki, melyben a miniszter kijelentését a kutatás szabadságának és a szakpolitikákról folyó nyilvános viták korlátozására irányuló nyílt igénybejelentésnek minősítette.¹²⁶ A tudományos szabadság elleni intézkedések sorában még arra is volt példa, hogy egy kormányzati szerv bíróságon támadott meg egy korrupcióról szóló kutatási eredményt. Ezzel kapcsolatban a Stádium 28 Kör felhívta a figyelmet, hogy *„a tudományos*

hatalmukat-fenyegeto-kutatasokat?

¹²¹ https://nepszava.hu/3155285_peto-andrea-interju-tudomany-politika-magyarorszag

¹²² magyarnarancs.hu/belpol/egy-centit-nem-leptunk-hatra-113710?pageId=4

¹²³ www.bla.hu/professzorok/index.php?oldal=dl/mta_atalakitas.html

¹²⁴

mandiner.hu/cikk/20200905_mi_lesz_veled_szfe_vidnyanszky_attila_a_mandinerek_elokeszulet_holnapra

¹²⁵ magyarnarancs.hu/belpol/egy-centit-nem-leptunk-hatra-113710?pageId=4.

¹²⁶ stadium28.hu/nyilatkozat/

állításokat tudományos és nem jogi eszközökkel lehet megcáfolni".¹²⁷ A fenti események romboló hatását jelzi az a kialakulóban lévő kutatói attitűd, amely szerint nem ajánlatos a hatalom számára érzékeny kérdésekkel, pl. a jogállamisággal, alkotmányjoggal foglalkozni.¹²⁸ Több nyilatkozatból is kitűnik továbbá az a felfogás, amely szerint a tudománynak a kormányzat vagy a jogalkotó megkeresésére kellene várnia a kormányzási kérdéseket érintő véleménynyilvánítással.¹²⁹ A kormányzati mértékvesztést mutatja a tudományos igazság irányításának szándékával fellépő legújabb politikai beavatkozás. A 2022. augusztus 20. tűzijáték időpontjára prognosztizált kedvezőtlen, utóbb meg nem valósult időjárású előrejelzés miatt Palkovics László elbocsátotta a minisztériuma irányítása alá tartozó Országos Meteorológiai Szolgálat két vezetőjét.¹³⁰ Az OMSZ néhány nappal később a kormányajtó támadásaira és az – egyébként akadémikus – miniszter intézkedésére válaszul nyilatkozatában leszögezte, hogy az ünnepséget megelőző napok folyamatos politikai nyomásgyakorlása ellenére legjobb szakmai tudásuk alapján készítették az előrejelzéseket, ezért integritásuk és szakmai függetlenségük megőrzése érdekében elengedhetetlennek tartják mind az Operatív Törzs döntéshozatali mechanizmusának, mind saját előrejelzéseik független vizsgálóbizottság általi szakmai kiértékelését, emellett az elbocsátások visszavonását.¹³¹ A nyilatkozatot egy kivételével az OMSZ valamennyi

¹²⁷ stadium28.hu/a-stadium-28-kor-allasfoglalasa/

¹²⁸ magyarnarancs.hu/belpol/utovedharcok-122001

¹²⁹ index.hu/tudomany/2018/06/22/lovasz_interju_mta_akademia_tudomanyfinanszirozás_palkovics_laszlo/; precedens.mandiner.hu/cikk/20201119_varga_istvan_interju_mcc_elte_ajk_jogallamisag_europai_birosag. A társadalomtudományok és a politika mindenkori konfliktusos pozíciójának meglepően áthallásos – a tudományos autonómia melletti állásfoglalásként is értelmezhető – leírását adja Kiss Zoltán László az NKE 2019-ben megjelent szociológia-tankönyvében: „A mindenkori *hatalom* azonban döntően *a problémák feltárására érzékeny*, hiszen *azok kapcsán vethető fel a felelőssége mindazért, amit saját jog- és hatáskörében megtett, vagy* (akár véletlenül, figyelmen kívül, gondatlanságból, nemtörődomségből, akár szándékosan) *elmulasztott megtenni*. A szociológusok jellemzően *empirikus kutatási adatokon alapuló vizsgálati eredményeikkel akkor is tükröt tartanak a mindenkori hatalom elé*, ha történetesen nem akarják a hatalmat provokálni, hanem »csupán« annyi tesznek, hogy konkrét, *empirikus kutatási adatokat állítanak* értéktelenesen, objektivitásra törekedve *a populista politikai lözöngökkel, hazugságokkal szembe*. [...] Ezért aztán a szociológia megléte, hatalom és társadalom általi elfogadottsága és tényleges mozgásteret egyúttal egyfajta indikátora is annak, hogy milyen mértékű a demokrácia egy adott országban. Minél inkább autoriter egy rezsím, annál nagyobb valószínűséggel fordulhat elő az, hogy a politikai hatalom igyekszik betiltani, elhallgattatni, lehetetlenné tenni, hitelteleníteni (például karaktergyilkos eszközökkel lejártni) a társadalomkutatókat, avagy éppen megpróbálhatja »megvenni« néhány »díszzociológus« rezsímlegitimizáló lojalitását.” KISS ZOLTÁN László: A szociológia kialakulása, fejlődése és helye a tudományok rendszerében. In: KISS ZOLTÁN László (szerk.): *Bevezetés a szociológiába* (Budapest: Dialóg Campus 2019) 20.

¹³⁰ <https://telex.hu/belfold/2022/08/22/augusztus-20-tuzijatek-2022-2006-idojaras-elorejelzes-omsz-idokep>

¹³¹ <https://www.facebook.com/orszagosmeteorologiaiszolgalat/posts/pfbid02FVovc1jicTB4FdNXLeqgzhcnwgp7ykd38gwQLUwqDdHakT6TEc3S5nTAySknfe4QI> A teljes történethez hozzátartozik, hogy az OMSZ a 2022. augusztus 21-i, még a munkatársai elbocsátása előtti első reakciójában – bár szintén hangsúlyozta a meteorológiai szakmában rejlő bizonytalansági faktort – a tudományosság szempontjából némiképp következetlenül elnézést kért az okozott kellemetlenségekért, amit utóbb a kormányzati kommunikáció ki is használt:

<https://www.facebook.com/100064393673504/posts/pfbid0DTs4eMXJQOTCFuUNnLAXgom2UKkXwvbrVnbR3uLsEck7wpiSEcrkTHuScMFfhjCAL/>; <https://telex.hu/belfold/2022/08/23/gulyas-a-teves-meteorologiai->

elnökségi tagja aláírta, kivéve a gazdasági vezetőt, akit pár nappal később Palkovits az OMSZ ideiglenes elnökévé nevezett ki.¹³² Az OMSZ védelmében számos kutató és civil szervezet felszólalt, a hírnek jelentős nemzetközi tudományos és sajtóvisszhangja is lett.¹³³ Gulyás Gergely az elbocsátás utáni napon tartott sajtótájékoztatóján elismerte az előrejelzésekben rejlő tévedés lehetőségét, azonban az elbocsátásokkal korábbi, nem részletezett szakmai kifogásokra is hivatkozva egyetértett.¹³⁴ Mindezen előzmények után az MTA az OMSZ szakmai gondosságának kivizsgálásáról, illetve az OMSZ tudományosságának erősítését célzó támogatásáról biztosította a kormányzatot.¹³⁵

Az oktatási és kutatási szabadság csorbításának súlyos eseteként külön említést érdemel a gendertanulmányokat oktató szakok beszüntetése, mivel az ezt övező vita teljes összefüggésrendszerében világítja meg a kormányzati és a tudományos értékek szembenállását, valamint a civil szféra és a sajtó viszonyulását a kutatási szabadsághoz és általában a kritikai értelmiséghez. A gendertanulmányok kivezetésének hivatalos indoka a munkaerőpiaci igény hiánya volt, de másodlagos érvként sokszor megjelent a téma tudományos jellegének kétségbevonása is: „A gender – a marxizmus-leninizmushoz hasonlóan – inkább nevezhető ideológiának, mint tudománynak, így kétséges, eléri-e az egyetemi oktatási szintet.”¹³⁶ A tudományossággal érvelt Balog Zoltán miniszter is a „hamis tényekkel és beállításokkal” teli gendertanulmányokat felváltó családtanulmányok mesterszak bevezetése mellett.¹³⁷ Freund Tamás az MTA elnökeként a

előrejelzes-kudarc; <https://index.hu/belfold/2022/08/23/fuggetlen-vizsgalobizottsagot-kovetelnek-az-omsz-vezetoi-a-kirugasok-utan/>. Az OMSZ és az Operatív Törzs szakmai és politikai felelősségének különbségére Mérő László hívta fel a figyelmet: <https://telex.hu/velemenyt/2022/08/23/dr-mero-laszlo-ha-rossz-dontes-volt-a-tuzijatek-lefujasa-az-a-politikusok-rossz-dontese-volt>; később Palkovits is utalt rá, hogy az előrejelzés értékelése politikai nyomás alatt történt: <https://rtl.hu/hirado/2022/08/26/palkovics-laszlo-meteorologusok-vandorgyulese-szeged-omsz>

¹³² <https://www.atv.hu/belfold/20220824/megvan-az-omsz-ideiglenes-elnok>

¹³³ https://g7.hu/kozelet/20220823/mar-a-tuzijatek-dontes-elott-kirugassal-fenyegettek-a-meteorologusokat/?utm_source=twitter&utm_medium=social&utm_campaign=share; https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02CJbAoXM4wPs6zWiAzgFS6rZ5c28jjCAfyo68onn8PcBcMW2saG5NzzYQ8z5Vc93l&id=100063650112796; <https://www.facebook.com/stadium28page/posts/pfbid02BNK5YoF5Y6KVMnes3kNpp82B5N1Awx6v3FVCcVkuqWBS1paXooJk5VoXQvVyHHCel>; <https://www.facebook.com/akademiaidolgozokforuma/posts/pfbid02wADGsUkgUFUYZvZZFqNcMzdN2LfpQSuYDjtv4ZigFyN3VvATjXd2M28KwPVKsfpNI>; <https://rtl.hu/belfold/2022/08/24/igy-nem-lehet-dolgozni-es-tudomanyos-kutatast-vegezni-az-akademiai-dolgozok-foruma-szerint-politikai-nyomasgyakorlas-alatt-vannak-a-meteorologusok>; https://magyarnarancs.hu/belpol/42-oroszag-meteorologusai-es-idojaras-jelentoi-alltak-ki-az-omsz-kirugott-vezetoi-mellett-251716?utm_source=facebook&utm_medium=referral&utm_campaign=MN; <https://telex.hu/belfold/2022/08/26/tudomanyos-dolgozok-demokratikus-szakszervezete-omsz-ugy-szolidaritaspalkovics-laszlo>; <https://444.hu/2022/08/23/kemenesi-gabor-az-omsz-ugyrol-azok-unnepelnek-akik-nem-ertik-mi-az-a-80-valoszinuseg>

¹³⁴ <https://444.hu/2022/08/23/gulyas-gergely-az-omsz-augusztus-20-i-elorejelzese-az-utolso-utani-csepp-volt-a-poharban>

¹³⁵ https://mta.hu/mta_hirei/az-akademia-elnokenek-kozlemenye-112348

¹³⁶ index.hu/belfold/2017/03/08/a_kormany_csaladtudomanyi_szakot_indit_az_elte-s_gender-szak_ellen/

¹³⁷ index.hu/belfold/2017/03/08/a_kormany_csaladtudomanyi_szakot_indit_az_elte-s_gender-szak_ellen/

társadalmi nemek területének szintén csak az egyik, a családtanulmányokban elismert részterülete mellett állt ki¹³⁸, és hasonló álláspont volt leszűrhető Lovász László nyilatkozatából is.¹³⁹ A szak megszüntetésével leginkább érintett két egyetem, az ELTE és a CEU nyilatkozatban tiltakoztak a lépés ellen. Az ELTE egyrészt az Alaptörvényben garantált felsőoktatási és tudományos autonómia sérelmére hivatkozva ellenezte a szak rendeleti megszüntetését, másrészt – már némileg igazodva a kormányoldali narratívához – a tudományterület tartalmát olyan kérdésekként határozta meg, amelyek *„a magyar társadalom égető problémáira mutatnak rá, és amelyek megoldásában a kormányzat is kinyilvánította aktív részvételi szándékát”*. Az ELTE mindezek ellenére a döntést tudomásul vette, csak a szakmai és társadalmi vita előzetes lefolytatásának szükségességét hangsúlyozta.¹⁴⁰ A CEU Társadalmi Nemek Tanulmánya Tanszékének professzora szerint viszont a kormányrendelet tervezete durva beavatkozást jelent a felsőoktatásba, a CEU pedig elutasít az oktatás tartalmát érintő mindenfajta cenzúrát.¹⁴¹

A szűken vett politikai és tudományos intézményi szférán kívüli szereplők közül a Professzorok Batthyány Köre azt az álláspontot képviselte, hogy nincs szó a kutatási és az oktatási szabadság sérelméről, hiszen a kormány nem betiltotta, csak más tantárgyak keretébe helyezte át a gendertémát.¹⁴² Az Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség elnöke az ELTE rektorának írt levelében a társadalmi nemek tanulmányának tudománytalansága mellett annak érték- és nemzetromboló voltára, az egyéb demográfiai kérdések társadalmilag hasznosabb voltára, valamint a gender- és meleglobbi befolyására hivatkozva követelte a szak indításától való elállást.¹⁴³ Az ELTE Társadalomtudományi Karának egy oktatója válaszul felhívta a politikus figyelmét, hogy *„demokratikus országokban a tudomány, a vallás és a politika egymástól különböző foglalatosságok és vagy egyáltalán nem, vagy csak rendkívül speciális esetekben érnek össze”*, és hogy az Alaptörvény is tiltja a politikai beleszólást a tudomány működésébe.¹⁴⁴ A 2022-es választások előtt a Professzorok Batthyány Köre már gyűjtő hangú felhívásban figyelmeztetett a választások és a népszavazás tétjére, *„a mindent eluraló gender-ideológiát kiszolgáló”*

¹³⁸ index.hu/techtud/2020/07/10/freund_tamas_mta-elnok_interju_magyar_tudomanyos_akademia/

¹³⁹ index.hu/tudomany/2018/06/22/lovasz_interju_mta_akademia_tudomanyfinansirozas_palkovics_laszlo/

¹⁴⁰ www.elte.hu/content/sajtokozlemenyt.17133

¹⁴¹ nepszava.hu/3004604_megszolalt-gender-ugyben-a-ceu-elutasitjuk-a-cenzurat

¹⁴² www.bla.hu/professzorok/index.php?oldal=dl/az_orzag_2018.html

¹⁴³ hvg.hu/itthon/20170218_elte_gender_studies_kdnp

¹⁴⁴ hvg.hu/itthon/20170218_elte_gender_studies_kdnp

politikai tömörüléssel való szembeszállásra a természeti törvények nevében.¹⁴⁵

A téma szimbolikus jelentőségét mutatja, hogy a kormányajtó is számos alkalommal foglalkozott a gendertanulmányok hasznával és kiemelten annak kutatóival. Sajátos ellenállásként értelmezte például a genderszak elindítását – és az egyetemi autonómiára hivatkozást – az egyik sajtóorgánum, amely szerint ezek a magatartások valójában az Orbán Viktor politikájával szembeni ellenérzés burkolt kifejeződései.¹⁴⁶ Egy másik lap az eddigi összes kormányoldali érvet felvonultatta a tudományterület ellen, kiegészítve a *satus quo* elleni támadás eddig nyíltan nem hangoztatott aggályával is. A lap szerint a társadalomtudósok e tanulmányok tartalmára pusztán a férfi-női szerepek társadalmilag hasznos vizsgálataként hivatkoznak, valójában azonban „a patriarchátus hatalmának a megdöntéséről”, „egy elképzelt egyenlőség érdekében vívott harcról” van szó.¹⁴⁷ A CEU genderkurzusa végül Bécsbe költözött, ahol – az események által keltett figyelemnek is köszönhetően – rendkívül népszerű szakká vált,¹⁴⁸ az ELTE kurzusa viszont megszűnt¹⁴⁹. A diszciplína egyetemi oktatásának teljes felszámolása ellenére a kormánypárti sajtó a mai napig felrója a gendertudományok ideológiai elkötelezettségét és „ostromlottvár-mentalitását”.¹⁵⁰

A kormányzat a saját értékrendjét igyekszik az egyéb kutatási témák támogatásába való beavatkozással is érvényre juttatni. Az Akadémiai Dolgozók Fóruma a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) eddig példa nélküli, alapfinanszírozásra kiírt, de elbírálásában a kutatási tematikától függő pályázati rendszerét akként értékelte, hogy az a modern tudományosság alapelvét kérdőjelezi meg, mivel csak a tudományos közösség döntheti el, mi számít támogatandó kutatásnak.¹⁵¹ A 2020. évi OTKA-pályázat eredményének miniszteri felülmérlegelése kapcsán pedig még az MTA frissen megválasztott elnöke, Freund Tamás is az Alaptörvényben foglaltakra hivatkozva érvelt a tudományos kutatások értékelésének a tudományos közösséget illető joga mellett.¹⁵² Más akadémikusok is tiltakoztak, egyikük az eljárás miatt le is mondott

¹⁴⁵ <https://demokrata.hu/magyarorszag/a-professzorok-batthyany-kore-a-valasztas-es-a-nepszavazas-tetjerol-498418/>

¹⁴⁶ 888.hu/piszkostizenketto/az-elte-es-az-egyetemi-autonomia-4096735/

¹⁴⁷ figyelo.hu/cimlap/a-genderideologia-szornyeket-szult-7808/

¹⁴⁸ https://nepszava.hu/3155285_peto-andrea-interju-tudomany-politika-magyarorszag

¹⁴⁹ <https://444.hu/2018/10/16/a-magyar-tarsadalom-husba-vago-problemaival-foglalkozott-a-szak-amit-a-kormany-most-egy-tollvonással-felszamolt>

¹⁵⁰ https://mandiner.hu/cikk/20220131_genderszakok_magyarorszagon_feminizmus_lmftq_ceu

¹⁵¹ magyarnarancs.hu/belpol/marol-tegnapra-117067

¹⁵² 444.hu/2020/09/06/az-mta-uj-elnoke-szerint-megdobbento-hogy-palkovicsek-belenyultak-egy-tudomanyos-palyazat-eredmenyebe

posztjáról.¹⁵³ Palkovics László Freund Tamásnak írt válaszlevelében először úgy reagált, hogy a felülbírálatot fenn kívánja tartani, mivel eddig a kormányzatnak nem volt érdemi eszköz a kezében arra, hogy az akadémiai döntéseket objektív kontroll alá vesse. Palkovics László emellett – összemosva a kormányzati és a tudományos szféra határait – utalt arra is, hogy ő maga szintén a „tudomány művelői” közé tartozik, így a tudományos kutatások értékelésére ebben a minőségében is lehetősége van, nemcsak miniszterként.¹⁵⁴ A levél rávilágít arra is, hogy egy belső tudományos normát, ebben a konkrét esetben a pályázatok hagyományosan sok szempontú elbírálását a kormányzat önkényesen kiválasztott és mechanikusan alkalmazott kritériummal, az MTMT-ben szereplő publikációk számával kívánta felcserélni. A Stádium 28 Kör szintén tiltakozott az eljárás ellen.¹⁵⁵ Palkovics László innovációs és technológiai miniszter végül az Országgyűlés Kulturális Bizottsága meghallgatásán úgy nyilatkozott, hogy az OTKA pályázatok bírálati jogosultságát egy közösen egyeztetett rendszerben visszaadná az MTA-nak.¹⁵⁶ A pályázatok elbírálója azonban mind a mai napig a minisztériumi irányítás alá tartozó NKFIH.¹⁵⁷ Jelenleg az alapkutatások finanszírozását a már megítélt források zárolása veszélyezteti, a 2022. évi nyertesek kihirdetése és a szükséges fedezet biztosítása is csúszik.¹⁵⁸ Nem segíti a nyugodt, befolyásmentes kutatói munkát a kutatási témák előzetes engedélyeztetési kötelezettsége, a sokszor átláthatatlan szempontok szerinti döntés és forrásallokálás, valamint a kutatók közalkalmazotti státuszának elvétele és a tudományos besorolásokon alapuló előmeneteli rendszer megszüntetése sem.¹⁵⁹

A tudományos mező logikáját a politikai célkitűzések mellett vagy azok támogatásával a gazdasági szempontok is egyre nyíltabban kezdik ki a „modellváltott” egyetemeken. Stumpf István egy interjúban büszkén számolt be arról, hogy a debreceni és a győri egyetem a vállalati együttműködéseknek köszönhetően *„tulajdonképpen már multinacionális vállalatokként élik a mindennapjaikat”*. Meglátása szerint *„[a] mai egyetemeket már nem elég csak akadémiai logikával vezetni, hanem kellenek olyan emberek az irányításban, akik értik a piac logikáját is”*. Hogy nem pusztán a kétféle rendszerlogika egymással összehangolt

¹⁵³ [444.hu/2020/09/06/az-mta-uj-elnoke-szerint-megdobbento-hogy-palkovicsek-belenyultak-egy-tudomanyos-palyazat-eredmenyebe](https://www.444.hu/2020/09/06/az-mta-uj-elnoke-szerint-megdobbento-hogy-palkovicsek-belenyultak-egy-tudomanyos-palyazat-eredmenyebe)

¹⁵⁴ www.atv.hu/belfold/20200910-palkovics-koszoni-szepen-freund-ebedmeghivasat-de-elobb-a-hasznos-dolgok/

¹⁵⁵ stadium28.hu/a-stadium-28-kor-tiltakozasa-a-2020-evi-nkfi-h-otka-ertekelesevel-kapcsolatban-2/

¹⁵⁶ kormany.hu/hirek/az-itm-felajanlja-az-otka-palyazatok-dontesi-jogat-az-mta-nak

¹⁵⁷ <https://njt.hu/jogszabaly/2019-344-20-22>

¹⁵⁸ <https://qubit.hu/2022/08/03/22-milliard-forint-kutatasi-forrast-zarolt-a-kormany>

¹⁵⁹ Oktatói Hálózat (szerk.): *Háttal Európának 2.* (113. l.) 83–84.

működtetéséről van szó, igazolja a kormánybiztos arra vonatkozó kijelentése, hogy a modellváltott egyetemeken az az oktató számíthat jelentős fizetésemelésre, aki komoly gazdasági haszonnal kecsegtető kutatásban vesz részt.¹⁶⁰ Hernádi Zsolt, a BCE kuratóriumi elnöke ugyancsak a versenyképesség előnyét emelte ki a folyamatban, melynek akadályozó tényezője szerinte, hogy még nem történt meg az ehhez szükséges komplex kulturális váltás. Elmondása szerint ezért a kijelentéséért *„meg is kapta a magáét a Corvinuson, mivel mások úgy látják, az egyetem értékét az oktatók és a kutatók adják”*¹⁶¹. Az autonómiát féltő ellenvetésekkel szemben Stumpf István az Alaptörvény rendelkezéseire, a szervezet törvényi szabályozottságára, a gazdálkodás Kormány általi felügyeletére, sérelmek esetén a bírósághoz fordulás lehetőségére hivatkozott. Elismerte a szenátus szervezeti és gazdasági kérdésekben szűkülő autonómiáját, azonban álláspontja szerint ez szükséges a megfelelő működéshez. A kuratórium és a szenátus közötti *„megfelelő egyensúly”* megteremtését szerinte az szavatolja majd, hogy a kuratórium tagjainak nap mint nap a nyilvánosság előtt kell felelősséget vállalniuk a döntéseikért, egyébként pedig nem volt kötelező a modellváltás.¹⁶² Másutt Stumpf az autonómiával kapcsolatos kétségeket azzal válaszolta meg, hogy a kuratóriumi tagoknak csak legfeljebb egyharmada kötődik a politikához, a többiek az akadémiai, az üzleti vagy a lokális életből származnak. Mindazonáltal egyetértett abban Hernádi Zsolttal és a szintén kuratóriumi elnök Böszörményi-Nagy Gergellyel, hogy *„a versenyképesség érdekében el kell hagyni bizonyos berögződött szokásokat és mentalitást a magyar felsőoktatásból”*.¹⁶³

A központosításra törekvő hatalmi berendezkedés az akadémiai intézményrendszer költségvetésének és általános működésének függetlenségét is megcsonkította. Lovász László volt akadémiai elnöknek a kutatásfinanszírozás minisztériumi átvételével kapcsolatos nyilatkozata szerint a tudományos kutatás szabadsága nem választható el annak témától független, kiszámítható finanszírozásától.¹⁶⁴ Az MTA költségvetésének elvonását a Stádium 28 Kör szintén a tudomány autonómiája elleni támadásként értékelte.¹⁶⁵ A kormányzati lépéseket követve a társadalomtudományokat és annak intézményrendszerét is

¹⁶⁰ https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/2021_03_BonumPublicum_03v.pdf

¹⁶¹ https://mandiner.hu/cikk/20220228_novekvo_berek_es_erosodo_verseny_kerekasztal_az_egyetemi_modellvaltasrol

¹⁶² https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/2021_03_BonumPublicum_03v.pdf

¹⁶³ https://mandiner.hu/cikk/20220228_novekvo_berek_es_erosodo_verseny_kerekasztal_az_egyetemi_modellvaltasrol

¹⁶⁴ index.hu/tudomany/2018/06/22/lovasz_interju_mta_akademia_tudomanyfinanszirozas_palkovics_laszlo/

¹⁶⁵ 444.hu/2018/06/14/a-ceu-ugy-utan-ez-ujabb-sulyos-tamadas-a-tudomany-autonomiaja-ellen-irjak-akademikusok-az-mta-kutatointezeteinek-tervezett-allamositasarol

támadás alá vette a kormánypárti sajtó. Az egyik lap listázta például azokat a társadalomtudósokat, „*akiknek a kutatási területe erősen ideológia-vezérelt*”, amit igazol, hogy a magyar adófizetők pénzéből pl. a szexuális kisebbségekről és a nemi szerepek átalakulásáról közöltek tanulmányokat.¹⁶⁶ A listázott kutatók közül megszólalók szerint a listázásnak nem személyes, hanem politikai motivációja van, az valószínűsíthetően a kutatásfinanszírozás megvonását készíti elő.¹⁶⁷ Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontja az esettel kapcsolatban közleményt adott ki, melyben egyrészt kifejezte büszkeségét a kutatói iránt, másrészt rögzítette, hogy „*[a] Társadalomtudományi Kutatóközpontban a témaválasztás szabad, mert csak a szabad, kíváncsiság által vezérelt témaválasztásból származik igazi innováció. [...] A társadalomtudományi kutatás természeténél fogva kritikai jellegű, azaz a társadalom működésében, az emberek egymás közötti kapcsolataiban jelentkező problémák feltárására, ezek okainak megismerésére törekszik.*”¹⁶⁸ A kormánykritika azonban más portálok szerint sem tartozik a társadalomtudományok feladatkörébe. Egy jogtudományi konferenciáról és az alapul szolgáló tanulmánykötetről szóló beszámoló szerint Soros György hálózata tevékenykedik a Jogtudományi Intézetben, melynek blogján kormánykritikus írások lelhetők fel.¹⁶⁹ Az MTA vélt működési mechanizmusáról szintén egy kormányoldali honlap jelentette meg azt a leírást, mely szerint „*[e]z a hálózatrendszer az állammal, a nemzeti érdekekkel szembenelve meghatározta és kifejlesztette a saját maga identitását, érdekrendszerét, a tudományos előmenetel kritériumait [...]. És elérték azt, hogy a közbeszédben úgy jelennek meg a töréspontok, mintha azok a szakmaiság és a kontárkodás között húzódnának, nem pedig a világnézetek között.*”¹⁷⁰

A tudományos ethoszt is érintő utolsó idézet már előrevetíti, hogy a kormányoldali felfogás szerint a szakmaiság ideológiai kérdésnek, a nemzeti értékekkel szemben meghatározott tudományos teljesítmény hálózati dogmának számít, rímelve Merton azon megjegyzésére, mely szerint az autoriter hatalom a tudomány normáit liberális, illetve kozmopolita előítéleteknek tekinti. Az egyetemi ethosz szintén sajátos értelmezésben jelenik meg az SZFE elfoglalását követően íródott azon cikkben, mely szerint az egyetem nem a diákoké és a tanároké, hanem az azt finanszírozó állampolgároké, akiket pedig a megválasztott kormány

¹⁶⁶ mandiner.hu/cikk/20180620_figyelo_bevandorlas_melegok_gender_ez_foglalkoztatja_az_mta_t

¹⁶⁷ 444.hu/2018/06/20/listazott-kutato-k-szomoru-nevetseges-szanalmas-viszont-az-mta-fenyegeteset-komolyan-kell-venni

¹⁶⁸ tk.hu/tisztelt-olvaso

¹⁶⁹ www.origo.hu/itthon/20180709-magyar-tudomanyos-akademia-jogtudomanyi-intezet-titkai.html?utm_source=Fb&utm_medium=origo&utm_campaign=itthon

¹⁷⁰ magyarnemzet.hu/velemenyt/feltik-a-halozat-hegemoniajat-8269317/

képvisel egy demokráciában.¹⁷¹ Mindkét idézet azt a hatalmi felfogást közvetíti, hogy a többség akarata elsőbbséget kell hogy élvezzen az egyes intézmények saját belső szabályaival szemben. A kormányzat korábbiakban kinyilvánított igénye a politikával egy irányba haladó, semleges közérdeket nem ismerő tudományosság iránt ezekkel a cikkekkel együtt teljes képet ad arról, mit gondol a hatalom a tudományos ethosról. Hogy a tudomány embere mit gondol róla, azt a fentiekben részletesen ismertetett álláspontok illusztrálják. A hivatkozott nyilatkozatok és magatartások alapján a tudományos szféra képviselői e kérdésben éppolyan megosztottak, mint a jogállamiságról alkotott felfogásukban: az óvatos kivárástól a harcos védelmezésig, a kulcspozíciók elfoglalásától a lemondásig terjed a kormányzati beavatkozásra reagáló tudósi véleménynyilvánítás spektruma. Ehhez csatlakozik a civil szféra is a maga hasonlóan szóró szerepfelfogásával. Az MTA köztestületi tagjaiból álló Stádium 28 Kör és az Akadémiai Dolgozók Fóruma az előbbieken bemutatottak szerint különösen aktívan lépnek fel a tudományos értékek védelmében. Óvatosabbak az egyetemek érdekképviselői szervezetei, a hallgatói önkormányzatok leginkább csak az SZFE modellváltása kapcsán hallatták a hangjukat, vannak viszont kifejezetten az egyetemi autonómia védelmében létrejött új oktatói és hallgatói kezdeményezések. Hallgat a Magyar Rektori Konferencia, a Professzorok Batthyány Köre pedig a semleges közvetítő szerepében valójában a kormányzati törekvéseket segíti, míg számos általános jogvédelemmel és alkotmányossággal foglalkozó civil szervezet határozottan kiáll a tudományos és oktatási szabadság mindenféle megsértése ellen. E változatos habitusok konkrét kifejeződései például a következő nyilatkozatok: a Stádium 28 Kör közleménye szerint az akadémiai kutatóhálózat elvételét célzó törvényjavaslat „*egy akarnok, szűklátóköri, voluntarista politika alá akarja rendelni a tudományt*”.¹⁷² Az Akadémiai Dolgozók Fóruma hosszú összefoglalást adott a tudományos autonómia ügyével összefüggő 2020. évi kezdeményezéseiről.¹⁷³ A Civilizáció név alatt egyesült jogvédő szervezetek pedig a tudomány műveléséhez szükséges kiszámítható feltételekre és a kutatói közösség öngazgatási jogára hivatkozva követelték a törvénytervezet visszavonását.¹⁷⁴ Az Oktatói Hálózat a tiltakozó állásfoglalások mellett felsőoktatási programjavaslattal és tanulmánykötetekkel is támogatta az autonóm oktatás ügyét.¹⁷⁵ Legutóbbi összefoglaló jelentése rámutat a

¹⁷¹ mandiner.hu/cikk/20200922_kie_az_egyetem

¹⁷² stadium28.hu/a-stadium-28-kor-nyilatkozata-2019-majus-29/

¹⁷³ www.facebook.com/645423572543888/posts/1149688472117393/?sfnsn=mo

¹⁷⁴ www.helsinki.hu/civilek-a-tudomany-szabadsagaert/

¹⁷⁵ oktatoihalozat.hu/

modellváltások azon lényeges körülményére, hogy „az átalakítás nyilvánosan megvitatott program nélkül, a demokratikus vita mellőzésével történt, végletekig kihasználva a világjárvány következtében kialakult helyzetet, amely a jogalkotást megkönnyítette, a tiltakozás lehetőségeit pedig leszűkítette”.¹⁷⁶ Bár számos egyetem állt ki vezetése vagy polgárai révén az SZFE ügye mellett is, a Magyar Rektori Konferencia az autonómiakérdésről nem nyilvánított véleményt, kizárólag a felek közötti tárgyalást szorgalmazta.¹⁷⁷ Az ELTE HÖK kezdetben szintén tárgyalásra szólította fel a szemben álló feleket¹⁷⁸, később az ügy érdekében még mindig nem foglalt állást, csak a technikai feltételek biztosítására való felszólítást intézett az SZFE kinevezett kancellárjához, mondván: „[b]árki bármit gondol az ügyről”, hallgatói jogokat sértő intézményirányítási döntéseket nem lehet hozni.¹⁷⁹ Végül azonban az SZFE autonómiaküzdelme mellé állt.¹⁸⁰ Az ELTE¹⁸¹ és az SZTE¹⁸² vezetése leszedette az egyetemek épületére szolidaritásképpen kirakott jelképeket. Jelentős tömeget tettek ki viszont az oktatási autonómia ügye mellett kezdettől kiálló hallgatói és oktatói közösségek és az őket támogató különböző szakmák képviselői¹⁸³. A tudományos és oktatási autonómia ügyével kifejezetten elméleti oldalról foglalkozó civil szervezetek egy része nyilatkozatokban hívta fel a figyelmet e szabadságok fontosságára, az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet pl. az oktatás autonómiájáról¹⁸⁴ és korábban az MTA kutatóhálózatának elvételéről is adott ki állásfoglalást.¹⁸⁵ A konzervatív értelmiségieket tömörítő Eötvös Csoport fórumán ugyanakkor egymásnak ellentmondó megszólalások hangzottak el a tudományos szabadság értelmezését illetően. Az egyik előadó az autonóm tudomány mellett foglalt állást, amikor hangsúlyozta, hogy a kutatásnak akkor is szabadságot kell kapnia, ha az szembemegy a hatalom vagy a többségi demokrácia által preferált eredménnyel. Egy másik felszólaló szerint viszont a kutatói szabadságnak vannak korlátai, hiszen egy alkalmazott nem kritizálhatja nyilvánosan a munkaadóját, vagy azt, akitől a pénzt kapja.¹⁸⁶ A Professzorok Batthyány Köre az akadémiai autonómiaküzdelmet indokolatlan aggodalomként, illetve kommunikációs hibaként értelmezte, állásfoglalása szerint ugyanis a vita

¹⁷⁶ Oktatói Hálózat (szerk.): *Háttal Európának 2.* (113. l.) 11.

¹⁷⁷ www.mrk.hu/2020/10/21/az-mrk-tovabbra-is-targyalasos-uton-kivanja-megoldani-az-szfe-helyzetet/

¹⁷⁸ www.facebook.com/eltehok/posts/3483528648397846

¹⁷⁹ www.facebook.com/eltehok/posts/3612572385493471

¹⁸⁰ www.facebook.com/eltehok/posts/3631141773636532

¹⁸¹ www.facebook.com/jogaszsejt/posts/105038071342836

¹⁸² index.hu/belfold/2020/09/03/szeged_egyetem_molino_szfe/

¹⁸³ 444.hu/2020/09/04/minden-kiallas-az-szfe-mellett-rendszeresen-frissitve

¹⁸⁴ www.ekint.org/autonomiavedelem/2020-09-14/szinhas-es-filmmuveszeti-egyetem-jogok-es-eselyek-elemzes

¹⁸⁵ www.ekint.org/autonomiavedelem/2019-07-03/a-magyar-tudomanyos-akademia-megcsonkitasarol

¹⁸⁶ index.hu/tudomany/2019/03/07/tudomany_mta_alapkitatas_kutatointezetek_kormany_palkovics_laszlo/

valójában nem a kutatási témákról, hanem ezek finanszírozásáról és a kutatást irányító szervezetről folyt.¹⁸⁷ Az Eötvös Csoport legutóbbi, akadémiai szabadságról szóló előadásán a felszólaló kutatók már gazdasági és alapjogi szempontból is egyöntetűen hátrányosnak értékelték a modellváltást, mivel „*az egyetemek minőségi működését megalapozó autonómia visszaszorul, lényegében »vállalati autonómia« lesz helyette, ami a menedzsment, azaz a kuratórium diktátumain alapul, és megnövekszik a politikai beleszólás veszélye*”.¹⁸⁸ Szimbolikus lezárása a történeteknek, hogy a modellváltások lezajlása után a hallgatói önkormányzat legmagasabb szintű vezetése, a HÖÖK elnöke moderálta az átalakításokat „sikertörténetként” nevesítő két kuratóriumi elnök és a modellváltásért felelős kormánybiztos ez év eleji beszélgetését.¹⁸⁹

Merton a politikai és a tudományos ethosz viszonyát röviden így írta le: „*A tudomány ethosza azt a funkcionálisan szükséges követelést tartalmazza, hogy az elméleteket vagy általánosításokat aszerint kell értékelni, hogy logikailag következetesek-e és egybecsengenek-e a tényekkel. A politikai etika ehhez a faji hovatartozás vagy az elméletalkotó politikai hitvallásának lényegtelen kritériumát csatolja*.”¹⁹⁰ Illetve: „*A kizárás indokát más esetekben a tudomány embereinek tudományon kívüli ténykedésében fedezték fel, amennyiben az állam vagy az egyház ellenségének tekintették őket*.”¹⁹¹ A tudomány és az oktatás jelenkori működése az univerzalizmus elvének e módokon való megsértését is elszenvedte: a politikai hitvallás megkövetelésével volt egyenértékű az SZFE kinevezett vezetőinek az a közleménye, mely szerint megkeresik az egyetem valamennyi munkavállalóját, oktatóját és hallgatóját, hogy névvel nyilatkozzanak az új vezetéssel való együttműködési szándékukról.¹⁹² Egyes oktatók, kutatók tudományon kívüli tevékenysége az állásuktól, tisztségüktől való megfosztásukhoz, előadásuk lemondásához vagy előmenetelük akadályozásához vezetett, az SZFE több oktatójának jogviszonya például szakmai indokokkal nem magyarázható módon szűnt meg.¹⁹³ Ezenközben a politikai rendszerhez hű emberek kerültek a tudomány meghatározó pozícióiba,¹⁹⁴ a

¹⁸⁷ www.bla.hu/professzorok/index.php?oldal=dl/mta_atalakitas.html

¹⁸⁸ <https://telex.hu/belfold/2021/11/04/egyetem-autonomia-kuratorium-akademiai-szabadsag-alapitvany-polonyi-istvan-ronay-zoltan-eotvos-csoport>

¹⁸⁹ https://mandiner.hu/cikk/20220228_novekvo_berek_es_erosodo_versen_y_kerekasztal_az_egyetemi_mod_ellvaltasrol

¹⁹⁰ MERTON: „Társadalmi rend” (3. lj.) 625.

¹⁹¹ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. lj.) 639.

¹⁹² www.atv.hu/belfold/20201013-az-szfe-uj-vezetese-nyilatkozatni-fogja-a-hallgatoakat-es-dolgozokat-hogy-hajlandoak-e-a-jovoben-egyuttmukodni-veluk

¹⁹³ 444.hu/2020/12/19/indoklas-nelkul-kirugtak-az-szfe-egyik-tanarat;

https://m.hvg.hu/elet/20220827_Karsai_SZFE_tiltakozas

¹⁹⁴ index.hu/techtud/2019/08/05/maroth_miklos_portre_a_magyar_tudomany_vezetoje_kadar_tolmacs/;

modellváltott egyetemek egyikén pedig legújabbán indokolatlan elbocsátásokkal alapozzák meg a „félelem kultúráját”.¹⁹⁵ A politikain túl a faji megkülönböztetés szellemiségét is hordozta Demeter Szilárd volt miniszteri biztos emlékezetes „liberárja” kifejezése, illetve az ahhoz kapcsolt holokausztrelativizáló párhuzam.¹⁹⁶ Burkoltan Vidnyánszky Attila is ezt a logikát tekintette magától értetődőnek, amikor a modellváltással megszerzett pozíciója elleni tiltakozások okát a „nemzetközi háttérhatalom”, a „liberális hálózat” szervezkedésének tulajdonította.¹⁹⁷ A fenti megnyilvánulások újabb jelentős tiltakozáshullámot generáltak mind a civil szféra, mind a tudomány és a kultúra képviselői körében. Az SZFE oktatói és hallgatói a hűségnyilatkozatot végül nem írták alá, Demeter Szilárd – jobb meggyőződése ellenére – eltávolította írását, Vidnyánszky Attila viszont semmilyen formában nem kényszerült kijelentése felülbírálatára.

Habár úgy tűnhet, hogy a fentiekben részletesen bemutatott történések és megnyilatkozások nem kapcsolódnak közvetlenül a jogállamiság meghatározásáért folyó küzdelemhez, a tudományos intézményrendszer és lojalitás rombolása valójában szoros összefüggésben van a jogállamisággal kapcsolatos kutatás és oktatás feltételeivel. *„A tudomány mint bármely társadalmi együttműködést magába foglaló tevékenység változó szerencsének van kitéve”* – írja Merton¹⁹⁸. A jogelméleti, a jogszociológiai és a politológiai kutatások a tudomány intézményrendszerének keretein belül folynak, így szerves részei a tudományos közösségnek és ethosznak, osztozva azok jó és rossz sorsában. A jogállamiság vitájával foglalkozó kormányoldali cikkek emellett közvetlenül is támadták e téma képviselőit és intézményeit.

Esszémben nem vizsgáltam a laikus társadalomnak az eddigiekben tárgyalt tudás- és tudományszociológiai jelenségekhez való viszonyát, a jogállamiság fogalmáról hirdetett álláspontok rájuk gyakorolt hatását, illetőleg a tudománnyal szembeni behatolási kísérletekre adott reakcióikat, mivel ezek kifejtése túllépné a dolgozat terjedelmi határait. E körben csak érintőlegesen utalok az Eötvös Csoport egyik tagjának előadására, mely szerint *„[f]elmérések utalnak arra, hogy ma olyan a társadalmi környezet, amelyben a tudomány világa egyre kevésbé képes megvédeni magát. Ugyan a felmérések azt mutatják, hogy az orvosok után még mindig a tudósok megítélése a legjobb a szakmák között, de*

<https://24.hu/belfold/2022/03/16/politikusok-millios-fizetes-eletuk-vegeig-alapitvany-kuratorium/>

¹⁹⁵ <https://444.hu/2022/08/10/a-felelem-kulturajarol-beszelnek-a-dolgozok-a-corvinuson>

¹⁹⁶ magyarnarancs.hu/feketelyuk/demeter-szilard-europa-soros-gyorgy-gazkamraja-soros-a-liberalis-fuhrer-

¹⁹⁷ <https://444.hu/2020/08/13/vidnyanszky-a-kinevezese-ellen-tiltakozokrol-nagyon-komoly-nemzetkozi-hatterhatalom-es-halozat-szervezkedik>

¹⁹⁸ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. lj.) 634.

közben a tudományosság, a tények tekintélye csökken."¹⁹⁹ Varga Judit jogállamisági jelentéssel kapcsolatos nyilatkozata pedig arra világít rá, hogyan kíván ráerősíteni erre a tudományellenes érzületre a kormányzat. Az igazságügyminiszter szerint a kormány véleménye nem kap megfelelő figyelmet az uniós vitában, ezért igyekszik majd a jogállamisággal kapcsolatban a közösségi oldalán minél több információt megosztani.²⁰⁰ Az igazságügyminiszter szándéka itt valószínűsíthetően az a kommunikációs stratégia, amit Merton a „népi miszticizmus” fogalmával írt le: a jogállamiság „bizarr”, „ezoterikus” elméletével szemben a kormányzati tájékoztatás az embereknek a hétköznapi benyomásaikkal és tapasztalataikkal – valamint a propagandával – összhangban álló tudást közvetít. Tekintve, hogy az állam a tudomány képviselőivel ellentétben hatalmi pozícióból tart igényt az igazságra, e célból tudatosan használja a Merton által említett másik eszközt is: a központosított társadalmi ellenőrzés *„elfogadására való készséget fokozza, ha a politikai rendszert egyre sebesebben árasztják el új kulturális értékekkel, és hathatós propagandával váltják fel a társadalmi mércék belsővé tételének ennél jóval lassabb és bizonytalanabb kimenetelű folyamatát”*.²⁰¹ Az új kulturális értékek hangsúlyozása (kereszténység, nacionalizmus, konzervativizmus) a miniszterelnök egyetlen beszédéből sem hiányzik, ezért csak egy, némiképp metanyelvi vonatkozású eszmefuttatását emelem ki (újabb példát szolgáltatva egyúttal arra is, hogyan vonja kétségbe a politikai szféra a szervezett szkepticizmus létjogosultságát): *„Egyre többen és egyre bátrabban lépnek ki a már fojtogatóan szűk egyetlen helyes beszédmód, egyetlen helyes demokráciafölfogás, egyetlen helyes Európa- és Nyugat-értelmezés kalodájából. A szabadulási kísérlet önmagában sem egyszerű, a büntetés kockázata jelentős. Kiutasítás az akadémiai életből, állásvesztés, megbélyegzés, egyetemi vesszőfutás, a példák lassan mindennaposak. De ha sikerül is túljutni a jól megfizetett és óramű pontossággal járőröző libernyák határőrökön, meg kell küzdenünk a mégoly’ jó szándékú hallgatóság mélyen ülő reflexeivel is. [...] A kereszténydemokrácia egyetlen esélye, ha beleáll a nyílt szellemi és politikai küzdelembe. [...] A mi nemzeti és keresztény alapelveink nem liberálisak. [...] A nemzeti politika szakított a szűk elitista és ideológiavezérelt kormányzással, és a társadalom akaratával megegyező lépésekkel építette fel az új politikai kurzust.”*²⁰²

¹⁹⁹ index.hu/tudomany/2019/03/07/tudomany_mta_alapkitatas_kutatointezetek_kormany_palkovics_laszlo/

²⁰⁰ www.magyarhirlap.hu/kulfold/20200921-varga-judit-a-jogallamisag-nem-valhat-politikai-zsaroloeszkozze

²⁰¹ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 632.

²⁰² www.miniszterelnok.hu/egyutt-ujra-sikerulni-fog-2/ Ahogy az Oktatói Hálózat által összeállított jelentés is rámutat: a fenti ideologikus tudománypolitika a Fidesz szavazótáborának megtartását célozza, kihasználva a kevésbé képzett emberek tudományellenességét, valamint a tudományos életben sikertelen vagy éppen

Ha az előzőek szerinti új politikai kurzus, ezen belül a tudomány objektív vizsgálódásával szembeni türelmetlenség a társadalomban is hasonlóan monolit véleménystruktúrát hoz létre, akkor megszűnik a plurális értékrendszer, és a politikai-társadalmi kérdések vallási meggyőződéssé válnak. A jogállamiság fogalma a propagandának különösen kitett tudás- és egyben normatív tartalom, mivel nemcsak intézményi összetevőket, hanem a pozitív jogon túlmutató eszményeket is magába foglal. Amennyiben a kormányzati diskurzus ezt a közmegegyezést lerombolja, pusztán az intézmények (és a tudomány) nem lesznek képesek fenntartani a jogállamiság valódi tartalmára vonatkozó társadalmi meggyőződést és elvárást, így egyszerre tűnnek el a jogállamfelfogás tudományosságának és magának a jogállamiság megvalósulásának feltételei. Mindez hasonló törvényszerűségek alapján működik, mint amilyenekre Merton a tudományos ethosszal kapcsolatban mutatott rá. Ahogy a tudomány ethosza sincs kodifikálva, hiszen az erkölcsi közmegegyezés sokszor csak szokásokban, referenciákban, szóhasználatban, elszórt tudományfilozófiai utalásokban és a tudósok rosszállásában jelenik meg²⁰³ – és amely alapelveket Merton is csak a forrásokból kikövetkeztetve nevesít –, úgy az alkotmányos alapelvek sem jelennek meg teljeskörűen az írásos alkotmányokban, azokat sokszor csak a társadalom tagjainak magatartása, elvárásai és az ember méltóságába vetett makacs hite hordozza. Az alkotmányosság ethosza ilyen szempontból hasonló módon maradhat fenn, mint a tudományé, mely utóbbira vonatkozóan Merton Bayet-től idézett leírása ad útmutatást: *„Ennek az erkölcsnek [mármint a tudományénak] nem teoretikusai, hanem művelői vannak. Nem hangot adott eszményének, hanem szolgálta azt: magának a tudománynak a létezésével van adva.”*²⁰⁴

Felhasznált irodalom

Gárdos-Orosz Fruzsina – Szente Zoltán: A jó állam jogállami követelményei. In: *A jó állam mérhetősége*. Budapest, NKE 2014

Kiss Zoltán László (szerk.): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Dialóg Campus 2019.

Mann, Thomas: József és testvérei I. kötet [ford. Sárközi György] h. n.: Gabo 2014

pályakezdő kutatók ambícióit. Ld. Oktatói Hálózat (szerk.): *Háttal Európának 2.* (113. l.) 92–93.

²⁰³ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. l.) 635–636.

²⁰⁴ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. l.) 635. 2. l.

Merton, Robert K.: Tudásszociológia. [ford. Balogh Zoltán] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris 2002

Merton, Robert K.: A tudomány és a társadalmi rend. [ford. Berényi Gábor] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris 2002.

Merton, Robert K.: *A tudomány és a demokratikus társadalmi struktúra*. [ford. Berényi Gábor] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris 2002.

Oktatói Hálózat (szerk.): *Háttal Európának 2.* Budapest, Humán Platform 2022. <http://oktatoihalozat.hu/2-hattal-2/>

Patyi András: A jogállamiság (jogállam, alkotmányos jogállam, demokratikus jogállam; a magyar alkotmányosság jogállam-értelmezése és jogállam-tartalma). In: Halász István (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest, Dialóg Campus 2018.

Szabó Ildikó: Folyamatosság a változásban: kontinuitások a rendszerváltás utáni politikai szocializáció mintáiban. *Metszetek* 2013/2-3.

Takács Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris 2007.

Takács Péter: Előszó. In: Takács Péter (szerk.): *Joguralom és jogállam*. Budapest, k. n. 1995.

Profane Science, Sacred Politics

Discourse of the rule of law in the context of Merton's sociology of knowledge and science

Summary

One of the sociological consequences of the conflicts of values and deep ideological fault-lines that have intensified after the change of regime is that the focus of discourse on public affairs shifts from a content-based approach to the – assumed – cause of claims: we attribute a variety of motivations to the utterances of those who hold views we find unacceptable. And the rule of law has become one of those passionately contested, divisive concepts that generate considerable tension both between different professional and lay approaches and between the

political and academic institutions that work with the concept. In my paper, I use Merton's perspective to explore the sociology of knowledge and science of these definitional 'universes' of the rule of law.

Dr. Takács Izolda
ELTE ÁJK Nemzetközi Jogi Tanszék
Témavezető: dr. Kajtár Gábor habil. egyetemi docens

DOI: 10.55052/themis.2022.2.111.132

A 21. századi kollektív biztonság új elképzeléseinek elvi kérdései és kihívásai

Nehézségek az egyetemes emberi jogok körül, különös tekintettel az univerzalizmus versus kulturális relativizmus dichotómiára¹

A fejezet címében meghatározott téma hatalmas. A tudomány minden területét érintő probléma, és annyi idős, mint az ember alapvető igénye arra, hogy magyarázatot találjon létezésének okára. A kérdés, hogy vannak-e univerzális törvények nemcsak a matematikusokat, a fizikusokat, a filozófusokat, hanem a jogászokat is ugyanúgy foglalkoztatja. Ennek középpontjában pedig az az igény áll, hogy olyan egyetemes törvényeket fedezzünk fel, amelyek öröktől fogva léteznek. Ez utóbbi összekapcsolódik a világ platonista felfogásával is, és valami olyasmit jelent, hogy vannak kontextustól, esetleges tényektől, lokalitástól független, objektív igazságok. Azok pedig, akik így fogják fel a világ struktúráját, törvényszerűségeit, hisznek egy olyan absztrakt, mindentől független „abszolút igazságban”, melyből az emberi törvények is levezethetők.

A dedukció szerepe egyáltalán nem véletlen a jogtudományban. Annak ellenére sem, hogy a jogi elvek, szemben pl. a fizikai vagy a matematikai elvekkel, soha nem olyan egyszerűek és nem alkalmazhatók könnyen az egyes esetekre. Valamint a jogrend tényei sem olyan meghatározottak és merevek, mint a fizikai tények.² Mégis, ha magát az emberi jogok rendszerét az elsőrendű logikához hasonló struktúrának fognánk fel, ahol léteznek olyan axiómák, amelyekből minden törvény dedukálható, akkor ez az élethez és az emberi méltósághoz való jog lenne. Hiszen ez

¹A tanulmány egy konferenciaelőadás alapján készült. Elsősorban a kutatásom fő kérdéseit, a választott téma vázlatát, illetve a további kutatás lehetséges irányait hivatott bemutatni.

²Cohen 1916. 622–639.

korlátozhatatlan és érinthetetlen alapjog³, amely minden személyre egyaránt vonatkozik, mégpedig kizárólag abból a tényből kifolyólag, hogy ember. Az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (Továbbiakban: Nyilatkozat) mellett a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában* és a *Gazdasági, Társadalmi és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában* is *espressis verbis* szerepel, hogy minden emberi jog az emberi lény veleszületett méltóságából származik.

Így azon elvek, melyek az emberi lét lényegét adják, a természetben meglévő szükségszerűségek kifejezését jelentik,⁴ ezért egyetemesen igazak és általánosan alkalmazhatónak kell lenniük mindenhol, kultúrától függetlenül. Az univerzális emberi jogok fogalma így három jellemzőt is magában foglal, az *egyetemességet*, a *természetességet* és az *elidegeníthetlenséget*.⁵ Ezzel pedig az élethez és az emberi méltósághoz való jog a további alapjogok kölcsönös függőségét is megalapozza. Sőt, nemcsak fő kritériumát adja a zárt logikai érvényességű szabályoknak, de igazoló elvet, értéket is jelent egyben. Jóllehet így a természetjogi elvekhez köthető, ugyanakkor védelmét ma már a feltétlen alkalmazást igénylő norma, a nemzetközi jog pozitív joga, vagyis a *ius cogens* ereje is biztosítja.

A méltóságra épülő további elemek kiterjesztett értelemben pedig – a *Bécsi Deklaráció és Programterv* mentén – a kínzás tilalma, a nemi alapú erőszak és zaklatás tilalma, a mélyszegénység megszüntetésére vonatkozó rendelkezések, és ezeken felül az orvosbiológiai etikai problémák leküzdése is.⁶ Újabban ez a kör még tovább bővül, és pl. a békéhez, az egészséges környezethez való jogokat is magában foglalja. Tehát a humánus, tisztességes élethez való jogok ugyancsak szervesen hozzátartoznak a méltóság kérdésköréhez.⁷

Összefoglalva, az univerzalizmus tana, amely egyben a modern emberi jogok gyökere, alapvetően a természetjog klasszikus és modern doktrínáiból ered. Míg az emberi jogi elmélet modern értelmezésének elsősorban a modern természetjog tételei felelnek meg, ami annyit jelent, hogy tilos relatívan értelmezni, vagy korlátozni ezen oszthatatlan

³Itt meg kell jegyezni, hogy az *ember élethez és méltósághoz való joga* ma a nemzeti alkotmányokban különböző módon jelenik meg. Értve ez alatt, hogy keveredhet bennük egy dualista (mely az élethez és az emberi méltósághoz való jog különállását vallja) és a monista (az élethez és emberi méltósághoz való jogot egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjognak tartja) felfogás. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni a teljesség kedvéért, hogy még a dualista felfogás szerint sem igazolható az élethez való jog korlátozása, ha egyúttal sérti az emberi méltósághoz való jogot. Vagyis ebben a tekintetben konszenzus van. Lásd erről részletesen Zakariás, idézi Takács, 2021c, 280.

⁴Kondorosi. 2016. 29.

⁵Vö. Rosenbaum, 1980.

⁶McCrudden. 2008. 663.

⁷Vö. Uo.

alapjogot és bizonyos szabályok érvényességét. Ahogy ez még az UNESCO 2001. évi kulturális sokszínűségről szóló egyetemes nyilatkozatában is kifejeződik: *„Senki sem hivatkozhat a kulturális sokszínűségre a nemzetközi jog által garantált emberi jogok megsértése vagy e jogok érvényesülési körének korlátozása esetén.”*⁸ Ugyanis az egyetemes emberi jogok bármilyen mértékű relatív értelmezése nemcsak az emberi jogok rendszerét sodorná veszélybe, de a nemzetközi jogra, mint egészre is fenyegetést jelentene.⁹ Az univerzalizmus „fellazulásának” a legnagyobb veszélye, hogy zöld utat adhat a diktatúráknak, a zsarnok kormányoknak, a kínzásoknak, a diszkriminációnak, sőt a nőekkel szembeni erőszakos szokások fennmaradásának is.”¹⁰

Az probléma tehát – lásd még alább – éppen abból adódik, hogy a relativista értelmezések szerint minden igazoló elv és erkölcsi érték – ideértve az emberi jogokat is – relatív, és szervesen csak ahhoz a kulturális környezethez idomulnak, ahol kialakultak. Ez a nézet pedig funkcionálisan összekapcsolódik a jogpozitivizmussal. Utóbbi központi állítása szerint – ahogy ezt egyik emblemikus alakja, Hans Kelsen leírta – nincs abszolút igazság, sem olyan szabályok, amelyek tőlünk függetlenül, *sui generis* léteznek, ahogy azt egyes tanok, a vallási vagy a metafizikai megközelítések állítják (pl. Platónnál az abszolút jó ideája). Kelsen szerint a normák a természetből nem dedukálhatók, az igazságosság egyáltalán nem vezethető le objektív tételekből. Ugyanis ha értékről van szó, akkor semmi esetre sem alkothatunk olyan objektív megállapítást, mint amelyet pl. a fizika törvényei mondanak ki. Minden értékrendszer tulajdonképpen társadalmi jelenség, társadalmi konstrukció, és bár az teljességgel kimondható, hogy vannak olyan értékek, melyekben a társadalmak és tagjaik között konszenzus van, de attól azok még nem objektívek, csak annak tűnnek, mert konstitutív jelleget öltenek. Így Kelsen, többek között a *„Mi az igazságosság?”* című esszéjében a természetjog létezését is tagadva amellett érvelt – miután szerinte arra a kérdésre, mi az igazságos/igazságosság, nem lehet abszolút módon válaszolni –, hogy egyedül a pozitív jog az, amely egyfajta társadalmi rendben meg tudja valósítani az egyetlen elérhetőt: a relatív igazságot (igazság-alternatívákat).¹¹

Másrészt a jogi pozitivisták úgy vélik, a normák eleve nem lehetnek igazak vagy hamisak (nem rendelkeznek igazságértékkel), hanem csakis érvényes vagy érvénytelen szabályokról beszélhetünk. A legfőbb

⁸UNESCO: Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokszínűségről http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_hu.pdf

⁹Stango 2014, 159.

¹⁰Vö. Lloret-Blackburn. 2011. 1–41.

¹¹ Kelsen 1998. 202-218.

módszertani ellenvetés pedig, amely alapján a normák igazságának lehetőségét kizárják, a 'Sein' és 'Sollen' dualizmusának hume-i-kanti tételére vezethető vissza. Eszerint egy norma azért lehet csupán érvényes vagy érvénytelen (nem pedig igaz vagy hamis), mert a 'van' és a 'kell' szférája között áthidalhatatlan szakadék tátong, hiszen a tényből nem lehet következtetni a normára.¹²

A jogpozitivisták és a relatív igazságra vonatkozó teóriák prókátorai minden tudományterületen megjelentek, majd egészen a II. világháborúig háttérbe szorították a természetjog klasszikus és modern tételeit is. A jogi pozitívizmus a nemzeti kultúrában kidolgozott jogi normákon és az állam normáin alapszik, ami egyúttal a belföldi ügyekbe való be nem avatkozást is jelenti. A jogpozitívizmus fő üzenete pedig az, hogy az egyes államok kulturális normái azok, amelyeknek meg kellene határozniuk az emberi jogok természetét és mértékét is. Ilyen módon összefonódik magával a kulturális relativizmussal is. Egymástól függenek, mivel mindkettő elképzelése az, hogy az egyetemes emberi jogok által képviselt „kulturális abszolútizmus” olyan nemzetközi (erkölcsi) normákat tart fenn, amelyek összességében sértik az egyes államok szuverenitását.¹³ Ebből látható az is, hogy a fent említett felfogások szembenállására, azaz az univerzalizmus és kulturális relativizmus dichotómiára vezethető vissza a modern nemzetközi jog két legjelentősebb normája, az állami szuverenitás és a *ius cogens* megsértésének tilalma közötti szembenállás is.

Jelen tanulmányban nem célom elmerülni a jogfilozófia tételeiben, a fenti részben mindössze a szűkebb kutatási téma elméleti keretét jelöltem ki. A következő szakaszban röviden utalok arra is, mit jelent pontosan a kulturális relativizmus. Mikor és miért jelent meg az egyetemes emberi jogok kontextusában, illetve milyen veszélyeket jelent az emberi jogokra nézve. Majd bemutatom azt is, hogy az elméleti részben felvetett problémák hogyan jelennek meg a nemzetközi joggyakorlatban.

II. A kulturális relativizmus megjelenése az egyetemes emberi jogok kontextusában

Ahogy ismert, a jogpozitívizmusnak a totalitárius államok kegyetlenkedései jelentették a legkomolyabb erőpróbát, és végül a II. világháború szörnyűségei döbentették rá először a nemzetközi

¹² Tattay 2018. 79.

¹³ Kielsingard 2011. n.a.

közösséget arra, hogy mégis a természetjogi alapokra szükséges visszahelyezni a jogok érvényességi forrását. Magyarul „*ismét felszínre került az a kíváncsi, hogy a törvényhozó hatalma ne lehessen korlátlan, valamilyen magasabb rendű örök törvénynek megfelelően gyakorolhassa csak jogalkotó hatáskörét.*”¹⁴ Valahogy úgy, ahogy ez a Radbruch-formulában is megjelent. Tehát érvénytelen az a pozitív törvény, ami az igazságtalanság olyan fokára jut, amely ellentmond az emberi együttélés alapvető értékeinek (és nem is törekszik arra, hogy igazságos legyen). Minden ilyen norma elveszti jogi jellegét, eltűnik mellőle a kikényszeríthetőség.

Ez utóbbi a jól ismert dworkini pozitivizmus-kritika értelmezésében jelent meg legátfogóbban. Eszerint maguk a szabályok is a mögöttes igazoló elvek és értékek megnyilvánulásai, és ebből fakad kötelező erejük is. Ami azt jelenti, hogy ha egy szabály mögött nincsenek jelen kellő erővel az igazoló elvek, akkor az a szabály nem kötelező.¹⁵ Ennek értelmében pedig kétségtelenül vannak olyan értékek, ha úgy tetszik ‘örök törvények’, amelyek védelmére és érvényre juttatására egységesen kell törekednie minden államnak.

Az egyetemes emberi jogokkal szembeni első ellenállás

A kulturális relativizmus meghatározása

Ahogy korábbi tanulmányomban¹⁶ ezzel részletesen foglalkoztam, nemcsak a relativizmust, de a kulturális relativizmust is helytelenül értelmezték az emberi jogok kontextusában. Ugyanis maga a kulturális relativizmus eredetileg antropológiai fogalom volt, és antropológusok olyan csoportjától származott, akik azt állították, hogy leginkább a kultúra adhat magyarázatot az emberi viselkedés közötti különbségekre. In concreto, a kulturális relativizmus mindössze kutatás-módszertani elv volt, amely a pluralizmusból következett és jelezte, hogy minden egyes kultúra csak a saját viszonyai között, azokhoz képest értelmezhető és úgy vizsgálható eredményesen. Ugyanakkor ezek az (elsősorban amerikai) antropológusok csak fokozatosan próbálták javítani, pontosítani a kulturális relativizmus jelentését. Ám utódaik türelmetlensége miatt idő előtt bevonták a terminust az emberi jogi diskurzusba, az erkölcsfilozófiába, valamint a multikulturalizmust érintő posztmodern

¹⁴Fézer 2004. 1–13.

¹⁵Bódig Máttyás 2004. n.a.

¹⁶Takács 2021b.

vitákba.¹⁷ Így végül pontatlanul, a kulturális relativizmus olyan meghatározását vonták ki belőle, miszerint az, hogy mit jelent a jó, vagy az igazságos minden esetben kizárólag az adott kultúrához viszonyul. És mivel minden erkölcsi érték relatív, ezért mindössze illúzió az emberi jogok globális rendje.¹⁸

Ezzel kapcsolatban a konkrét probléma akkor jelent meg először, amikor a kommunista államok, illetve az úgynevezett „el nem kötelezettek mozgalmának” (Non-Aligned Movement: NAM) tagjai rámutattak, hogy a konszenzus ellenére a Nyilatkozatban mégis csak az európai, nyugati érdekek élveznek elsőbbséget.¹⁹

A kortárs emberi jogi teoretikusok másik csoportja viszont úgy véli, hogy a kulturális relativizmus az egyetemes emberi jogok kontextusában csak jóval később, először az 1993. évi bécsi emberi jogi világkonferencián került napirendre, valamint az 1995. évi pekingi, nőkről szóló negyedik konferencia előkészítése és végrehajtása során. Egészen pontosan attól az időponttól kezdve datálható, amikor az 1993. évi Bécsi Emberi Jogi Konferencián az iszlám és konfuciánus államok koalíciója elutasította a „nyugati univerzalizmust”, merthogy szerintük a jogok modern kultúrája teljes mértékben nyugati sajátosság.²⁰

III. Az alapprobléma

1. Az univerzális emberi jogok érvényességének korlátozása

Az alapprobléma tehát az, hogy az egyetemes emberi jogokkal kapcsolatos konszenzus ellenére egyes államok kulturális, nemzeti, politikai, vallási hagyományaikra hivatkozva korlátozzák az univerzális emberi jogok érvényesítését. Érveik szerint ugyanis nem létezhetnek *'one size fits for all'*, tehát minden államra ugyanúgy alkalmazható szabályok. A nem nyugati államok azt nehezményezik elsősorban, hogy a Nyugat rájuk erőteti a modern emberi jogok egész rendszerét, és ezzel nemcsak a nemzeti ügyeikbe avatkozik be, de akadályozza a kereskedelmüket és gyengíti versenyképességüket is.²¹

¹⁷Vö. Hollinger 2003. 708–720.

¹⁸Bielefeldt 2000. 90.

¹⁹Lloret-Blackburn 2011. 9.

²⁰Huntington 1998.

²¹Lásd még, Lloret-Blackburn 2011. 9–10., Kielsingard 2011, Takács 2021.a

Ha megnézzük azt is, hogy pl. 1948. december 10-én mely államok nem szavazták meg az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát*, (Szovjetunió, Belorusszia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Ukrajna, illetve Dél-Afrika és Szaúd-Arábia. Jemen és Honduras pedig távol maradt a szavazástól), illetve azt, hogy ennek mik voltak az okai, akkor az is egyértelművé válik, hogy azokat mindegyik esetben erős politikai, kulturális vagy vallási különbségekben kell keresni. A szocialista országok esetében ez pl. a marxizmus kollektív jogokat primátusként kezelő, olyan társadalomelméleti megközelítésére vezethető vissza, amely az egyént nem individuumként, hanem egy csoport tagjaként szemlélte.²² Dél-Afrika tartózkodása pedig az apartheidpolitikával hozható összefüggésbe. Míg Szaúd-Arábia egyes nézetek szerint kifejezetten vallási okok miatt tartózkodott. Egész pontosan a férfiaknak és a nőknek a házasságban is érvényesítendő egyenlősége, illetve ennek az iszlámmal való összeegyeztetési nehézségei miatt.²³

Így jól látható, hogy a kortárs kulturális relativizmus nem tekinthető egységesnek, és legalább két teljesen külön kategóriába sorolható, mégpedig érveik eredetétől függően:

(1) az egyik az úgynevezett politikai alapú kulturális relativizmus/vagy forradalmi diskurzus;

(2) a másik pedig a kulturális relativizmus iszlám formája.²⁴

ad (1) Egyrészt, az emberi jogok egyetemességével szemben állók azt állítják, hogy az emberi jogok hatékony gyakorlása kizárólag a liberális rendszer keretei között lehetséges. Annak ellenére ugyanis, hogy különböző formákban lehet megfogalmazni azokat, de csak az eltéréseknek olyan, viszonylag szűk tartományán belül, amelyek nem rezonálnak az alapvető kulturális különbségekre. Sőt, sokszor egyszerűen figyelembe sem veszik azokat.²⁵ Ez konkrétan azt jelenti, hogy a Nyilatkozat egyes cikkei sok területen még ma is érthetetlenek azok számára, akik hagyományos társadalmakban élnek. Pl. az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 13., 14. és 15. cikke elismeri a szabad mozgáshoz, a menedékjoghoz és az állampolgársághoz való jogot, amelyek alapvető fontosságúak a gyorsan változó, individualista modern világban. Ugyanakkor ezek még ma is elképzelhetetlennek tűnhetnek alapjogként a legtöbb hagyományos társadalomban.²⁶

²² Haraszti 2021. 17.

²³ Kovács 2009. 55–66; Haraszti 2021. 17.

²⁴ Lloret-Blackburn 2011. 9–10.

²⁵ Ifediora 2004. 5.

²⁶ Donnelly 1984. 416.

Ennek alapján *prima facie* úgy tűnik, hogy amíg nem döntjük le azt a mítoszt, miszerint az emberi jogok alapvető értékei és azok tartalma kizárólag nyugati alapokon állnak, ami miatt csak a liberális rendszerekben értelmezhetők²⁷ a maguk teljességében, addig ezek a kulturális relativista érvek továbbra is fennmaradnak az egyetemes emberi jogok kontextusában is.

Az ideológiai, kulturális okok mellett azt se feledjük – ahogy erre Carl Schmitt is utalt a szuverenitással kapcsolatban –, hogy *üres jogi formalizmus lenne*, ha ezeket a kérdéseket a hatalmi, gazdasági érdekektől teljesen függetlenül, csakis a nemzetközi jog által biztosított kompetenciában ragadnánk meg.²⁸ Így ez utóbbi mentén újabb kérdést is meg kellene válaszolnunk: vajon azok az államok, melyek gazdaságilag elmaradottak, tényleg nem engedhetik meg maguknak, vagy egyszerűen nem érdekük, hogy tiszteletben tartsák az emberi jogok rendszerét?²⁹

ad (2) Az univerzális emberi jogokat érintő legsúlyosabb probléma viszont kétségtelenül az, hogy még ma is túl sok ország kormánya durván és szisztematikusan megsérti a nemzetközileg elismert egyetemes emberi jogok korlátozhatatlan minimumtartalmát is (*minimum core*). Mint ismert, az úgynevezett FGC-n (*female genital cut*)³⁰ az Egészségügyi Világszervezet (WHO) adatai alapján százmillió lány ment keresztül a szubszaharai Afrikában. Ez a procedúra pedig sokszor halállal végződik. A WHO ezt a barbár hagyományt kíznásnak definiálta. Mind a *Nyilatkozat*, mind pedig a gyermekek jogairól szóló nyilatkozat alapján az ilyen szokás közvetlenül megsérti a nemzetközi jog rendelkezéseit. Továbbá az egyetemes emberi jogokat sérti több, mint 70 ország azzal, hogy nemzeti törvényeik alapján börtönbe kerülhetnek az emberek szexuális irányultságuk miatt. Így Iránban, Mauritániában, Szaúd-Arábiában, Szudánban, Jeamenben, illetve Nigéria és Szomália egyes területein a homoszexualitást halállal büntetik.³¹

2. A problémák háttere

A másik, amit számításba kell venni, hogy a jogsértések mögött nem ritkán az absztrakt jogok eleve teljesen eltérő értelmezése áll, ami így

²⁷ Lásd erről: Takács 2021c.

²⁸ Kardos 2018.

²⁹ Vö. Kardos 2002.

³⁰ *Female genital mutilation* (FGM), vagy *female genital cutting* (FGC), *female circumcision*, magyarul női nemi szervi csonkítás.

³¹ Kühn 2009. 60; Ezt részletesen tárgyaltam: Takács 2021a.

már legelső körben megvonja a normák egységes alkalmazásának lehetőségét. Ha példának okáért a szólásszabadságot nézzük – ami történetesen nem abszolút emberi jog, mégis rávilágíthat a nevezett probléma gyökerére –, azt láthatjuk, hogy pl. a Kínai Népköztársaság 1982. évi alkotmánya is kimondta a véleménynyilvánítás szabadságát. Ám ennek kínai interpretációja lényegesen eltér a nyugati értelmezéstől. Kínában addig terjed, amíg nem ütközik a párt ideológiájával, míg Nyugaton ez az alapjog kizárólag akkor korlátozható, ha az az államot, vagy a közjót jelentősen veszélyezteti.³² Ugyanez a jelenség viszont már sokkal súlyosabb gondot jelent, ha a *ius cogens* emberi jogokkal kapcsolatban mutatkozik meg, pl. a kínzás abszolút tilalmát illetően. Ezért a legfontosabb kérdés ezzel kapcsolatban az, vajon hogyan maradhat egy univerzális elv és egy abszolút jog pontosan ugyanaz az összes esetben, amelyekre alkalmazni kell? Ugyanis, ha konszenzus van az emberi méltóságból kiinduló fogalomalkotásban, de az egyes szabályokat teljesen eltérő normatív tartalommal vagy érvényességi forrással jelölik meg, az a további alapjogokkal kapcsolatban is újabb dilemmákat, ellentmondásokat okoz.

3. A *ius cogens* emberi jogi normák szükséges és elégséges tartalmi elemeiről

Egyrészt – ahogy Kajtár Gábor is hangsúlyozta – a nemzetközi viszonyokban bekövetkezett változások, a nemzetközi szereplők számának és súlyának megváltozása, és az egyre heterogénebbé váló rendszerben még inkább fontossá válnak azok a feltétlen alkalmazást igénylő normák, amelyekben minden állam egyetért. Így minden kor egyik nagy kérdése, milyen értéktartalommal is rendelkeznek a nemzetközi jogi normák.³³

Úgy vélem éppen emiatt a legfőbb kihívás az emberi jogokkal kapcsolatban is, hogy az abszolút emberi jogok minimumtartalmát a természetes fogalmi változás, a rugalmasság képessége mellett elég specifikussá tegyük ahhoz, hogy mindenhol azonosan értelmezzék. Tehát rendelkezzen bizonyos fokú analitikus integritással is, és ezt a normatív keretet ne hagyassák figyelmen kívül különböző ideológiai, kulturális, vallási vagy politikai érvekre hivatkozva. A nemzetközi közösségnek így elvileg csak azokat a minimális elemeket kell pontosan megfogalmaznia,

³²Vö. Donoho 1991. 354–355.

³³Kajtár 2011.a 61.

amelyek szükségesek és elégségesek az egyes jogokban tükrözött értékek eléréséhez.³⁴ De ezeket már abszolútnak, univerzálisnak kell tekinteni. Megsértésük esetén pedig az egyes államok se a törvényes klauzula, se a különböző fenntartások és értelmezések formájában ne tudják kivonni magukat az elszámoltathatóság alól. Azaz a saját törvényes szankcióikra hivatkozva se nyithassanak utat a *ius cogens* emberi jogok megsértéséhez.

Mégis, ahogy az egyes nemzetközi ügyekben is tapasztalható, a *ius cogens*nek nincs minden esetben közvetlen hatása az adott államban meglévő törvényes szankciókra. Egyes államoknak pl. a kínzás elleni egyezményhez (*United Nations Convention against Torture*, továbbiakban: UNCAT) fűzött fenntartásaiból is jól látható, hogy minden esetben elsősorban saját belső jogrendszerük működése alapján foglalkoznak a kínzás tilalmának megsértésével. Holott helyesen értelmezve, a „törvényes szankció” nemcsak a nemzeti, hanem a nemzetközi jog alapján is jogszerűt kellene, hogy jelentsen. Sőt, több kommentátori értelmezés kifejezetten arra hívja fel a figyelmet, hogy először a nemzetközi jogszerűséget kell szem előtt tartani, és annak alapján értelmezni a törvényes büntetés klauzulát is.

Éppen a szabályok normatív tartalmát érintő dilemmával foglalkozik az emberi jogokkal kapcsolatos harmadik elméleti megközelítés az úgynevezett relatív univerzalizmus tana is. Sőt, ennek szellemében születtek az ENSZ dokumentumok is. Ez a megközelítés ugyanis oly módon próbál hidat építeni a monista etnocentrizmussal vádolt univerzalizmus és a kulturális relativizmus között, hogy a kulturális és morális diverzitás elfogadásával együtt érvel az egyetemes, korlátozhatatlan jogok szigorú minimumtartalma mellett. Pl. Kofi Annan szerint mivel egyetlen emberi jogi modell, legyen az nyugati vagy nem nyugati, sem adhat kizárólagos mintát az összes állam számára, ezért az emberi jogoknak elég rugalmasnak kell lenniük ahhoz, hogy teret engedjenek a különbségeknek. Ez azonban csak a hangsúlyok és a megvalósítás egyéni módszereiben lehet eltérő, de semmiképpen nem érinthetik az alapvető, az élethez való joggal és az egyenlő emberi méltósággal kapcsolatos jogok korlátozását, vagy alárendelését más jogoknak.³⁵ Miután ezeket az abszolút emberi jogokat ma már, ahogy a bevezetőben is említettem, a *feltétlen alkalmazást igénylő norma*, a *ius*

³⁴Kajtár Gábor pl. az önvédelem jogához kapcsolódóan utalt egy hasonló problémára. Szerinte 2001 szeptemberétől vált egyéltelművé, hogy a nemzetközi terrorizmus ellen indított „háború” azzal is fenyeget, hogy teljes mértékben szétfeszítheti az önvédelem jogához kapcsolódó normatív szabályrendszert. Konkrétan, az új doktrína következtében az önvédelem jogához kapcsolódó minden garanciális szabály radikálisan kitérülhet, vagy akár teljesen értelmét vesztheti. Kajtár 2011.b.

³⁵Le 2016. 209.

cogens szabályozza, ezért megsértésük esetén semmilyen körülményre nem lehet hivatkozni. *Ius cogens* emberi jogok a következők: a 1. minden emberi lény egyenlő méltósága és joga (1.cikk); 2. a diszkrimináció tilalma (2. cikk); 3. az élethez, szabadsághoz, személyi biztonsághoz való jog (3. cikk); 4. a rabszolgaság, szolgaság, rabszolgakereskedelem tilalma (4. cikk); 5. a kínvallatás, avagy kegyetlen, embertelen, vagy lealacsonyító büntetés vagy bánásmód tilalma (5. cikk).

A felsorolt emberi jogok, illetve ezek védelmének kötelezettsége az ENSZ Alapokmányában megfogalmazott általános erőszaktilalom mellett egyúttal az állami szuverenitás legfőbb nemzetközi jogi korlátját is jelentik.³⁶ Éppen emiatt keletkezik feszültség a nemzetközi joggyakorlatban, hiszen sok esetben az államok jogai állnak szemben az egyének emberi jogaival. Ezért sokszor az emberi jogok védelmét is olyan tényezőnek tekintik, amely aláássa az államok szuverenitását.

IV. Feszültség a joggyakorlatban: szuverenitás versus emberi jogok egyetemessége

A legnagyobb ellentét tehát, ami visszavezethető a kulturális relativizmus és az univerzalizmus dichotómiájára, az *állam ügyeibe való be nem avatkozás* és az emberi jogok egyetemessége között feszül, mely az ENSZ alapokmányának szövegében is tetten érhető.

Például a Charta 1. cikk (3) bekezdése és az 55. cikk elismeri az egyetemes emberi jogokat, a 2. cikk (1) bekezdése már a „*valamennyi tagjának szuverén egyenlőségének elvét*” mondja ki. Ugyanakkor a 2. cikk (7) bekezdése mégis a belső ügyekbe való beavatkozásra szólít fel, a nemzetközi békét és biztonságot fenyegető veszélyek miatt. Ez utóbbi összhangban áll az ENSZ korábbi különmegbízottjának megállapításaival, aki megjegyezte, hogy az államok belügyeibe való be nem avatkozás folyamatos újraértelmezést igényel (pl. a terrorizmusra reagálva), így arra nem minden esetben lehet jogosan hivatkozni. Elsősorban a nemzetbiztonsági aggodalmak kényszerítették ki, hogy az egyes államoknak bizonyos esetekben alá kell rendelniük a nemzeti érdekeiket annak érdekében, hogy elkerüljék és megakadályozzák a súlyos emberi jogi visszaéléseket és/vagy a nemzetközi terrorizmust.³⁷

Ahogy az jól ismert, az államok szuverenitásából fakad a nemzetközi jogi dokumentumok kötelező ereje is a *pacta sunt servanda* elve, vagyis a

³⁶Kardos 2018 [25]

³⁷Vö. Kielsgard 2011. n.a.

nemzetközi szerződések relatív hatálya. Ám a *Bernadotte-ügy* kapcsán nyilvánvalóvá vált, hogy ez a princípium nem minden esetben tartható. Az eset azért rendkívüli jelentőségű, mert ebben az ügyben mondták ki az ENSZ objektív jogalanyiságát. Így először tisztázódott az a dilemma, hogy az ENSZ nemzetközi béke és biztonság védelmét szolgáló hatáskörei érvényesíthetők-e nem tagállammal szemben is.³⁸ Ezzel együtt a „21. századi kollektív biztonság új elképzelése” ma már magában foglalja azt az igényt is, hogy az emberi jogok súlyos megsértéseit még az állam határain belül is a nemzetközi békét és biztonságot fenyegetőként kezeljék.³⁹ Főleg, hogy az univerzalitás jegyében egy nemzetközi jogi norma adott állam kifejezett egyetértése nélkül is nemzetközi *ius cogens*sé válhat, illetve a nemzetközi *erga omnes* részévé, ahogy az a Nyilatkozatban is szerepelt.

Ami pedig a szuverenitás elvét illeti, ma már szem előtt tartandó az is, hogy értelmezése jelentős átalakuláson megy keresztül. Ami azt jelenti, hogy nem gondolhatunk ugyanolyan jelentéstartalommal rá, ahogy korábban. Hiszen sokkal több állam vált etnikailag, kulturálisan is sokszínűvé a területi változások, a bevándorlás és a menekültáramlás miatt. Ezért az egymástól függő, globális ipari és tudományos alapú civilizációban ma már egyetlen csoport sem igazán autonóm.⁴⁰

Másrészt a jogi kutatások azt is visszaigazolták, hogy nemzetközi támogatásra, nemzetközi kontrollra egyre nagyobb igénye lenne az egyes államoknak is. Főleg akkor, ha ők maguk nem rendelkeznek megfelelő eszközökkel az emberi jogokat sértő visszaélések ellen. Így sokkal több szerepet kellene szánni a jövőben az EJEB-nek saját területén, a Nemzetközi Büntetőbíróságnak, az *ad hoc* büntetőtörvényszékeknek és „kvázi joghatóságoknak.”⁴¹ Főleg ha abból indulunk ki, hogy pl. az afrikai kontinensen bár két nagy emberi jogi rendszer is van, az *Arab Emberi Jogi Rendszer* és az *Emberi Jogok Arab Kartája*, de az *Arab Emberi Jogi Rendszer* esetében (annak ellenére, hogy 2014 szeptemberében az Arab Liga elfogadta az Arab Emberi Jogi Bíróság statútumát) a bírói testület mégsem működik. Ezért az emberi jogvédelmi rendszere hiányos, és nem tartalmaz olyan panaszmechanizmust, amely a *ius cogens* emberi jogokat, pl. a kínzást, illetve a rossz bánásmódok alkalmazását érintő panaszokat elbírálná. Az *Ember és Népek Jogainak Afrikai Kartájához* ugyan tartozik két panaszmechanizmus is,⁴² de abból kiindulva, hogy ott van a legtöbb intézményesített emberi jogsértés, illetve az államok

³⁸Kovács 2016.

³⁹Kielsgard 2011, n.a.

⁴⁰U.o.

⁴¹Stango 2014. 166.

⁴²Harasztí. 2021.

együttműködési hajlandósága sem jellemző a jogtiprások felszámolása érdekében, így ezek kérdését több aspektusból is meg kellene megközelíteni.⁴³

Nemzetközi jogesetek

A szuverenitás és az egyetemes emberi jogok közötti feszültség és annak központi problémája leginkább akkor kerül felszínre, ha konkrét nemzetközi jogeseteket veszünk górcső alá. Bár, ahogy ez pl. a Tadićs ügyben is megfogalmazódott, „*a jog paródiája és az igazság univerzális követelményének elárulása lenne, ha az állami szuverenitás felvetése sikerrel járna az emberi jogok ellenében.*”⁴⁴ Ám ennek ellenére nagyon sok olyan nemzetközi jogesetet ismerünk, melyekből úgy tűnik, a *ius cogens* megsértése mégsem feltétlenül vonja maga után a mentelmi jog automatikus elvesztését, így pl. a *Princz*-⁴⁵ és a *Hess ügyekben*⁴⁶ is ez volt tapasztalható. Utóbbi esetben a bíróság kimondta, hogy a külföldi szuverén immunitásról szóló törvényt (*Foreign Sovereign Immunities Act: FSIA*) kell alkalmaznia a hazai bírósági eljárásokban a nemzetközi joggal szemben. Ahogy a *Siederman ügyben*⁴⁷ ugyancsak a *Hess ügyben* hozott határozatot követték, annak ellenére is, hogy a bíróság elismerte a *ius cogens* elsőbbségét a nemzetközi jog szerinti immunitással szemben. Bár ennek részletes megvitatása túllépné a jelen tanulmány kereteit, azt azért meg kell említenem, miután a *ius cogens* jellegéből adódóan a nemzetközi jog pozitív joga⁴⁸, vagyis az emberi jogok jogának kényszerítő ereje, a *ius cogens* körüli dilemmák és nehézségek egyúttal az emberi jogok védelmének terhét is jelentik. Ahogy ez látható a fent nevezett jogesetekben is.

Ennek a problémának az okát egyes nemzetközi jogászok⁴⁹ abban látják, hogy a jogforrási hierarchia csúcsán lévő *ius cogens* kizárólag imperatív, anyagi jellegű norma, és a tiltás mellett semmiféle eljárásjogi szabályt nem tartalmaz. Így tulajdonképpen nem kerülhet sor valódi kollízióra a mentelmi joggal szemben. Emiatt a *ius cogens* erejét nem is igazán a jogi tarthatóságának tulajdonítják, hanem legfőképpen annak a ténynek, amit a bevezetőben is hangsúlyoztam. Jelesül, hogy erős

⁴³Takács 2021a.

⁴⁴*Prosecutor v. Tadić*, No. IT-94-1-AR72, (Oct. 2, 1995, para. 58.)

⁴⁵*Princz v. Federal Republic of Germany*, 26 F.3d 1166 (D.C. Cir. 1994)

⁴⁶*Amerada Hess Shipping v. Argentine Republic*, 830 F.2d 421 (2d Cir. 1987)

⁴⁷*Siderman De Blake v. Republic of Argentina*, 965 F.2d 699 (1992)

⁴⁸Ahogy René-Jean Dupuy jegyezte meg az 53. cikkkel kapcsolatban, mely szerinte a természetjog pozitívva tételét szentesítette. Ezt egyik tanulmányomban részletesen is említem. Lásd Takács 2022

⁴⁹Yang 2006., Yang 2012., Caplan 2003.

erkölcsi, természetjogi alapot nyújt az emberi jogok megsértése miatti immunitással szemben.⁵⁰ Tehát a hierarchia doktrínája a joggyakorlatban azért lehet inkonzisztens, mert a nemzeti bíróságok számára a legfontosabb valójában mindig a joghatóság kérdése. Viszont az anyagi jogi kötelezettség vállalásához való hozzájárulás és a bíróság joghatóságának alávetéséhez való hozzájárulás két különböző kérdés (lásd ezt a *Kelet Timor ügyben*⁵¹). Emiatt sok nemzetközi jogász véli úgy, hogy szükséges lenne olyan nemzetközi szokásjogi szabály, amely a *ius cogens* emberi jogi normáknak az eljáró államon kívül elkövetett megsértése esetén egyúttal a mentelmi jog megtagadását külön is előírná.⁵²

A probléma tehát kettős, egyrészt eljárásjogi, másrészt a szabály normatív tartalmát érintő kérdés. Ahogy említettem a *III. 3. pontban, a ius cogens emberi jogi norma szükséges és elégséges tartalmi elemeiről* című részben, a gyakorlati problémák sorát tetézik az egyes normák körül cirkuláló fogalmi anomáliák is. Ugyanis egy adott *ius cogens* normatív tartalmát üresítheti ki, ha pl. a különböző fenntartások és relatív értelmezések mentén sérül annak minimumtartalma. Ezt a problémát a továbbiakban egy konkrét *ius cogens* emberi joggal, a kínzás tilalmával illusztrálom.

A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés az általános nemzetközi jog *ius cogens* normájává vált, megsértése esetén tehát semmilyen körülményre nem lehet hivatkozni. Másrészt a kínzás tilalma az emberi jogi rendszert összefogó abszolút jognak, az emberi méltósághoz való jognak legtipikusabb esete is. Így minden alapvető jelentőségű emberi jogi egyezmény tartalmazza, és a speciálisan e tárggyal foglalkozó egyezmények is tiltják. Ilyen a már említett UNCAT is, amely egyben a kínzás fogalmának legsikeresebb és legrészletesebb megfogalmazását is tartalmazza. Többek között az ENSZ Közgyűlése adoptálta, sőt az EJEB ítéleteiben is hivatkoznak rá.⁵³

Azt, hogy az egyes normák tartalmának sajátos értelmezése pontosan milyen problémákhoz vezethet, leginkább akkor tudjuk megvilágítani, ha konkrét állam fenntartásainak tükrében is megvizsgáljuk.

Mint ismeretes az Egyesült Államok 1988. április 18-án csatlakozott az UNCAT-hoz, de a ratifikáláskor (1994. október 21.) fenntartotta a jogot, hogy értelmezéseket és nyilatkozatokat tegyen, fenntartásokat fűzzön

⁵⁰Yang 2006.131–179. Lásd még Takács 2022.

⁵¹East Timor (Port. v. Austl.), 1995 I.C.J. 91 (Order of June 30)

⁵²Yang, 2006.

⁵³A kínzás fogalmi tisztázása még: Írország Egyesült Királyság elleni ügye (*Ireland v. the United Kingdom judgment of 18 January 1978, Series A no. 25.*)

hozzá. Ezek között szerepelt az is, hogy az USA sajátosan értelmezi a kínzás definícióját. Ezért az UNCAT 16. cikke értelmében a kötelezettség csak annyiban érinti őket, amennyiben a „kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés” kifejezés az Egyesült Államok alkotmányának ötödik, nyolcadik és/vagy tizenegyedik módosítása által tiltott kegyetlen, szokatlan és embertelen bánásmódot vagy büntetést jelenti egyben. Továbbá értelmezésük szerint, az 1. cikkre való hivatkozással csak a kifejezetten súlyos fizikai vagy lelki fájdalom vagy szenvedés okozása minősül kínzásnak.

Majd ezt követően, a 2002. augusztusi igazságügyi minisztériumi (Jay Bybee által kiadott) Memorandumban⁵⁴ a kínzás fogalmát még ennél is szűkebbre vonták, és kizárólag a fizikai fájdalomra, a szervi elégtelenségre („*organ failure*”⁵⁵), a halálra vagy a testi funkciók károsodására korlátozták. A Memorandum akkor azzal érvelt, hogy az elnök, aki egyben a hadsereg főparancsnoka, jogosult arra, hogy a kínzást és a kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmódot szükségesség vagy önvédelem alapján engedélyezze.⁵⁶ (Lásd még „*enhanced interrogation techniques.*”)⁵⁷

Ez utóbbi igazolására elsősorban a „terrorizmus elleni globális háború-t” hozták fel, mely a 2001. szeptember 11-i, New York-i támadás után lépett teljesen új szintre. Tehát az elképzelés, hogy az elnöki hatalom felülírja a szerződéseket és a kongresszusi törvényeket, nem sokkal a terrortámadások után jelent meg. Ettől kezdve pedig, ha egyszer valakit terroristának bélyegeztek, onnantól nem járt neki az átlag állampolgároknak járó elbánás, sem a törvényes eszközökre való korlátozás.

Az erőszak alkalmazását igazoló jogi elveket a szakirodalomban „mentő kínzásnak” (Rettungsfolter) nevezik, és a *ticking time bomb scenario* gondolat kísérletben⁵⁸ felvetett etikai, morálfilozófiai kérdéseket érinti. Ma

⁵⁴Memorandum for Alberto R. Gonzales Counsel to the President: <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB127/02.08.01.pdf>, 2021.10.12.

⁵⁵Lásd erről bővebben, Brad R. Roth: Just Short of Torture. *Journal of International Criminal Justice* 6. (2008). 216.

⁵⁶Enduring Abuse: Torture And Cruel Treatment By The United States At Home and Abroad - Executive Summary: <https://www.aclu.org/other/enduring-abuse-torture-and-cruel-treatment-united-states-home-and-abroad-executive-summary#A> – A továbbiakban: Enduring Abuse, USA, Summary.

⁵⁷Lásd erről: The Constitution Project munkacsoport jelentése a fogvatartottakkal való bánásmódról, 2013, <http://detaineeataskforce.org/pdf/Full-Report.pdf>, 2021. 11. 14.

⁵⁸Az ezzel összefüggő gyakorlati kérdéseket az 1987-ben megalakult a Landau Bizottsággal kapcsolatban is láthatjuk. Erről szól pl. Haraszi Margit Katalin (2012): A terrorista méltósága. A kínvallatás alapjogi dilemmái (I. rész) című írása is (In: *Közjogi Szemle*, 2012/2). Ebben többek között kitér arra, hogy „a Landau Bizottság álláspontja szerint a „jogos védelem” Izrael által kodifikált jogi definíciója felhatalmazást ad a kényszervallatás alkalmazására, feltéve, ha a kihallgatást végző személy ésszerűen bízik abban, hogy az információ megszerzéséhez szükséges erőszak alkalmazásával az ártatlan életek kioltásával járó nagyobb hátrány megelőzhető. Ezt 1999-ben felülbírálták. Az is hozzátartozik, hogy maga a CAT sem vitatja azt a súlyos

a legtöbb jogtudós és jogfilozófus is élesen bírálja ezt az elvet, és a „ketyegő bomba” gondolat kísérletet veszélyesen tág metaforának ítélik. A mentő kínzás tehát abban különbözik a kínzás „szokásos” módjától, hogy az információ megszerzése az emberi élet megmentésére szolgál.⁵⁹ Ugyanakkor ez az utilitarista filozófiát idéző állítás, a nagyobb jó elérésének kalkulusa nemcsak az emberi méltósághoz és élethez való jogot illetően nem mérlegelhető a tragikus kollízió esetén (lásd a Német Szövetségi Alkotmánybíróság 2006. évi ítéletét⁶⁰), hanem a kínzás abszolút tilalmával kapcsolatban sem megengedett.

Mindenesetre, amíg Európában az EJEB ezzel kapcsolatban világos álláspontot képvisel, lásd a *Gäfgen kontra Németország ügyet*, ahol döntése során megismételte, hogy az EJEE 3. cikk értelmében a „*kínzás és embertelen vagy megalázó bánásmód még olyan körülmények között sem alkalmazható, amikor az egyén élete veszélyben van.*”⁶¹ Addig a Bush adminisztráció álláspontja a kínzás megengedhetőségére vonatkozóan az volt, hogy „*a beismerő vallomás kicsikarása érdekében a kínzás jogellenes, de információszerezés érdekében az elfogott terroristákkal, lázadókkal szemben kivételesen megengedett lehet.*”⁶² Ezt a „doktrínát” akkor bírálták csak felül, amikor a CIA titkos (guantánamói) kínzási programja nyilvánosságra került. Ekkor maga George W. Bush is elítélte az Igazságügyi Minisztérium véleményét, ami addig engedélyezte a kínzás bizonyos formáját. Végül az elnök 2005. december 30-án aláírta a Kongresszus által elfogadott⁶³ *Fogvatartottakkal való bánásmódról szóló törvényt (Detainee Treatment Act)*. Ezzel próbálta megszüntetni a Kínzás Elleni Egyezmény extraterritoriális alkalmazása során felmerülő kétértelműségeket. Ez már kifejezetten megtiltotta az Egyesült Államok kormányának foglyaival szembeni kínzást, beleértve a guantánamói rabokat is⁶⁴. A probléma ellenben megmaradt, ugyanis még így sem

dilemmát, amit Izrael esetében a közbiztonságot veszélyeztető terrorista fenyegetések kezelése jelentett, a kínzás mértékét elérő kihallgatási módszereket a rendkívüli körülmények fennállására tekintet nélkül az UNCAT 1. cikkében foglalt tilalom megsértésének minősítette.” In Haraszti, 2012, i.m.

⁵⁹Vö. Zakariás 2017.

⁶⁰BVerfGE 115, 118 (153)–(157).

⁶¹*Gäfgen v. Germany* (App. 22978/05)

⁶²Kovács-Sánta, 2010, 17és The Constitution Project munkacsoport jelentése a fogvatartottakkal való bánásmódról”, 2013, : <http://detaineeetaskforce.org/pdf/Full-Report.pdf>

⁶³Jelenleg az Egyesült Államokban (Section 2340A of Title 18, United States Code) a kínzás meghatározása szerint a kínzás magában foglalja a kifejezetten súlyos testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés okozására irányuló cselekményeket. (Nem foglalja magában a jogszerű szankciókkal járó fájdalmat vagy szenvedést.) Ha az elkövető az Egyesült Államok állampolgára, vagy a feltételezett elkövető az Egyesült Államok területén található, függetlenül az áldozat vagy a feltételezett elkövető állampolgárságától. <https://www.justice.gov/archives/jm/criminal-resource-manual-20-torture-18-usc-2340a>

⁶⁴Fontos megemlíteni ennél a résznél azt is, hogy az Egyesült Államok külpolitikájára ekkor a legnagyobb hatást egy úgynevezett neokonzervatív csoport gyakorolta. Ezzel részletesen A *neokonzervatív gondolkodás alapjai és hatásuk napjaink amerikai Irak-politikájára* című tanulmány foglalkozik, melyben a szerző, Kajtár Gábor a nevezett csoport ideológiáját, gondolatvilágát mutatja be. Továbbá áttekinti a neokonzervatív politika

sikerül pontosítani a kínzás definícióját.⁶⁵ Ezért az UNCAT Egyesült Államok általi szelektív értelmezése továbbra is igazolta a szerződésbe ütköző vallatási technikákat, melyek a foglyok széles körű kínzásához és bántalmazásához vezettek nemcsak Guantánamóban, de Irakban és Afganisztánban is. Ezzel pedig a kormányzat tulajdonképpen megkerülte a kínzás és a bántalmazás nemzetközi jogi tilalmát.⁶⁶ A 2021-es amerikai 6. *The Committee against Torture* (CAT) jelentésben már szerepel, hogy a Biden-kormány éppen ezért elkötelezett a guantánamói foglytábor bezárása mellett. Továbbá, hogy ennek érdekében a kormányzat valamennyi érintett minisztériumának és ügynökségének bevonásával alapos felülvizsgálatba kezdtek.⁶⁷

A tanulmányban felvetett elméleti megközelítéseket és a fentiekben kiemelt gyakorlati problémákat is megvizsgálva, további súlyos dilemmák fogalmazhatók meg:

(1) A fentiek értelmében úgy tűnik, a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartásokkal a nemzetközi szerződést egy állam a gyakorlatban következmény nélkül megsértheti. Hiszen abban az esetben, ha értelmező nyilatkozat formájában szerződik ki, akkor ezzel még a nemzetközi jogsértés megállapítását is nehezíti.

(2) Hogyha ilyen módon, tehát értelmező nyilatkozatokkal megkerüli egy állam a tilalmat, azzal nem csak az adott állam igazságszolgáltatásán esik folt, hanem egyenesen a *Rule of Law* kerülhet veszélybe.⁶⁸

domináns képviselőinek Irakkal kapcsolatos megnyilvánulásait. Nem utolsósorban az írás kitér arra is, hogy az egyes filozófiák, ideológiák milyen erős hatást gyakorolnak a külpolitikára. Lásd.: Kajtár, 2004.

⁶⁵ Egy most (2021) zajló ügyben is a CIA titkos kínzási programjának nyilvánosságra hozatalának határait vizsgálják a szeptember 11-i támadások után. Ehhez kapcsolódik, hogy 2010-ben egy Abu Zubaydah nevezetű fogvatartott büntetőjogi panaszt nyújtott be Lengyelországban, hogy a lengyel tisztviselőket felelősségre vonja a „jogellenes fogva tartásban és kínzásban” való állítólagos bűnrészességükért. Amikor azonban a lengyel ügyészek külön tájékoztatást kértek az Egyesült Államoktól a lengyelországi műveletekről, az amerikai kormány nemzetbiztonsági okokra hivatkozva megtagadta az információk átadását. Zubaydah ügyvédje ezután sikeresen fellebbezett az *Emberi Jogok Európai Bíróságához*, ami a lengyel vizsgálat újbóli megindítását eredményezte. A vizsgálat azonban elakadt, amikor az Egyesült Államok ismét megtagadta, hogy Zubaydah fogvatartásával kapcsolatos információkat szolgáltatson. Zubaydah volt egyébként az első fogoly, akit kiterjedt kínzásoknak vetettek alá és erről a CIA jegyzőkönyvet is készített. A férfit 83 alkalommal vetették alá kínzásnak. Kihallgatása során a szimulált fulladás (*waterboarding*) nevű technikát is alkalmazták. *Getting Away with Torture. The Bush Administration and Mistreatment of Detainees*: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/us0711webwcover_1.pdf United States' Sixth Periodic Report to the UN Committee Against Torture on Compliance with the Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (September 24, 2021) lásd erről: Takács 2022.

⁶⁶ <https://www.aclu.org/other/enduring-abuse-torture-and-cruel-treatment-united-states-home-and-abroad-executive-summary#A>

⁶⁷ United States' Sixth Periodic Report to the UN Committee Against Torture on Compliance with the Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (September 24, 2021). Lásd még erről még: Takács, 2022.

⁶⁸ Erről a problémáról lásd bővebben: Lamm 2009. 9.

(3) Abszolút önellentmondásnak tekinthető az emberi jogokat és a *Rule of Law* eszméjét jogellenes módszerekkel fenntartani. Éppen emiatt a legfőbb kérdés, vajon lehet-e az emberi jogokat súlyosan korlátozó, jogsértő módon biztonságos világot teremteni?⁶⁹

(4) Ha egy abszolút jogi normát, pl. a kínzás tilalmát egyszer már megsértettük, akkor a kínzás és más tilalmazott bánásmód kockázatának nemcsak a „terroristagyanús személyek” vannak kitéve, hanem igazából bárki, aki őrizetbe kerül. Ez pedig aláássa a többi emberi jogot is.

V. Konklúzió

Egy nemzetközi jogi norma adott állam kifejezett egyetértése nélkül is nemzetközi *ius cogens*sé válhat, illetve a nemzetközi *erga omnes* részévé. Ezért azon emberi jogok megsértésekor, amelyeket a feltétlen alkalmazást igénylő norma ereje véd, tilos az eltérő kulturális, politikai, vagy ideológiai különbségekre hivatkozni, mert, ha bármi indokkal korlátozzuk az oszthatatlan alapjogot (legyen a relatív értelmezés oka a mentő kínzás, politikai, kulturális, vagy vallási különbség etc.), az nemcsak az egyetemes emberi jogok eszméjét sodorja veszélybe, de a nemzetközi jog egészére is fenyegetést jelent.

Ám az egyik problémát éppen az jelenti, hogy az államokon belüli szerződésekre a *ius cogens*nek nincs minden esetben közvetlen hatása, ahogy az adott államban meglévő törvényes szankciókra sem. Ezért utóbbiak mentén ugyancsak megsérülhet a *ius cogens* emberi jogok megsértésének egyetemes tilalma (lásd a fent említett esetek mellett még a törvényes szankció klauzulának további jogi kérdéseit).⁷⁰

Mindez pedig az elszámoltathatóság és a jogsértések ellenőrzésének gyakorlati dilemmáit illetően egyre erősebben veti fel az univerzális joghatóságra való igényt is. A kérdés ezzel kapcsolatban valójában az, ki büntesse meg azokat, akik súlyosan megsértik a *ius cogens* emberi jogokat. A kínzás tilalmával kapcsolatban pedig az is felmerült, vajon a stabilitásra és a nemzetközi viszonyok alakulására mennyire lehet veszélyes egy olyan nyugati állam, amely maga is a normakövetés és a normaszegés között ingadozik, és akkor tartja be a nemzetközi jogot és használja a nemzetközi szervezeteket, amikor az neki kedvez?⁷¹

⁶⁹Vö. Kajtár 2016.

⁷⁰ Ezzel a kérdéssel részletesebben egy másik írásomban már foglalkoztam, lásd Takács, 2022.

⁷¹ Kajtár 2016: 48.

Végül a vallási, kulturális alapú jogsértések elkövetői, pl. azok az államok, melyek súlyosan diszkriminálják a nőket, lásd még a saria-törvényeket, vagy más védett tulajdonságokkal rendelkező, különböző identitású, etnikai, vallási etc. csoportokat, vajon veszélyeztetik-e nemzetközi békét? Ezek a jogsértések minősülhetnek-e, tekinthetők-e veszélynek a nemzetközi biztonságra az Alapokmány 39. cikke (a kollektív biztonság rendszerének legfontosabb rendelkezése) értelmében?

Ezekkel kapcsolatban jelen tanulmányban elvi kérdéseket tettem fel, amelyek egyben további kutatásom irányát is kijelölik.

Felhasznált irodalom

Bielefeldt, Heiner (2000): „Western” Versus „Islamic” Human Rights Conceptions? A critique of cultural essentialism in the discussion of human rights. *Political Theory*, 28(1), 90-121. DOI: <https://doi.org/10.1177/0090591700028001005>

Bódig Mátyás (2004): Ronald Dworkin és a jogpozitivizmus. Egy jogelméleti módszertani szempontú elemzés. *Jogelméleti Szemle*, 2004.1.szám. <http://jesz.ajk.elte.hu/bodig17.html>, (2022. 2. 20.)

Caplan, Lee M. (2003): State Immunity, Human Rights, and Jus Cogens: A Critique of the Normative Hierarchy Theory. *The American Journal of International Law*, 97(4), 741–781. DOI: <https://doi.org/10.2307/3133679>

Cohen, Morris R. (1916): The Place of Logic in the Law. *Harvard Law Review*, 29(4), 622–639. DOI: <https://doi.org/10.2307/1326498>

Donnelly, Jack (1984): Cultural Relativism and Universal Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 6(4), 400–419 DOI: <https://doi.org/10.2307/762182>

Donoho, Douglas L. (1991): Relativism Versus Universalism in Human Rights: The Search for Meaningful Standards. *Stanford Journal of International Law*, 27. 354–355.

Fézer Tamás (2004): A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre. *Jogelméleti Szemle*, V(3), 1–13.

Gunther Jakobs (2004): Burgerstrafrecht und Feindstrafrecht. <http://www.asianlii.org/jp/journals/RitsLRev/2004/5.pdf>

Huntington, Samuel P. (1998): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa, Budapest.

Haraszti M. Katalin (2021): A kínzás tilalmának értelmezése a nemzetközi jogban és a tilalom alkotmányos garanciái. PhD disszertáció, ELTE ÁJK, Budapest.

Hollinger, D. (2003): Cultural Relativism. In: Porter, T. – Ross, D. (szerk.): *The Cambridge History of Science*. Cambridge University Press, 708–720. DOI: <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521594424.043>

Ifediora, John, O. (2004): Universal Human Rights and Cultural Relativism: A Marriage of Inconvenience. *Policy Perspective*, 3(1), 1–12.

Kajtár Gábor (2004): A neokonzervatív gondolkodás alapjai és hatásuk napjaink amerikai Irak-politikájára. *Kül-Világ – a nemzetközi kapcsolatok folyóirata* I. évfolyam 2004/2., 1–19.

Kajtár Gábor (2011a): Az általános erőszaktilalom rendszerének értéktartalma és hatékonysága a posztbipoláris rendszerben. In: Kajtár Gábor – Kardos Gábor: *Nemzetközi jog és Európai Jog: Új Metszéspontok, Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*, Saxum Kiadó, 60–86.

Kajtár Gábor (2011b): A terrorizmus elleni önvédelem a XXI. században. *Kül-Világ – a nemzetközi kapcsolatok folyóirata*, VIII. évfolyam, 2011/1-2. szám., 1–25.

Kajtár Gábor (2016): A nem állami szereplők elleni önvédelem jogának módszertani, dogmatikai és ideológiai kritikája. *Állam - és Jogtudomány*, LVII(1), 46–71.

Kardos Gábor (2002): Diplomácia és emberi jogok. *Külügyi Szemle*, 2002(3), 3–13.

Kardos Gábor (2018): Az államok szuverén egyenlősége. In: Jakab András–Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. <http://ijoten.hu/szocikk/az-allamok-szuveren-egyenlosege>, 2022.06.01.

Kelsen, Hans (1998): Mi az igazságosság? In: Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a század első felének kontinentális jogi gondolkodása köréből*. Osiris, Budapest, 202–218.

Kielsgard, Mark D. (2011): *Universal Human Rights and Cultural Relativism: A Fresh View From the New Haven School of Jurisprudence*. <https://ssrn.com/abstract=1778124>, (2022.01.12.) DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1778124>

Kondorosi Ferenc (2016): Emberi jogok és kultúrák. *Eszmélet*, 28. évf. 109. sz.

Kovács Péter (2009): Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata kidolgozásának története és elfogadásának körülményei. *Iustum Aequum Salutare* V(2)., 55–66.

Kovács Péter (2016): *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, Budapest.

Kovács Levente – Sánta Ferenc (2010): A kínzás büntette a nemzetközi jogban. *Miskolci Jogi Szemle*, 5. évf. 2. sz., 12–30.

Kühn, Brittany (2009): Universal Human Rights vs. Traditional Rights Topical Review Digest: Human Rights In Sub-Saharan Africa. *Human Rights & Human Welfare*,

Lamm Vanda: Adalékok a Rule of Law érvényesüléséről a nemzetközi jogban. *Tanulmányok*, 1–33.

Lange, Felix (2018): Challenging the Paris Peace Treaties, State Sovereignty, and Western-Dominated International Law – The Multifaceted Genesis of the Jus Cogens Doctrine. *Leiden Journal of International Law*, 1–19. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3261181>

Le, Nhina (2016): Are Human Rights Universal or Culturally Relative? *Peace Review*, 28, 203–21. DOI: <https://doi.org/10.1080/10402659.2016.1166756>

Lloret-Blackburn, Roger (2011): Cultural Relativism in the Universal Periodic Review of the Human Rights Council. *International Catalan Institute for Peace, Working Paper* 2011/3, 1–41. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2033134>

McCrudden, Christopher (2008): Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *European Journal of International Law*, 19(4), 655–724. DOI: <https://doi.org/10.1093/ejil/chn043>

Stango, Antonio (2014): Human Rights Between Universalism and Cultural Relativism. In: Ochwat, Maria (szerk.): *Chorzowskie Studies in Politics*. Poznań, 157–170.

Takács Izolda (2021a): Az emberi jogok lehetnek-e univerzálisak? Kulturális relativizmus és az univerzalizmus konfliktusa az emberi jogok filozófiai és gyakorlati megközelítéseiben. *Jogelméleti Szemle*, (3), 84–108.

Takács Izolda (2021b): A kulturális relativizmus fogalmi disszonanciája – Milyen módon értelmezhető a kulturális relativizmus az univerzális emberi jogok rendszerében? – a kulturális relativizmus fogalmi tisztázása. *Magyar Tudomány*, (10), 1292–1300. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.10.2>

Takács Izolda (2021c): „Az emberi jogok Szent Grálja” – A méltóság fogalmából kiinduló emberi jogok filozófiai és jogi kérdései. *Iustum Aequum Salutare*, (3). 263–288.

Takács Izolda (2022): Emberi jogok és a *ius cogens* ereje: Elméleti és gyakorlati dilemmák a *ius cogens* körül a nemzetközi jogban. *Jogelméleti Szemle*, 127–145.

Tattay Szilárd (2018): Nincs Igazság? – Normalogikai Aporiák. *Állam- és Jogtudomány*, 59(2), 72–96.

Xiaodong Yang (2006): *State Immunity in International Law*. New Zealand Yearbook of International Law, (3), 131–179.

Xiaodong Yang (2012): *State Immunity in International Law*. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139016377>

Zakariás Kinga Rita (2017): Az emberi méltósághoz való alapjog Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlat tükrében. <https://core.ac.uk/download/85165108.pdf> (2022.01.12.) DOI: <https://doi.org/10.15774/PPKE.JAK.2017.007>

The new concept of collective security in the 21st century

The challenges of human rights in the modern era, special regard to *ius cogens* and the dichotomy of universalism versus cultural relativism

Summary

First part of this study aims to pose a theoretical framework of the new conceptions of human rights and the collective security of the 21st century, which reflects the dichotomy of natural- and positive law. After this fragment, the paper briefly refers to the concept of cultural relativism in the context of human rights. The last part of the a paper points out the central problem of the topic, in the context of international case-law.

The aim of the present study is two-fold. Firstly, it attempts to explore the theoretical basis of the research topic, and secondly to identify the core problem, that will be discussed in detail in my further research.